

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI
YENİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

OSMANLI DEVLETİ’NİN 93 HARBİ’NDE SİLAH VE MÜHİMMAT
TEDARİKİ

Kübra GÖVEZ

Yüksek Lisans Tezi

Danışman
Doç. Dr. Salih KIŞ

Konya-2022

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	II
ÖN SÖZ.....	III
ÖZET.....	V
SUMMARY.....	VI
KISALTMALAR.....	VII
GİRİŞ	1

I. BÖLÜM

93 HARBİ ÖNCESİNDE OSMANLI DEVLETİ'NİN SİLAH VE MÜHİMMAT İTHALATI

A. Osmanlı Devleti'nin Savaş Öncesinde Gerçekleştirdiği Silah Transferleri	5
1. Osmanlı Devleti ile Belçika Arasındaki Silah Ticareti	7
2. Osmanlı Devleti ile İngiltere Arasındaki Silah Ticareti	11
3. Osmanlı Devleti ile Amerika Birleşik Devletleri Arasındaki Silah Ticareti	19
4. Osmanlı Devleti ile Prusya Arasındaki Silah Ticareti.....	27
B. 93 Harbi'nin Cereyanı.....	32
1. Rusya'nın Savaş Hazırlıkları ve Harbin İlanı.....	32

II. BÖLÜM

93 HARBİ'NDE OSMANLI DEVLETİ'NİN SİLAH VE MÜHİMMAT TEDARİKİ

A. Tuna Cephesi'nde Osmanlı Ordusunun Silah ve Mühimmat Durumu	41
1. Zıztovi ve Tırnova Muharebeleri (27 Haziran-7 Temmuz 1877)	51
2. Niğbolu ve Şıpka Muharebeleri (15-17 Temmuz 1877)	52
3. Plevne Müdafaası (20 Temmuz 1877-10 Aralık 1877).....	54
B. Kafkas Cephesi'nde Osmanlı Ordusunun Silah ve Mühimmat Durumu.....	62
1. Halyaz ve Zivin Muharebeleri (21-30 Haziran 1877).....	69
2. Yahniler Muharebesi (18 Ağustos 1877)	71
3. Gedikler (Kızıltepe) Muharebesi (25 Ağustos 1877)	72
4. Alacadağ Muharebesi (15 Ekim 1877).....	73
5. Kars ve Erzurum'un Düşüşü (18 Kasım 1877-8 Şubat 1878).....	74
SONUÇ.....	80
KAYNAKÇA	83
EKLER.....	95

ÖN SÖZ

XIX. yüzyılda gerçekleşen en önemli olaylardan biri olan 93 Harbi, 1877-1878 yıllarında Rusya'nın siyasi çıkarları sonucu meydana gelmiştir. Osmanlı Devleti'nin yıkılmasını hızlandıran ve Balkan topraklarının büyük bir kısmını kaybetmesine neden olan bu savaşla birlikte Osmanlı Devleti'nin siyasi varlığını tek başına devam ettiremeyeceği ortaya çıkmıştır. Bu çalışmanın amacı, 93 Harbi sırasında Osmanlı ordusunda mevcut bulunan silah ve mühimmatların miktarlarını, cinslerini ve bunların cephelere tedarik süreçlerinin yanı sıra silah ve mühimmat durumunun savaşın gidişatını nasıl etkilediğini ortaya koymaktır. Çalışmamızda 93 Harbi'nde Osmanlı Devleti'nin hangi cephelerde ne kadar silah ve mühimmatının bulunduğu, bu silahları etkili bir şekilde kullanıp kullanmadığı ve yeterli askerî güce sahip olup olmadığı üstünde durulacaktır.

Çalışmamız iki bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölümde, 93 Harbi'nden önce Osmanlı ordusunun askerî ihtiyaçlarının nasıl karşılandığından bahsedilmiştir. Konu ile bütünlük sağlaması açısından 93 Harbi'nden önce Osmanlı'nın ordunun modernize edilmesi için hangi ülkelerle silah ticareti gerçekleştirdiği ve bu süreçte ticarî ilişkilerin nasıl geliştiği üzerinde durulmuştur. Böylece savaştan önce farklı ülkelere ithal edilen silah ve mühimmatların 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nde nasıl kullanıldığından ve bunların temininin savaşa nasıl tesir ettiğinin daha iyi ortaya konması hedeflenmiştir.

İkinci bölümde ise savaş sırasında Osmanlı ordusundaki silahların durumu ve bunların cephelere sevkini nasıl gerçekleştirdiği, Tuna ve Kafkas olmak üzere iki cephede gerçekleşen savaşın genel seyri ile birlikte savaş sırasında askerlerin kullandıkları silah ve teçhizatlara değinilmiştir. 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nin daha iyi değerlendirilebilmesi için silah ve mühimmat durumunun da bilinmesi gerekmektedir. Bu sebeple konu ile ilgili arşiv belgeleri ve tetkik eserlerin yardımıyla 93 Harbi'nin daha önce ele alınmayan bu yönü incelenmiştir. Osmanlı ordusunda kullanılan silah ve mühimmatların miktar ve cinsi belgelerle örneklendirilerek açıklanacaktır.

Bu çalışma; sonuç, bibliyografya ve ekler ile son bulmuştur. Ekler kısmında Osmanlı Devleti'nin 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı esnasında farklı ülkelere yaptığı silah ve mühimmat ithalatı ile ilgili belgeler mevcuttur. Osmanlı Devleti'nin Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri ile gerçekleştirdiği silah ticareti hakkındaki bu belgelerin incelenerek konunun metinlerle desteklenmesi sağlanmıştır. Böylece 93 Harbi ile daha önce işlenmemiş

olan savaş sırasında Osmanlı ordusunun silah ve mühimmat lojistiğinin durumu gözden geçirilmiş ve savaşa tesiri konusu bu yönüyle ele alınmıştır. Kısaltmalar TDK İmla Kılavuzuna göre düzenlenmiştir.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasından son aşamaya kadar her konuda yardımlarını benden esirgemeyen değerli hocam ve danışmanım Doç. Dr. Salih KIş’a, maddi ve manevi anlamda her zaman yanımda olan aileme teşekkürü bir borç bilirim.

Kübra GÖVEZ

Konya-2022.

ÖZET

Savaşların önemli bir parçası olan lojistik; orduların teçhizat, donanım, ulaşım ve istihbarat gibi destek faaliyetlerini ifade eder. Askerlerin donatılıp teçhiz edilmesi, silah ve mühimmatların cephelere sevki ve ordunun tüm ihtiyacının karşılanması savaş lojistiğinin önemli bir unsurudur. Bu durumun farkında olan Osmanlı Devleti, ordunun en iyi şekilde teçhiz edilmesine oldukça önem vermiştir. Ancak XIX. yüzyılda ateşli silahların ve yeni savaş yöntemlerinin gelişmesiyle askerlerin ihtiyaçları giderek artmıştır. Sanayi Devrimi'nden sonra silah üretiminin seri hale gelmesi ile birlikte sanayi alt yapısı oluşmayan devletlerden birisi olan Osmanlı Devleti, ordunun ihtiyaçlarını karşılayabilmek için farklı ülkelerden silah satın alma yoluna başvurmuştur. Osmanlı, XIX. yüzyılda özellikle Rus tehdidinin artması ile birlikte orduyu modern silahlarla teçhiz edilmesi için çalışmalar yapmıştır. Bu amaçla Osmanlı yöneticileri, 93 Harbi öncesinde ve savaş esnasında Belçika, İngiltere ve Prusya gibi Avrupa ülkeleri ile birlikte Amerika Birleşik Devletleri'ne silah ve mühimmat siparişleri vermiştir. Özellikle 93 Harbi esnasında Osmanlı ordusunun silah ve mühimmat ihtiyacının büyük bir bölümü Amerikan silah firmalarından karşılanmıştır. Bu silah firmalarından temin edilen Martini-Henry, Winchester ve Schneider model tüfeklerinin yanında silahların mühimmatları da yurt dışından ithal edilmiştir. Osmanlı ordusunda kullanılan toplar ise Almanya'da bulunan Krupp Silah Fabrikası'ndan karşılanmıştır. Ancak savaş sırasında cephelere silah ve mühimmat sevkinde yaşanan sıkıntılar nedeniyle bu silahlardan yeteri kadar faydalanılamamıştır.

Anahtar Sözcükler: Rusya, Amerika Birleşik Devletleri, Prusya, Tüfek, Teçhizat, Martini-Henry, Schneider, Krupp.

SUMMARY

Equipping the soldiers with war materials such as weapons and ammunition, sending them to the fronts and meeting all kinds of needs of the soldiers are an important element of war logistics. The concept of logistics, which is an important part of wars, refers to combat service support activities such as transportation, nutrition, support, communication, and health that military forces need. Especially after the Industrial Revolution, with the serialization of weapon production, the Ottoman Empire, one of the states that did not have an industrial infrastructure, resorted to purchasing weapons and ammunition from different countries in order to meet the needs of the army and catch up with its contemporaries. The Ottoman Empire, which attaches great importance to the fact that the soldiers have sufficient and quality equipment, In the 19th century, especially with the increase of the Russian threat, it started activities to equip the army with modern weapons. For this reason, the Ottoman administrators, before the War of 93 and during the war, ordered arms and ammunition to the United States alongside European countries such as Belgium, England and Prussia. During the 1877-1878 Ottoman-Russian War, a large part of the Ottoman army's need for weapons and ammunition was met from the United States. In addition to rifles such as Martini-Henry, Winchester, Schneider, their ammunition was also imported from America. The cannons used in the Ottoman army were purchased from the German Krupp Arms Factory. However, during the war, there were problems in the delivery of weapons and ammunition to the fronts and these weapons could not be used sufficiently.

Keywords: Russia, USA, Rifle, Martini-Henry, Schneider.

KISALTMALAR

A.MKT. MHM : Sadaret Mektubi Mühimme Kalemi Evrakı

A. AMD : Sadaret Âmedî Kalemi Evrakı

bk.: Bakınız

BOA : Başbakanlık Osmanlı Arşivi

C.: Cilt

çev. : çeviren

DH.MKT : Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi

DH.MUI : Dâhiliye Muhaberat-ı Umumiye İdaresi

ed. : Editör

haz. : hazırlayan

HAT : Hatt-ı Hümayun

HR.İD : Hariciye Nezareti İdare

HR.TH : Hariciye Nezareti Tahrirat

HR. MKT : Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi Evrakı

HR.SFR.3 : Hariciye Nezareti Londra Sefareti

HR.SYS : Hariciye Nezareti Siyasi

İ.DH : İrade-i Dahiliye

İ.DUİT : Dosya Usulü İrâdeler

İ.HR : İrade-i Hariciye

İ.HUS : İrade-i Hususi

İ.MMS : İrade-i Meclis-i Mahsus

MB.İ : Mabeyn-i Hümayun Evrakı İradeleri

No: Numara

Osav : Osmanlı Araştırmaları Vakfı

OTAM: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi

S. : Sayı

s. : sayfa

sad. : sadeleştiren

vs.: vesaire

T.C. : Türkiye Cumhuriyeti

TSK : Türk Silahlı Kuvvetleri

Y.A.HUS : Yıldız Sadaret Hususî Maruzat

Y.PRK.ASK : Yıldız Perakende Evrakı Askerî Maruzat

Y.PRK.HR : Yıldız Perakende Evrâkı Hâriciye Nezâreti Marûzâtı

Y.PRK.TKM : Yıldız Tahrirat-ı Ecnebiyye ve Mabeyn Mütercimliği

GİRİŞ

Tarihte Osmanlı ile Rusya arasında birçok savaş meydana gelmiştir. Bu savaşların çıkmasındaki en büyük etken ise Rusya'nın, Karadeniz'e çıkışı olmayan kara devleti konumunda olmasıdır. Bu sebeple I. Petro dönemi ile birlikte Rusya sıcak denizlere inme politikası izlemeye başlar. Rusya, Osmanlı Devleti ile karşı karşıya gelmesine neden olan bu politikanın ilk başarısını ise 1774 yılında Küçük Kaynarca Antlaşması ile kazanmıştır. Küçük Kaynarca Antlaşması'nın imzalanmasıyla birlikte Rusya, ilk kez Karadeniz'e çıkmıştır. Ayrıca bu antlaşma ile Rusya, Ortodoksların himayesini üstlenerek Osmanlı'nın iç işlerine karışma imkânını elde etmiştir.

Osmanlı Devleti ile İngiltere, Fransa ve Rusya arasında 1829 yılında imzalanan Edirne Antlaşması gereğince Yunanlılara bağımsızlık verilirken, Rus ticaret gemileri Karadeniz'de ticaret yapma imtiyazı elde etmişlerdir.¹ Karadeniz'de etkinliğini artırmak isteyen Çar I. Nikola, Balkanlardaki Slavların haklarının korunmasını bahane ederek siyasi emellerine ulaşmak üzere 1853 yılında Osmanlı Devleti'ne savaş ilan eder. Ancak bu savaşta İngiltere ve Fransa'nın desteğini alan Osmanlı Devleti'ne karşı Rusya mağlup olur. Savaş sonrasında imzalanan 1856 Paris Antlaşması gereğince Karadeniz silahsızlandırılarak Rus donanması dâhil olmak üzere Boğazlar tüm harp gemilerine kapanmıştır.² Fakat bu durum uzun sürmemiş ve Rusya antlaşmanın şartlarından kurtulmanın yollarını arar. Rusya, Fransa'nın 1871 yılında Prusya'ya yenilmesiyle beklediği bu fırsatı yakalamıştır.³ Avrupa'da yaşanan karışıklardan faydalanan Rusya, savaş için hazırlıklar yapmaya başlar.⁴

Rusya'nın Osmanlı toprakları üzerinde izlediği yayılmacı siyaset için kullandığı en önemli unsur Slavların himayesini üstlenerek bir araya toplama fikri olan Panславизм politikası olmuştur. Bosna Hersek'te 1875 yılında yüksek meblağda vergi ödeyen Hristiyan halk Türklere karşı bir isyan çıkarmıştır. İsyanın sebebi, Türk tahsildarların Hristiyan

¹ Fahir Armaoğlu, XIX. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789-1914, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997, s. 184.

² Mehmet Barlas, *Türkiye Üzerine Pazarlıklar*, Birey Yayınları, İstanbul 2001, s. 37.

³ Süleyman Kani İrtem, *Ertuğrul Faciası Boğazlar Meselesi*, Temel Yayınları, İstanbul 2005, s. 148.

⁴ Basiret, No. 302, 24 Şubat 1286, (8 Mart 1871), s. 2.

tebaadan fazla vergi alması ve bunun Müslümanlar ile Hristiyanlar arasında kanlı çatışmalara yol açmasıdır.⁵

Rusya, kendi siyasi emellerine kavuşmak için Balkanlar'da çıkan isyanlarda Slavların Osmanlı'nın zulmünden korunmasını bahane etmiştir. Bu bahaneyle Çar II. Alexander, Avrupa Devletlerini yanına çekerek Tersane Konferansı'nda kendi isteklerini Osmanlı Devleti'ne kabul ettirmeye çalışır. İlgili konferansta Osmanlı Devleti'ni Balkanlar'da büyük ödünler vermeye zorlayan kararlar alınmıştır. Alınan bu kararlara göre *“Osmanlı Devleti, Sırbistan ve Karadağ ile antlaşma yaparak bu bölgelere özerklik verecektir. Bulgaristan, beşer yıllık sürelerle tayin edilecek Hristiyan bir vali tarafından yönetilecek ve muhtariyet idaresine sahip eyalet haline getirilecektir. Ayrıca Bulgaristan'da yeni vergi ve muhakeme usulü ihdas edilecek, Müslüman ahalinin elindeki silahlar toplatılacak ve bu hususların uygulanması için milletlerarası bir komisyon görevlendirilecektir.”* Ancak, konferansta sunulan bu teklifler Osmanlı Devleti'nin istiklaline ve toprak bütünlüğüne aykırı olduğundan dolayı kabul edilmemiştir.⁶ Bu sırada Rusya, hız kesmeden savaş hazırlıklarını sürdürmektedir.

Rusya, bir taraftan savaş hazırlıklarına devam ederken diğer taraftan da Osmanlı Devleti ile aralarında harp çıkması halinde Avusturya'nın tarafsız kalmasını sağlamıştır. Osmanlı Devleti'ne karşı nasıl bir yol izleneceğinin tespit edilmesi için 31 Mart 1877 tarihinde Londra Protokolü sunulmuştur. Ancak Tersane Konferansı'ndan pek farklı olmayan bu protokolün kararları da bir savaşa girmek pahasına Babıali tarafından reddedilir. Bu konferansta istediklerini elde edemeyen Rusya, Osmanlı'nın Hristiyan tebaası için yapmayı taahhüt ettiği ıslahatları yapmadığını öne sürerek 24 Nisan 1877 tarihinde Osmanlı Devleti'ne savaş ilan eder.⁷

XIX. yüzyılda Rusya ile gerçekleşen savaşların en sonuncusu ve önemlisi Rumi takvimde 1293 yılında meydana gelmesi nedeniyle 93 Harbi olarak adlandırılan 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'dır. XIX. yüzyılda meydana gelen Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki savaşlarda Osmanlı, genellikle müdafaa stratejisi izlemiştir. 93 Harbi'nde de bu durum devam etmiş ve Osmanlı Devleti daha çok savunmada kalmıştır. Ayrıca Tuna Cephesi'nde

⁵ A.B. Şirokorad, *Rusların Gözünden 240 Yıl Kıran Kırana Osmanlı-Rus Savaşları Kırım-Balkanlar-93Harbi ve Sarıkamış*, Selenge Yayınları, İstanbul 2013, s. 404-408.

⁶ Mahir Aydın, “Doksanüç Harbi 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı”, *DİA*, C.IX, s.498-499.

⁷ Hidayet Kara, *Sultan II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Kara Ordusu(1876-1908)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020, s. 28.

Bulgarların, Kafkas Cephesi'nde Ermenilerin yardımıyla Rusya bölge ile ilgili edindiği bilgiler doğrultusunda hareketlerini planlayarak taarruza geçmiştir.

Sultan II. Abdülhamid tahta çıktığı sırada, Balkanlar'daki isyanlar sürmektedir. Rusya'nın Osmanlı'nın iç işlerine karışmaya başlaması ile Balkanlar'da yürüttüğü siyaset neticesinde savaş kaçınılmaz bir hale gelmiştir. Balkanlar'daki karışıklıklardan dolayı Sultan II. Abdülhamid, Rusya ile savaşma taraftarı değildir. Bunun nedeni Osmanlı Devleti'nin yeni bir savaşı finanse edecek mali durumunun ve savaşacak askerî gücünün bulunmamasıdır. Ancak buna rağmen Sultan II. Abdülhamid elindeki tüm maddi imkânları seferber etmiştir.⁸ Bu doğrultuda savaştan önce ve savaş döneminde yeni tüfek ve toplar satın alınarak ordu daha modern ve kaliteli silahlarla teçhiz edilmiştir. Ayrıca bu modern silah ve mühimmatların Osmanlı sanayi tesislerinde imali için ıslahatlar yapılsa da istenilen başarı yakalanamadığından yurt dışından satın alınmıştır. Savaş tehdidi altında yüksek miktarlarda yapılan ithalat Osmanlı silahlanmasında dışa bağımlılığı da beraberinde getirmiştir. Osmanlı'nın Avrupa'daki teknolojik gelişmelerin gerisinde kaldığı yanılgısının aksine, Babıali Batı'daki gelişmeleri yakından takip etmiştir. Bu dönemde teknoloji transferi ile ilgili arşivlerde birçok belgenin olması da bunu kanıtlar niteliktedir.

Osmanlı, askerî operasyonlardaki gösterdiği başarıların ardında teçhizat ve donanım öneminin farkında olduğundan devletin varlığının ve gücünün devam etmesi için orduyu seferlere en iyi şekilde hazırlamaya çalışmıştır. Özellikle XIX. yüzyılda Sanayi Devrimi sonrasında Avrupa'da görülen teknolojik gelişmeler, silah sanayisinde de değişikliklere sebep olmuştur. XIX. yüzyıldan itibaren silah menzillerinin artması ve buharlı makinelerin sanayide kullanılmasıyla ateşli silah teknolojisinde büyük gelişmeler yaşanmıştır. Osmanlı Devleti'nin sanayi oluşumu yeterli düzeyde oluşmadığından ordunun gerekli silah ve mühimmat tedariki daha çok dışarıdan satın alma yoluyla sağlanmıştır. Osmanlı ordusunun modernizasyonu için XIX. yüzyıla kadar başta İngiltere ve Fransa olmak üzere Avrupa'dan teknoloji transferi gerçekleştirilmiştir. Ancak bu durum 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ile değişmiş ve Amerika Birleşik Devletleri'nden de silah ithalatı yapılmaya başlanmıştır. Çalışmamız 93 Harbi'nde Osmanlı Devleti'nin hangi ülkelerden ne kadar miktarda ve hangi cinsten mühimmat sipariş verdiğini göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Osmanlı Devleti'nin bu savaşta silah ve mühimmat temininden bahsetmeden önce ordunun seferber edilmesi için ne gibi hazırlıklar gerçekleştirilmeli ve hangi şartlar sağlanmalı bunlar incelenecektir.

⁸ Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1798-1919)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s. 94.

Bir savaşın idare edilmesinde önemli unsurlar vardır. Bunlar; finansı için para, askerlerin ve teçhizatların cephelere sevk edilmesi için lojistik aę, dūřmanın hareketlerini belirlemek için istihbarat ve irtibatın sağlanmasıdır. Osmanlı Devleti, kurulduğu dönemden itibaren ordunun asker ve silah ihtiyacını karşılamada başlangıçta zorluk yaşamamıştır. Ancak XIX. yüzyılda sürekli değişen ve gelişen ateşli silahların temini için masrafların artması, orduda askerlik sisteminin bozulması sebebiyle savaşacak asker bulmak ve bunların iaşelerini sağlamak güç hale gelmiştir.⁹ Osmanlı Devleti, askerî birliklerin teçhizat ve donanımına özen gösterse de bulunduğu ekonomik durumdan dolayı bunların temini gittikçe zorlaşmıştır. Özellikle yurt dışına sipariş verilen silah ve mühimmatların ödemesinde yaşanan aksamalar yaşanmış ve askerlerin ihtiyaçları zamanında karşılanamamıştır. Ayrıca bu silah ve mühimmatların cephelere naklinde gerekli araç ve yük hayvanlarının sayısının az olması nedeniyle askerlere lojistik destek yeterli seviyede yapılamamıştır.

XIX. yüzyıla kadar gerçekteşen savaşlarda orduların lojistik desteği, deniz ve kara yolları ile sağlanmıştır. Ancak XIX. yüzyılda demiryollarının gelişmesi ve kullanımın yaygınlaşması ile gelişmiş ölkelerde demiryollarına karşı bir ilgi oluşmuştur. Bu ölkelerden biri olan Rusya, demiryolları ağı ile asker ve silahların sevkinde güçlük yaşamadan takviye destek almıştır. Ancak Osmanlı, ölkedeki demiryollarının gelişmemesinden dolayı savaş sırasında cephelere asker ve mühimmat sevkinde kara yollarını kullanmak zorunda kalmış ve silahların cephelere temininde büyük zorluklar yaşamıştır.¹⁰

Tuna ve Kafkasya olmak üzere iki ayrı cephede cereyan eden 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi, yaklaşık on ay boyunca devam etmiştir.¹¹ Savaşın iki cephede gerçekteşmesi Osmanlı Devleti için büyük sorunları da beraberinde getirmiştir. 93 Harbi sırasında Osmanlı'nın askerlerin ihtiyaçlarına cevap verebilecek kadar lojistik aę kabiliyeti olmamıştır. Bu bağlamda mühimmat ve ikmal konusu her iki cephe baz alınarak değerlendirilecektir. Çalışmayla ilgili olarak süreli yayınlardan, arşiv belgelerinden ve tetkik eserlerden elde edilen bilgilere göre savaş sırasında Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu imkânlar dâhilinde orduda mevcut bulunan silah ve mühimmat durumundan bahsedilmiştir.

⁹ Fatih Tetik, *Osmanlı Askeri Tarihi Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri (1792-1918)*, Timaş Yayınları, İstanbul 2017, s. 9.

¹⁰ Emine Tülin Erinç, *Osmanlı Müelliflerine Göre 93 Harbi'nin Kaybedilme Sebepleri*, Harp Akademileri Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2015, s. 20.

¹¹ Ali Sinan Bilgili, *1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nde Kafkas Cephesi*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 2011, s. 3.

I. BÖLÜM

93 HARBİ ÖNCESİNDE OSMANLI DEVLETİ'NİN SİLAH VE MÜHİMMAT İTHALATI

A. Osmanlı Devleti'nin Savaş Öncesinde Gerçekleştirdiği Silah Transferleri

Osmanlı Devleti, kuruluş döneminden itibaren Batı'da ortaya çıkan yeni teknikleri takip edip bunları başarılı bir şekilde ordusunda uygulamıştır.¹² Bu tekniklerle birlikte farklı milletlerle çarpışan Osmanlı yeni çıkan silahları da bünyesine kolayca almıştır. Orduda kullanılan silahlar tüccarlar vasıtasıyla veya Avrupa ülkeleriyle yapılan harpler sonucu geçmiştir.¹³ Ayrıca Osmanlı, ordu için gerekli silah ve hammaddelerin ülke içinde imal edilmesine özen göstermiştir Bu sebeple ülkede silah ve mühimmatların üretimini yapabilmek için tophane, tersane ve baruthane gibi sanayi tesisleri kurulmuştur.¹⁴ Kullanılan silahlar için mermi, fişek gibi cephaneler bu sanayi tesislerinde üretilmiştir. III. Selim döneminde kurulan Kırkağaç Fişekhanesi'nde orduda kullanılan tüfeklere ait fişekler de doldurulmuştur. Tophane-i Amire'de ihtiyaç duyulan fişeğin üretilmesi için kurşunun bir kısmı devlet madenlerinden karşılanabilmiştir.¹⁵ Ancak bu durum XIX. yüzyılda Avrupa'da yaşanan teknolojik gelişmelerle beraber değişmiştir. Ateşli silahlarda yaşanan bu gelişmeler piyasaya kısa sürede daha üstün niteliklere sahip yeni silahların sürülmesine neden olmuştur.

Osmanlı Devleti, özellikle XIX. yüzyılda savaşlarda art arda mağlubiyetler yaşaması ile birlikte Avrupa'da meydana gelen yeni teknolojik gelişmeleri daha yakından takip etmeye başlamıştır. III. Selim zamanında ilk kez Avrupa örnek alınmıştır. Bu dönemde Avrupa'daki gelişmeleri takip edebilmek ve Tophane-i Amire gibi sanayi fabrikalarında görevlendirmek amacıyla Avrupa'ya öğrenciler gönderilmiştir.¹⁶ Ancak Osmanlı, teknolojik gelişmeleri yakından takip edip kendi ülkesinde uygulamak istese de Avrupa ülkelerine göre sanayileşme faaliyetlerine daha geç dönemde başlamıştır. Özellikle Tanzimat Dönemi'nde Osmanlı sanayi

¹² Ekmeleddin İhsanoğlu, "Osmanlı İmparatorluğunda Bilim ve Sanayide Modernleşme Gayretleri", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, S. 2, İstanbul 1998, s. 8.

¹³ Mücteba İlgürel, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Ateşli Silahların Yayılışı", *Tarih Dergisi*, S. 32, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1979, s. 301.

¹⁴ Necip Bolat, *II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Askerî Sanayii*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun 2001, s. 2-4.

¹⁵ Ali İhsan Gencer, Ali Fuat Örenç, Metin Ünver, *Türk-Amerikan Silah Ticareti Tarihi*, Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul 2008, s. 135-140.

¹⁶ Paul Imbert, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yenileşme Hareketleri (Türkiye'nin Meseleleri)*, çev. Adnan Cemgil, Engin Yayınları, İstanbul 1994, s. 121.

tesislerinde imalat çalışmaları yapılırsa da Avrupa düzeyine ulaşamamıştır. Ayrıca Osmanlı Devleti, XIX. yüzyılda sanayileşme programlarının gerçekleştirilmesinde büyük ölçüde yabancı yardımına bel bağlamıştır. Sanayi tesisleri için gerekli olan makine ve tezgâhlarla birlikte bunların kurulum, işletim ve bakımını yapacak gerekli uzmanlar için de Avrupa ülkelerine müracaat edilmiştir.¹⁷

Osmanlı sanayi fabrikalarının üretim seviyesinin yeterli düzeye ulaşamaması ve uzun ömürlü olamamasının bazı nedenleri vardır. Bunlar; sanayileşme için gerekli hammadde, sermaye ve alt yapı eksikliğidir. Bunun dışında pazarlarda rekabeti artıracak ucuz ve kaliteli mal üretiminin yanında sanayi tesislerinin işletilmesi için uzmanlara ihtiyaç duyulmaktadır. Ancak bu koşulların çoğu Osmanlı Devleti'nde bulunmadığından dolayı harp sanayisi oluşturmada sorunlar yaşanmıştır. Ayrıca gerekli sermaye birikimi ve sanayi alt yapısı yeterli düzeye ulaşmadığından dolayı Osmanlı sanayi fabrikalarında bu modern silahların imali gerçekleştirilememiş ve savaşta kullandığı silah ve mühimmatları dışarıdan satın alma yoluna gitmiştir.¹⁸

Osmanlı Devleti, silah ve mühimmat ithalatı için farklı ülkelere müracaat etmiştir. Ancak Osmanlı, yurt dışından silah ithal etmeden önce Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri ile yakın temas kurarak diplomatik münasebetlerini geliştirmiştir. Bu ilişkilerin gelişimi tek bir devlete bağlı kalmadan o dönemdeki siyasi ve ekonomik menfaati gözetilerek belirlenmiştir. Diplomatik ilişkilerin kurulması ile birlikte Osmanlı Devleti, Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri ile ticarî ilişkilerini geliştirerek çok sayıda silah ve mühimmat ithalatı gerçekleştirmiştir. XIX. yüzyılın ortalarına kadar dönemin en iyi silah üretim merkezleri Fransa'da St. Ettine, İngiltere'de Enfield ve Belçika'da Liege şehirleri olmuştur. Silah ve mühimmat tedarikinde ise merkezi İngiltere ve Fransa oluştururken, daha sonraları ise daha uygun fiyatlı ve kaliteli üretimlerinden dolayı Belçika, Amerika ve Prusya gibi devletler tercih edilmiştir.

¹⁷ Rifat Önsoy, "Osmanlı İmparatorluğundaki Alman Subayları ve Alman Silah Sanayiinin Çıkarı (1871-1914)", *IX. Türk Tarih Kongresi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1981, s. 1209.

¹⁸ Fatih Tetik, "Silah İthalatı ve Kara Harp Sanayii", *Osmanlı Askeri Tarihi Kara Deniz ve Hava Kuvvetleri 1792-1918*, Timaş Yayınları, İstanbul 2017, s. 152.

1. Osmanlı Devleti ile Belçika Arasındaki Silah Ticareti

XIX. yüzyılda sürekli olarak savaşmak zorunda kalan Osmanlı, varlığını devam ettirebilmek ve çağdaşlarını yakalayabilmek için dönemin modern silahlarına ihtiyaç duymuştur.¹⁹ Özellikle Yeniçeri Ocağı'nın 1826 yılında lağvedilmesinin ardından yeni oluşturulan Asâkir-i Mansûre Ordusu'nun tüfek ihtiyacı dışarıdan satın alınarak karşılanmıştır. Bunun yanı sıra Osmanlı Devleti, silah ve teçhizat ihtiyacını kendi ülkesi içinde imal etmek ve ordunun artan askerî ihtiyaçlarını gidermek için özellikle 1830'lardan sonra Tophane-i Amire ve Baruthane-i Amire gibi sanayi tesislerinde önemli ıslahatlar gerçekleştirmiştir.²⁰ Ancak bu ıslahat çalışmalarında çoğunlukla başarılı olunamamıştır.

XIX. yüzyılda Rus tehlikesinin gittikçe artması üzerine Osmanlı, olası bir savaşa hazırlıklı olmak için mümkün olan en kısa sürede yeni teknoloji silah ve mühimmatlara sahip olmak istemiştir. Bu durum devleti modern silahlar satın alma yoluna itmiş ve bu da dış ülkelere bağımlı olmasına neden olmuştur. Avrupa ve Amerika'daki gelişmeleri yakından takip etmeye çalışan Osmanlı Devleti, dönemin en modern ve kaliteli silahını temin etmek için büyük çaba göstermiştir. Böylece Osmanlı, bu dönemde silah ithalatına ağırlık vererek artan dış tehditlere karşı kendini korumak adına başta İngiltere, Fransa, Belçika ve Avusturya gibi Avrupa ülkelerinden yeni silahlar satın almıştır.²¹ Ancak Osmanlı'nın İngiltere ve Fransa ile silah ticareti Rum Meselesi'nden dolayı sekteye uğramıştır. Yaşanan bu aksamalardan dolayı askerî ihtiyaçların karşılanması için Belçika başta olmak üzere farklı ülkelere müracaat edilmiştir.

Osmanlı Devleti, Belçika'nın bağımsızlığını 1837 yılında tanınmasının ardından iki devlet arasında dostluk ilişkileri kurulmaya başlamıştır. İlişkiler tahsis edildikten sonra ilerleyen süreçte Belçika ile Osmanlı Devleti arasında 1838, ardından 1840 ve 1862 yıllarında dostluk ve ticaret antlaşmaları imzalanmıştır. Böylece Belçika ile resmî ilişkilerin kapısı açılmış ve işbirliği farklı alanlarda artmaya devam etmiştir. Özellikle Belçika ile Osmanlı Devleti arasında 3 Ağustos 1838 tarihinde 16 maddelik ticaret antlaşmasının imzalanmasıyla birlikte ticarî münasebetler gelişmiştir. Daha sonra iki ülke arasında ek bir ticaret antlaşması daha imzalanmıştır. Bu ticaret antlaşmaları ile birlikte Belçikalı tüccarlar da 1838 Balta

¹⁹ Ersoy Zengin, *Tophane-i Amire'den İmalat-ı Harbiye'ye Osmanlı Devleti'nde Harp Sanayii (1861- 1923)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2020, s. 10.

²⁰ Uğur Ünal, *Sultan Abdülaziz Devri Osmanlı Kara Ordusu (1861-1876)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2008, s. 63.

²¹ Edward C. Clark, "Osmanlı Sanayi Devrimi", ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, *Osmanlılar ve Batı Teknolojisi Yeni Araştırmalar Yeni Görüşler*, Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1992, s. 50-52.

Limanı Ticaret Antlaşması'nın İngiliz tüccarlara sağladığı ayrıcalık ve imtiyazlardan faydalanabilmiştir. Bu ticaret antlaşmalarının imzalanmasından sonra konsolosların atanması ile iki ülke arasındaki diplomatik faaliyetler artmıştır.²² Diplomatik faaliyetler beraberinde ticarî ilişkilerin gelişmesini sağlamış ve özellikle silah ticareti hız kazanmıştır.

XIX. yüzyıldan itibaren Avrupa'da hafif silah imalatında Belçika, ön plana çıkmaya başlamıştır. Belçika, demir ve çelik gibi madenleri kendi dökümhanelerinde işleyerek çok daha makul fiyatlarda silah üretmeyi başarmıştır. Bu durum, Avrupa'daki silah fabrikalarına göre hem daha kaliteli hem de daha uygun fiyata silah imal eden Belçika'nın silah ve mühimmat transferinde tercih edilmesinde önemli rol oynamıştır. Böylece silah temininde Osmanlı'nın Belçika'ya yönelmesi ile birlikte ticarî ilişkiler de hızla ilerlemiştir.²³ Ancak Belçika'dan yapılan silah transferi İngiltere, Prusya ve Amerika gibi diğer ülkelere göre daha az seviyede gerçekleşmiştir.

Osmanlı Devleti, Mısır Sorunu nedeniyle İngiltere ve Fransa ülkeleriyle araları açıldığından Belçika ile daha yakın ilişkiler tesis etmiştir. Belçika ile ilişkilerin gelişmesiyle birlikte Osmanlı, 1839 yılı başlarında silah almak için müracaatta bulunmuştur. Osmanlı'nın Brüksel Sefiri Reşit Paşa ile Belçikalı yetkililer arasında karşılıklı müzakereler yapılmıştır.²⁴ Bu müzakerelerde satın alınacak silah miktarları ve bunların tedarik süreçleri, üzerinde durulan en önemli konulardandır. İlk verilen siparişte 15.000 adet kaval tüfeğin sayısı sonraki taleplerle birlikte 25.000 adede ulaşmıştır. Yine aynı yıl içerisinde Belçika silah fabrikalarına nişangâh, şeshaneli tüfek, süvari filintası, piştov ve kapsül mermi gibi askerî malzeme siparişleri verilmiştir. Bu siparişlerin toplam bedeli olarak Osmanlı, Belçika'ya 1.575.000 kuruş ödeme yapmıştır.²⁵ İlerleyen zamanlarda bu ülkeden satın alınan silah ve askerî malzemelerin miktarında azalma olsa da siparişler devam etmiştir. Yivsiz kapsüllü tüfeklerin demode kalmasıyla Belçika ve Fransa'dan yivli namludan dolmalı Minie tüfeği satın alınmıştır. Bu silahların bakım ve onarımı için gerekli teknisyenlerin ve tezgâhların hepsi yurt dışından ithal edilmek zorunda kalmıştır.²⁶

²² Mehmet Temel, "Osmanlı Devleti'nin Belçika'dan Hafif Silah İthalatı", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S.8, 2008, s. 43.

²³ Gültekin Yıldız, *Neferin Adı Yok, Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devleti'nde Siyaset, Ordu ve Toplum (1826-1839)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2009, s. 435-437.

²⁴ BOA, *HAT*, No. 1215/47597, 29 Zilhicce 1254 (15 Mart 1839), lef 1. Devam eden dipnotlarda Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri (BOA) şeklinde kısaltılarak kullanılacaktır.

²⁵ BOA, *A.MKT.MHM*, No. 394/33, 24 Temmuz 1284 (5 Ağustos 1868), lef 1.

²⁶ Mesut Uyar, Edward J. Erickson, *Osmanlı Askeri Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2020, s. 347.

Osmanlı Devleti, bir yandan yurt dışından silah ithal ederken diğer yandan da sanayi tesislerinin modernleştirilmesi ve üretim kapasitesinin artırılması için Avrupa'dan tezgâh ve makine satın alımları yapmıştır. Özellikle Tüfekhane-i Amire 1840 yılında tamamen buhar makineleriyle donatılarak modern bir tesis haline getirilmiştir. Bu teknoloji transferinde İngiltere başat ülke konumundadır. Ancak XIX. yüzyılın ilk yarısının sonlarında İngiltere, Osmanlı Devleti'nin Tüfekhane ve diğer silah fabrikalarındaki nüfuzunu Avrupa'nın silah ve makine üreticisi konumuna yükselen Belçika'ya bırakmıştır. Bu süreçte Osmanlı sanayi tesislerinde kapsüllü kaval ve şeşhaneli tüfek imali için Belçika'dan tezgâh ve teçhizat ithalatı gerçekleştirilmiştir. Ancak bu silahların yerli üretimi için çalışmalar yapılsa da gerekli olan parçalar ve bunların bakımı gibi konularda yine ihracatçı ülkeye bağımlılık devam etmiştir.

Tophane'de kapsüllü silah üretimi için gerekli olan makine ve tezgâhlar 1847 yılında Belçika'dan temin edilmiştir. Bu sipariş verilen tezgâhların son parçaları 1853 yılında tamamlanarak İstanbul'a gelmiştir. Satın alınan tezgâhlarla kaval tüfeği imal edilse de Osmanlı sanayi tesislerinde üretilen bu tüfekler Avrupa'dan satın alınan tüfeklerin kalitesine ulaşamamıştır. Üstelik tüfeklerin üretim maliyeti de ithal tüfeklere nazaran daha pahalıya mal olmuştur. Böylelikle silahların dışarıdan satın alınarak tedarik edilmesi daha ucuz, kolay ve hızlı bir çözüm olduğundan Osmanlı ordusunun silah ihtiyacı yurt dışından karşılanmıştır.

Osmanlı, Belçika'dan silah ve mühimmat transferinin yanında Belçikalı uzmanlardan da faydalanma yoluna gitmiştir. Özellikle Belçika'dan ithal edilen ilk tezgâhların ve makinelerin kullanımını öğretmesi amacıyla tüfek ustaları getirtilmiştir.²⁷ Tüfekhane'de kurulumları yapılan makine ve tezgâhlarda ilk kapsüllü kaval tüfek imalatı Belçikalı ustalar tarafından 1849 yılında gerçekleştirilmiştir. Ancak Belçikalı uzmanların bu imalat sürecinde başarılı olamaması nedeniyle istenilen seviyede ve kalitede kapsüllü kaval tüfek üretimi yapılamamıştır.²⁸

Osmanlı Devleti, silah ve mühimmat imali için yapılan çalışmaların başarısız olması nedeniyle 1848 yılında Belçika'nın Liege Tüfekhanesi'nden kapsüllü tüfek satın alınması için Halil Paşa'yı görevlendirmiştir. Böylece Halil Paşa ile 1852 yılında Belçika'ya silah ve mühimmat siparişi verilmiştir. Daha sonraki yıllarda Belçika'ya siparişler devam etmiş ve 1853 yılında 50.000 adet kapsüllü tüfek temin edilmiştir. Osmanlı, 1856 yılında Hariciye

²⁷ Fatih Tetik, “Silah İthalatı”, s. 145.

²⁸ Serdal Soyluer, “Tüfekhane-i Âmire’yi Mamur Kılmak: Osmanlı Tüfek İmalatında Avrupalı Uzmanların Rolü”, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, C. LII, 2018, s. 289.

Nazırı Fuat Paşa vasıtası ile Belçika Devleti'nden 2.500 adet şeşhaneli tüfek satın almıştır.²⁹ Bu dönemde Belçika'nın demir döküm sanayiinde en önemli merkezlerden biri haline gelmesi ile birlikte özellikle bu ülkeden genellikle demir top dökümüne yönelik alet ve edevat ithal edilmiştir.³⁰ Belçika'dan ilk top ithalatı 1857 yılında gerçekleşmiştir. Sipariş verilen bu topların imali 25 Mart 1858 tarihinde tamamlanmıştır.³¹

Belçika'dan ilerleyen zamanlarda 8.000 şeşhaneli tüfek, 1.875 tabanca ve 30.000 nişangâh ithal edilmiştir. Ancak Prusya'nın imal edip kullandığı iğneli tüfeklerin 1864 yılında Danimarka, 1866'da da Avusturya ile yapmış olduğu savaşlarda etkili ve başarılı olması üzerine iğneli tüfekler önem kazanmıştır. Böylece Belçika'dan satın alınan şeşhaneli tüfekler yerini iğneli tüfeklere bırakmıştır.³² Belçika'ya verilen silah ve mühimmat siparişlerinin seviyesi azalsa da bir süre daha devam etmiştir. İğneli tüfeklerin ithali daha pahalıya mal olduğundan Belçika'dan uygun fiyatlı şeşhaneli tüfekler satın alınıp bunların iğneli sisteme çevrilmesi düşünülmüştür. Osmanlı Devleti, 30.000 adet ağızdan dolar Enfield tüfeğinin Schneider usulünde kuyruk takımı takarak iğneli sisteme çevrilmesi için Belçikalı silah uzmanlarının yardımına müracaat etmiştir. Bu amaçla Belçika'nın Liege şehrinde bulunan silah ustası Tilkin Tasset ile 1867 yılında bir kontrat imzalanmıştır. Tilkin Tasset, şeşhaneli tüfeklerin iğneli sisteme çevirme işini başarıyla tamamlarken Tophane'nin diğer ustalarından da faydalanmıştır. Bahsedilen tarihten itibaren Enfield silahlarının Schneider sistemine dönüştürülmesine başlanmıştır. Sonrasında tüfek kuyruk takımı Tophanedeki ustalar tarafından İstanbul'da üretim aşamasına getirilmiştir.³³

Osmanlı ile Belçika arasında yapılan ticaret antlaşmalarından sonra başlayan silah ticareti hızla gelişerek devam etmiştir. Osmanlı tarafından Belçika'ya 1867 yılında 30.000 adet nişangâh sipariş verilmiştir.³⁴ Osmanlı Devleti, 93 Harbi öncesinde Belçika'dan 75.000 adet daha kapsüllü ve şeşhaneli tüfek satın almış ve bunların İstanbul'a nakli hususunda gerekli görüşmeleri yapmıştır.³⁵ Sanayi tesislerinin modernleştirilmesi ve ordu için gereken

²⁹ BOA, A.İAMD, No. 69/59, 29 Zilhicce 1272 (31 Ağustos 1856), lef 1.

³⁰ Fatih Tetik, *II. Abdülhamid Dönemi Kara Harp Sanayii (1876-1908)*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2017, s. 121.

³¹ Serdal Soyluer, *Osmanlı Silah Sanayii'nde Modernleşme Çabaları (1839-1876)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2013, s. 138.

³² Mehmet Temel, "XIX. Yüzyılda Osmanlı-Belçika Ticarî İlişkileri", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.XV, S. 27, 2012, s. 253.

³³ Ersoy Zengin, *Tophane-i Amire*, s. 18.

³⁴ Mehmet Temel, "Belçika'dan Hafif Silah İthalatı", s. 44.

³⁵ BOA, HR.TH, No. 23/43, 8 Cemazeyilevvel 1294 (9 Mayıs 1877), lef 1.

yeni teknoloji silah ve cephane gibi her türlü mühimmatın Belçika'dan transferi 1870'lere kadar devam etmiş ancak daha sonra bu ülkenin yerini İngiltere almıştır.

2. Osmanlı Devleti ile İngiltere Arasındaki Silah Ticareti

Osmanlı Devleti ile İngiltere arasındaki ilk temas, İngiltere'nin teşebbüsleri ile başlamıştır. XVI. yüzyıl sonlarına doğru İngiltere'nin denizcilik faaliyetlerine hız vermesi Doğu Akdeniz ile ilgilenmesine sebep olmuştur.³⁶ İngiltere, ticarî faaliyetlerini İtalyanlar aracılığı ile gerçekleştirmiş ve 1573 yılından itibaren Akdeniz'de daha etkin ve doğrudan kendi ticarî faaliyetlerini yürütmüştür. Bu süreçte Akdeniz'in kârlı bir ticaret yolu olduğunu anlayan İngiltere, Osmanlı Devleti ile ikili ilişkiler geliştirmeye başlamıştır. Osmanlı Devleti ile İngiltere arasındaki ilk diplomatik ilişkiler, Sultan III. Murat (1574-1595) döneminde başlamıştır. Kurulan ilk diplomatik temaslardan sonra İngiltere, üç tüccarın vasıtasıyla Osmanlı Devleti'nden ticarî imtiyaz talebinde bulunmuştur. Bu istek 1579 yılının mart ayında III. Murat tarafından kabul edilmiştir. Böylece iki devlet arasındaki bu temas, diplomatik ilişkilere doğru atılan ilk adım olmuştur. İlk diplomatik ilişkilerin tesis edilmesinden sonra Kraliçe Elizabeth, William Harborne'u 1582 yılında İstanbul'a İngiliz elçisi olarak atamıştır. Böylece bu iki ülke arasında Türk-İngiliz ilişkileri resmî hale gelmiştir.³⁷

Osmanlı-İngiliz ilişkilerinin seyri, III. Mehmet (1595-1603) zamanında hızla ilerlemeye devam etmiştir. İki ülke arasındaki ilişkiler İngiliz tüccarların Osmanlı Devleti'ndeki mevcut imtiyazlarını daha da genişleten yeni bir antlaşma ile perçinlenmiştir. Bu antlaşma ile birlikte İngiltere, Osmanlı topraklarındaki en imtiyazlı ülke konumuna gelmişlerdir. Böylece iki ülke arasındaki gelişen resmî ilişkiler ticarî ilişkilere de olumlu yansımıştır. Osmanlı Devleti ile Safeviler (1578-1590) arasında yapılan savaşta kullanılmak üzere silah ve mühimmat satın almak için İngiltere'ye müracaat edilmiştir.³⁸ Bu dönemde sadece silah değil çok miktarda maden de Osmanlı'ya ihraç edilmiştir. Böylelikle Doğu Akdeniz'de İngiliz tüccarları için yeni emtia ve ticaret olanakları oluşmuştur.³⁹

³⁶ Akdes Nimet Kurat, *Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi(1553-1610)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1953, s. 5.

³⁷ Mübahat S. Kütükoğlu, *Balta Limanı'na Giden Yol Osmanlı-İngiliz Münasebetleri (1580-1850)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013, s. 10-11.

³⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "On Dokuzuncu Asır Başlarına Kadar Türk İngiliz Münasebatına Dair Vesikalar", *Belleten*, C. XIII, S.51, Temmuz 1949, s. 577-580.

³⁹ Ahmet Dönmez, *Osmanlı Modernleşmesinde İngiliz Etkisi Diplomasi ve Reform (1833-1841)*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2014, s. 15.

XVI. yüzyıl sonlarında başlayan İngiltere-Osmanlı ticarî ilişkileri ilerlemeye devam etmiştir. İki ülke arasında ticarî ilişkilerin gelişmesinde özellikle The Levant Company (Yakındoğu Şirketi) önemli rol oynamıştır.⁴⁰ The Levant Company kurulduktan bir müddet sonra Osmanlı Devleti ile geniş ölçekli ticarî faaliyetler gerçekleşmiştir.⁴¹ XVI. yüzyılda bu şirket aracılığıyla İngiltere, Osmanlı Devleti'ne silah ve mühimmat başta olmak üzere hammadde ihracı gerçekleştirmiştir. Ayrıca bu dönemde İngiliz tüccarlar Osmanlı'ya demir ve top döküm aletleri satmışlardır.⁴²

XVII. yüzyıl ortalarından sonra uzun bir süre silah teknolojisinde büyük bir değişim yaşanmamıştır. Bu dönemde silah ithali yapılan yerler arasında başta İngiltere olmak üzere Fransa ve Avusturya gibi ülkeler önemli yer tutmuştur. XVII. yüzyılda Türk-İngiliz ilişkileri hız kesmeden devam etmiştir. Siyasi ilişkilerin temelinde Osmanlı modernleşmesi için gerekli olan malzeme İngiltere'den temin edilmiştir. Özellikle III. Selim devrinde Osmanlı, Nizâm-ı Cedîd birliklerinin dahi silah ve mühimmat ihtiyacını karşılayabilecek kapasitede değildi. Rusya ile yapılan savaşlarda, ordunun barut gereksinimi İstanbul'da bulunan baruthanelerden sağlanmıştır. Ancak kimi zaman üretimin yetersiz kalmasıyla İngiltere'den silah ve mühimmatın yanında Osmanlı Devleti'nin ihtiyaç duyduğu barut gibi maddeler de satın alınmıştır.⁴³

III. Selim döneminde top, tüfek ve barut üretimini artırmak üzere maden ocaklarının işletilmesi için Avrupa ülkelerine müracaat edilmiştir. Bu amaçla Osmanlı sanayi tesisleri olan Tersane ve Tophane-i Amire'nin ıslahı için başta İngiltere olmak üzere Fransa ve İsveç'ten numune top gülleleri ve döküm ustaları getirilmiştir. Böylece Avrupa'da kullanılan teknik ve teknolojinin Osmanlı Devleti'nde de uygulanması sağlanmıştır. Osmanlı Devleti, sanayi merkezlerini daha modern hale getirmek ve üretimi artırmak için yeni buhar makineleri ve tezgâhları Barutçubaşı Ohannes aracılığıyla İngiltere'den getirtmiştir.⁴⁴ II. Mahmut döneminde ıslahatlar yapılmaya devam etmiştir. Bu dönemde tophane ve tersane gibi sanayi

⁴⁰ Uygur Kocabaşoğlu, *Majestelerinin Konsolosları İngiliz Belgeleriyle Osmanlı İmparatorluğu'ndaki İngiliz Konsoloslukları (1580-1900)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s. 25.

⁴¹ Akdes Nimet Kurat, *Türk-İngiliz Münasebetleri*, s. 44.

⁴² Hasan Baktır, *İngiliz Osmanlı İlişkileri Ticaret-Siyaset-Keşifler (1582-1632)*, Kopernik Yayınları, İstanbul 2020, s. 135.

⁴³ Fatih Yeşil, *İhtilaller Çağında Osmanlı Ordusu (Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyoekonomik ve Sosyopolitik Değişim Üzerine Bir İnceleme 1793-1826)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2016, s. 134.

⁴⁴ Ersoy Zengin, "Sultan Abdülaziz Devri Harp Sanayi (Tophane-i Amire Fabrikaları)", *Sultan Abdülaziz ve Dönemi Sempozyumu Bildiriler (12-13 Aralık)*, C. III, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 138.

tesislerinde gerekli makine, alet, mühendis ve ustalar konusunda İngiltere başta olmak üzere Avrupa devletlerinden faydalanılmıştır.⁴⁵

Sanayi Devrimi'nin ilk yıllarında meydana gelen Fransız İhtilali ve Napolyon Savaşları ile birlikte İngiltere, harp malzemesi ve mühimmat gibi askerî teçhizatların imalatında dünya silah ticaretinde kolayca pazar sahası bulmuştur. Silah ihracatında giderek genişleyip büyüyen İngiltere, Akdeniz Limanları'nın ticaretteki önemini kavramış ve bu sebeple Osmanlı Devleti ile ilişkilerine özen göstermiştir. Özellikle Fransa'nın Mısır'ı işgal etmesiyle birlikte Osmanlı Devleti, İngiltere ile daha da yakınlaşmıştır.⁴⁶

Osmanlı Devleti, Mısır Sorunu'nda İngiltere'nin desteğini sağlamak adına bazı tavizler vermek zorunda kalmıştır. Bu tavizlerin ticarî olarak en büyüğü 1838 Balta Limanı Ticaret Antlaşması'nın imzalanması olmuştur. Bu antlaşma ile birlikte İngiliz tüccarlarına daha fazla imtiyaz hakkı tanınmıştır.⁴⁷ Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında 1838 yılında imzalanan ticaret antlaşmasını 1850 yılında imzalanan Gümrük Tarifesi Antlaşması takip etmiştir. Böylelikle İngiltere, bu antlaşmalarla birlikte Osmanlı sınırları içerisinde geniş ticarî haklar kazanmıştır.⁴⁸

Doğu Akdeniz'de ticarî faaliyetlerini aktif bir şekilde sürdürmeye başlayan İngiltere'nin sömürgelerine giden kara ve deniz yolları, Osmanlı toprakları üzerinden geçmekteydi. Bu yüzden de Osmanlı Devleti ile iyi ilişkilerin kurulması İngiltere için daha da önem arz etmişti. İngiltere, Osmanlı topraklarındaki menfaatlerini korumak üzere güneye doğru yayılmak isteyen Rusya'nın Osmanlı topraklarındaki faaliyetlerini yakından takip etmişti.⁴⁹

XVII. yüzyıl sonunda İngiltere, Yakın Doğu'daki çıkarlarını korumak için Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma prensibini benimsemiştir.⁵⁰ Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü ve bağımsızlığını korumaya yönelik bu politika XIX. yüzyılın üçüncü çeyreğine kadar devam etmiştir. XIX. yüzyılın ortalarında cereyan eden Kırım Savaşı'nda Ruslara karşı Osmanlı Devleti'nin yanında İngiltere de savaşa fiilen katılmıştır. “Savaşın

⁴⁵ Ahmet Dönmez, *Osmanlı Modernleşmesinde İngiliz Etkisi*, s. 189.

⁴⁶ Nurdan Şafak, *Osmanlı-Amerikan İlişkileri*, Osav Yayınları, İstanbul 2003, s. 9-10.

⁴⁷ Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri II (1838-1850)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1976, s. 3-4.

⁴⁸ İngiltere, bu ticaret anlaşmaları ile Osmanlı pazarına ve hammadde kaynaklarına kolayca ulaşma imkânı elde etmiştir.

⁴⁹ Ahmet Dönmez, *Osmanlı Modernleşmesinde İngiliz Etkisi*, s. 19.

⁵⁰ Turgut Subaşı, “Abdülmecid Dönemi Osmanlı İngiliz İlişkileri”, *Osmanlı Diplomasi Tarihi Kurumları ve Tatbiki*, Ankara 2018, s. 191-192.

sonunda imzalanan Paris Antlaşması ile İngiliz dış politikasına yön veren ilkeler uluslararası güvence altına alınmıştır.” Böylece Karadeniz’in kapısı Rus gemilerine kapatılarak Osmanlı Devleti’nin bağımsızlığı ve toprak bütünlüğü garanti altına alınmıştır. Ancak İngiltere’nin bu politikası 93 Harbi’ne kadar geçerliliğini korumuştur.⁵¹

İngiltere kendi çıkarları için Osmanlı’nın koruyuculuğunu üstlenmiştir. Osmanlı Devleti ise Rus tehdidine karşı müttefik olarak İngiltere ile ilişkilerini geliştirmeye özen göstermiştir. İngiltere ve Osmanlı Devleti arasındaki siyasi ilişkiler ve ortak çıkarlar ticarî ilişkilerin de gelişmesine neden olmuştur. Böylece Osmanlı ordusu için gerekli silah ve teçhizatlarının satın alınması için İngiltere’ye başvurulmuştur. Özellikle Kırım Savaşı’nda Osmanlı Devleti ile müttefik devletler arasında imzalanan ittifak antlaşması ile birlikte savaş süresince Osmanlı Devleti’nin savaş lojistiği ile ilgili askerî ihtiyaçların neredeyse tamamı müttefik devletler tarafından karşılanmıştır. Bu bakımdan ittifak devletleri ile ilişkiler, ticarî münasebetleri de şekillendirmiştir. Savaş sırasında Osmanlı ordusunun silah ve mühimmat ihtiyacının başta İngiltere olmak üzere müttefik devletlerden karşılanması öngörülmüştür. Bu sebeple Osmanlı Devleti, ordunun ihtiyacı olan tüfek fişeklerini satın almak için Eley Brothers Şirketi ile sözleşme imzalamıştır.⁵²

Osmanlı Devleti tarafından ithal edilen silah ve mühimmatların büyük bir kısmı tüccar ve fabrikatörler aracılığıyla tedarik edilmiştir. “*Kırım Savaşı’nın meydana gelmesiyle Osmanlı ordusunun yurtdışına sipariş verilen her türlü savaş malzemelerinin nasıl temin edileceği ve bunların ne kadara mal olacağı gibi hususların belirlenmesi amacıyla Seraskerlik, Tophâne-i Âmile, Meclis-i Hass-ı Vûkela azalarından ve tüccarlardan oluşan bir komisyon oluşturulmuştur. Tüccarlar tarafından getirilemeyen top, fişek ve barut gibi mühimmatların tedariki amacıyla Osmanlı Devleti, İngiltere ve Fransa sefaretlerine başvurarak bu devletlerle temasa geçmiştir. Buna göre İngiltere ve Fransa’dan satın alınacak silah ve mühimmatların Tophâne-i Âmile tarafından verilecek numune ve ölçülere uygun olması istenmiştir.*” İngiltere’den ithal edilmesi planlanan barut ve fişeklerle ilgili bilgiler almak ve ödemenin nasıl yapılacağının kararlaştırılması için Barutçubaşı Hoca Arekil, İngiltere’ye gönderilmiştir.⁵³

⁵¹ Mithat Aydın, “İngiliz-Rus Rekabeti ve Osmanlı Devleti’nin Asya Toprakları Sorunu (1877-1878)”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, C. XV, s. 255.

⁵² Mehmet Çetin, Recep Kök, “Kırım Savaşı Sırasında Osmanlı Devleti ile Müttefik Devletler Arasındaki Silah Ticareti (1854-1856)”, *History Studies*, C.VIII, S.4, s. 33-56.

⁵³ Mehmet Çetin, “Kırım Savaşında Silah Ticareti”, s. 39-44.

Osmanlı'nın İngiltere'den yaptığı ilk büyük ölçekli ağır silah ithalatı Varna Kalesi ve donanma için 184 adet Armstrong demir top siparişi II. Mahmut döneminde gerçekleşmiştir.⁵⁴ Daha sonraki yıllarda İngiltere'den Armstrong ve Whitworth marka dövme çelik mamul ile birlikte kuyruktan ve ağızdan dolmalı yüzlerce istihkâm ve sahra topu satın alınmıştır. Yine Sultan II. Mahmut döneminin sonlarına doğru bu toplarla birlikte İngiltere'den havan topları ve top namlusunu delmek için buharlı makineler satın alınmıştır.⁵⁵

Sultan Abdülmecit döneminde İngiltere'den silah ve topların yanı sıra makine ve tezgâh ithalatı devam etmiştir. Zeytinburnu Tüfekhanesi'nde kapsüllü kaval ve yivli tüfek imal eden makineler ve tezgâhlar İngiltere ve Belçika'dan temin edilmiştir. Satın alınan yeni tezgâhlarda Dolmabahçe ve Zeytinburnu tüfekhanelerinde kapsüllü ve şeşhaneli tüfeklerin imalatı devam ettiği sırada Kırım Harbi'nin çıkması üretimde aksamalar yaşanmasına neden olmuştur.⁵⁶

Osmanlı ordusunda kullanılan tüfek ve fişeklerin miktarı başlangıçta askerlerin ihtiyacını karşılarken, 5 Ekim 1853 tarihinde Kırım Savaşı'nın başlamasıyla bu fişek ve tüfekler yetersiz kalmıştır. Daha sonra askerî mühimmatın yerli üretimle karşılanması için Kırkağaç Fişekhanesi'nde yeni makineler kurulmuştur. Ancak bu makineler de ordunun ihtiyacını karşılamada yeterli olmamıştır. Bu sebeple yine fişek üretimi için çeşitli makineler satın alınmaya çalışılmışsa da dönemin şartları nedeniyle acil mühimmat ihtiyacından dolayı bunlar askıya alınmıştır. Sultan Abdülaziz'in isteği ile orduda kullanılmak üzere 20.000 parça ağızdan dolmalı yivli tüfekler iğneliye çevrilmiştir. İngiltere'den getirtilen makine ve tezgâhlarla birlikte Zeytinburnu Silah Fabrikası'nda 300 adet ağızdan dolmalı yivli tüfek iğneli sisteme dönüştürülmüştür.⁵⁷ Kırım Savaşı, Osmanlı'nın kullandığı silahların yetersiz ve demode olduğunu gözler önüne sermiştir. Bu sebeple Kırım Harbi'nden ders çıkaran Osmanlı, orduyu daha modern hale getirmek için bir yandan eski silahları yeni iğneli sisteme çevirirken bir yandan da yurt dışından iğneli tüfek satın almıştır.⁵⁸

II. Abdülhamid'in saltanatının başladığı yıllarda Zeytinburnu Silah Fabrikası'nın günlük imalat performansı 200 adet iğneli tüfek ile 10 adet tabancanın üretimi seviyesine gelmiştir. Osmanlı sanayi tesisleri bu güce makine-ekipman ve teknik personelin yurt

⁵⁴ Gültekin Yıldız, *Neferin Adı Yok*, s. 449.

⁵⁵ Serdal Soyluer, *Osmanlı Silah Sanayii*, s. 110.

⁵⁶ Serdal Soyluer, *Osmanlı Silah Sanayii*, s. 409-410.

⁵⁷ Fatih Tetik, *Sultanın Silahları II. Abdülhamid Dönemi Savunma Sanayii ve Silah Teknolojisi (1876-1908)*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2018, s. 135.

⁵⁸ Nurgül Kutlu, *Rus Kaynaklarına Göre 1877-1878 Osmanlı Rus Harbi*, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır 2019, s. 40.

dışından transfer edilmesi sayesinde ulaşabilmiştir.⁵⁹ Avrupa'dan silah ithalatına devam eden Osmanlı Devleti, bir yandan da fabrikalarını modernize ederek elindeki silahların mühimmatını kendi karşılama gayreti sarf etmiştir. Böylece silah ve mühimmat tedarikinde dışa bağımlılıktan bir nebze de olsa kurtulmaya çalışılmıştır. Padişahın bilgisi doğrultusunda Tophane-i Amire'de ordunun ihtiyacına yönelik mühimmat üretilmesine dikkat edilmiştir.⁶⁰

İngiltere'nin Fransa ile birlikte Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü desteklemesi 1870'lerden sonra değişmiş ve Osmanlı Devleti'ni siyasi yalnızlığa terk etmişlerdir.⁶¹ Osmanlı'nın Avrupa devletleri ile ilişkilerinin bir iyi bir kötü olması silah ve mühimmat ithalatını da etkilemiştir. Ancak hiçbir zaman Osmanlı, ordunun modern silahlarla donatılması fikrinden vazgeçmemiştir. Osmanlı Devleti, silah transferinde tek bir ülkeye bağlı kalmadan ekonomik çıkarlarını gözeterek farklı ülkelerden kaliteli ve modern silahlar satın alarak silahlanma yarışında yer almıştır.

Osmanlı Devleti'ni silahlanma yarışına iten en önemli etken İngiltere, Fransa ve Almanya gibi büyük devletlerin silah sektöründeki rekabetleri olmuştur. Böylece başta toprak bütünlüğünü tehdit eden Rusya gibi devletlere karşı devletin varlığını devam ettirmek ve çağdaşlarını yakalamak için Osmanlı Devleti de bu askerî rekabette yer almıştır. Silahlanma yarışında daha önce Belçika'dan yapılan teknoloji transferi yerini İngiltere'ye bırakmıştır. İngiltere, XIX. yüzyılın son çeyreğine kadar silah ve mühimmat ithalatında Osmanlı'da ön plana çıkmıştır.⁶² Fransız Devrimi'nden sonraki süreçte silah üretim ve ticareti başta İngiltere ve Fransa olmak üzere büyük oranda Avrupa ülkelerinin kontrolünde gerçekleşmiştir. İlerleyen yıllarda Avrupa'da silah üretim ve ticaretinde büyük bir istikrar söz konusu olmuştur.

Silahlanma yarışının etkisiyle silah teknolojisinde sürekli yeni gelişmeler yaşanmıştır. Bu dönemde şeshaneli tüfeklere göre daha kolay ağızdan doldurmalı kapsüllü mermi atan yivli Enfield tüfeği İngiltere'de icat edilmiştir. Bunun üzerine Osmanlı Devleti, İngiltere'den çok sayıda Enfield tüfeği satın almıştır. Ayrıca 1860'lı yıllarda bu tüfeklerin ülke içerisinde üretimi için makine ve ekipmanlar da İngiltere'den getirilmiştir. Kırım Savaşı öncesinde ordularda yaygın olarak kullanılan yivsiz tüfekler yerlerini yivli tüfeklere bırakmıştır. Ancak Kırım Savaşı'nda daha hızlı doldurulabilme özelliğine sahip Enfield ve Minie marka yivli

⁵⁹ Fatih Tetik, *II. Abdülhamid Dönemi Kara Harp Sanayii*, s. 121.

⁶⁰ Hidayet Kara, *Sultan II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Kara Ordusu (1876-1908)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020, s. 287.

⁶¹ Ali Kemal Meram, *Belgelerle Türk-İngiliz İlişkileri Tarihi*, Hüsniyat Matbaa, İstanbul 1969, s. 86.

⁶² Fatih Tetik, *II. Abdülhamid Dönemi Kara Harp Sanayii*, s. 121-122.

tüfeklerin tophanede imalinin ihtiyacı karşılamaması nedeniyle bu tüfeklerden İngiltere'ye sipariş verilmiştir. Osmanlı ordusunda mevcut bulunan İngiliz tüfeklerin sayısı 1864 yılında 60.000 adete ulaşmıştır. Satın alınan bu Enfield tüfekleri Schneider sistemine çevrilmesi için faaliyetler gerçekleştirilmiştir.⁶³

Osmanlı Devleti, Avrupa'da gelişen bu modern silahların satın alınması için bir meclis kurulmuştur. Tophane Meclisi olarak adlandırılan bu meclis 1861 yılında 7 ila 16 üyeden oluşmuştur. Daha sonra 5 Mayıs 1869 tarihinde Mümeyyizân-ı Esliha Komitesinin açılması ve bünyesine Askerî ve İmalat Meclislerinin dâhil olmasıyla birlikte üye sayısı 20'yi bulmuştur. Mecliste ordunun ihtiyacına göre yurt dışından satın alınan silahların cins ve miktarlarını, bu silahların nerelerde kullanılacağı hakkında padişaha gerekli bilgilendirilmeler yapılmıştır. Burada alınan kararlar doğrultusunda ülke içinde yerli üretimin yapılabilmesi için yine gerekli tezgâh ve malzemeler İngiltere'den satın alınmıştır.⁶⁴

İngiltere'den alınan tezgâhlarla modernize edilen tüfekhanede 93 Harbi'nden önce eski tip tüfeklerden birçoğu Schneider sistemine çevrildiği gibi Martini-Henry tüfek sistemine de dönüştürülmüştür. Ayrıca tüfek tamirleri de yine tüfekhanede yapılmıştır. Daha önce Schneider tüfeği yapmakta olan fabrika tezgâhları, sonradan Martini-Henry tüfekleri yapacak şekilde modernize edilmiştir. Ayrıca İngiltere'den ve Almanya'dan tüfek namluları getirtilmiştir. Martini-Henry piyade tüfeği ise kurşunlu ve kurşunsuz olmak üzere iki türü vardır. Kurşunlular Zeytinburnu Fişekhanesi'nde üretilirken kurşunsuz tüfekler Avrupa'dan satın alınmıştır.⁶⁵

Teknolojik gelişmeleri yakından takip eden Osmanlı Devleti, yeni icat edilen seri atış yapabilen iğneli tüfekleri kabul ederek orduda kullanan ilk devletlerden biri olmuştur. İğneli tüfeklerin önem kazanmasıyla Tüfekhane-i Amire'de Osmanlı'nın elinde bulunan eski şeşhaneli tüfeklerin iğneli sisteme dönüştürme faaliyetleri başlamıştır. Ayrıca Osmanlı, çok sayıda bu iğneli tüfeklerden ithal etmiştir. Satın alınan silahlarla birlikte Osmanlı ordusundaki iğneli tüfeklerin miktarı 1868 yılında 90.000 adete kadar ulaşmıştır.⁶⁶ Savaş başlamadan önce Osmanlı ordusunda bulunan Belçika ve İngiltere'den satın alınan ağızdan dolmalı yivli, şeşhaneli tüfeklerin yaklaşık %70'i yeni iğneli sisteme çevrilmiştir.⁶⁷ Osmanlı Devleti'nin

⁶³ Serdal Soyluer, *Osmanlı Silah Sanayii*, s. 273-279.

⁶⁴ Uğur Ünal, *Sultan Abdülaziz Kara Ordusu*, s. 90.

⁶⁵ Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri C.III, *Osmanlı İmparatorluğu Kara Kuvvetlerinin İdari Faaliyetleri ve Lojistik (1299-1913)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1995, s. 182-185.

⁶⁶ Uğur Ünal, *Sultan Abdülaziz Kara Ordusu*, s. 114.

⁶⁷ Halil Sedes, *Osmanlı Rus ve Romen Harbi*, s. 108.

İğneli tüfekler arasında en çok tercih ettiği tüfekler Schneider, Martini-Henry ve Winchester markaları olmuştur. İngiltere'den 1872'de numuneleri getirilen ve üretimi yapılan Schneider modeli tüfeklerin bir üst modeli olan Martini-Henry tüfekleri aynı yıl Amerikan Winchester Repeating Arms Firması'ndan yapılacak doğrudan alımlarla Osmanlı silahlı kuvvetlerinin envanterine girmiştir.⁶⁸

XIX. yüzyıl ortalarında dünya çapında gerçekleşen teknolojik gelişmelere karşı Osmanlı idarecileri yeni teknolojiyi İngiltere'den ithalat yoluyla tedarik etmeye çalışmıştır. Fakat harp teknolojisinde meydana gelen gelişmeler mevcut ürünlerin kısa sürede teknolojik olarak eskimesine neden olmuştur. Avrupa'da 1870'lerde meydana gelen kuyruktan dolmalı tüfeklerin isabet ve hasar gücünü artırmak için metalik fişekle çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalarda metalik fişekli tüfeklerin isabet gücünün artmasıyla Avrupa'da kullanılmaya başlanmıştır. Osmanlı ordusunda 1873'de kabul edilerek kullanılmaya başlanan metalik fişeklerin ortaya çıkmasıyla birlikte Boxer fişeginin yerini almıştır.⁶⁹ Bu sebeple Osmanlı Devleti, bu metalik fişeklerden 1875 yılında Providence Tool Silah Fabrikası'ndan satın almıştır. Providence Silah Fabrikası'nın başkanı Mister Antoni'nin İstanbul'a gelmesiyle Martini-Henry tüfeğinin fişek haznelerinin Boxer usulünde olup bunların daha seri ve etkili bir ateş gücüne sahip olan metalik fişeğe göre değiştirilmesi kararlaştırılmıştır.⁷⁰ Bu amaçla Martini-Henry tüfeklerine mahsus fişeklerin Amerika Birleşik Devletleri ile İngiltere'den getirtilmesi için 1876 yılında sipariş verilmiştir.⁷¹ Yine olası bir savaş ihtimaline karşı ihtiyaç duyulan torpillerin bir an önce Avrupa'ya sipariş verilerek temin edilmesi Tophane-i Amire'den İstanbul'a bildirilmiştir.⁷²

Osmanlı, Rus tehdidine karşı orduda ihtiyaç duyulan silah ve mühimmatın temin edilmesi ve eski tüfeklerin yenilenmesi için İngiltere'den 70.000 adet Springfield tüfeğinin satın alınmasını kararlaştırmıştır. Bu dönemde arkadan dolmalı İngiliz Schneider tüfeği gerek isabet oranı gerekse ateş hızı bakımından oldukça emniyetli ve rahat kullanım sağlamıştır. Böylece 93 Harbi'nden önce Osmanlı Devleti tarafından İngiltere'den çok sayıda silah ve mühimmat tedarik edilmiştir. Satın alınan bu silahlar 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı esnasında orduda kullanmaya devam etmiştir.

⁶⁸ Ersoy Zengin, *Tophane-i Amire*, s. 14-25.

⁶⁹ Fatih Tetik, *II. Abdülhamid Sanayi*, s. 189.

⁷⁰ BOA, *HR. MKT*, No.879/99, 16 Rabiulevvel 1292 (22 Nisan 1875), lef 1.

⁷¹ BOA, *HR. SYS*, No.1233/10, 6 Cemazeyilevvel 1294 (19 Mayıs 1877), lef 1.

⁷² BOA, *A.MKT.MHM*, No.481/40, 21 Şevval 1293 (9 Kasım 1876), lef 1.

Özellikle 93 Harbi ile seri ateşlemeli ve bir kerede altı adet mermiyi art arda atış yapabilen iğneli tüfekler önem kazanmıştır. Schneider ve Martini-Henry gibi iğneli tüfek modelinin ününün artmasında 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı önemli rol oynamıştır. Türk ordusu, Plevne’de Ruslara karşı İngiliz tüfekleri sayesinde üstün bir zafer kazanmışlardır.⁷³ Ancak Osmanlı Devleti, İngiltere’den silah alımları devam ederken bir taraftan da diğer ülkelerden teknoloji transferi gerçekleştirmekten de geri durmamıştır. XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar Osmanlı Devleti’nin en önemli silah ve mühimmat tedarikçilerinden biri olan İngiltere, daha sonra yerini Amerika Birleşik Devletleri’ne kaptırmıştır.

3. Osmanlı Devleti ile Amerika Birleşik Devletleri Arasındaki Silah Ticareti

Osmanlı Devleti, diğer ülkeler ile ilişkilerini siyasi veya ticarî bir çıkar gözeterek kurmuştur. Ancak coğrafi uzaklık nedeniyle Amerika Birleşik Devletleri ile Osmanlı arasında temasın kurulması diğer ülkelere nazaran daha geç dönemde başlamıştır.⁷⁴ Bu iki ülke arasındaki ilk diplomatik ve ticarî ilişkiler Osmanlı’nın idaresinde bulunan Garp Ocakları⁷⁵ ile Amerika’nın barış ve dostluk anlaşmaları imzalamasıyla tesis edilmiştir. Amerika, bu anlaşma ile Osmanlı Devleti’ne vergi vermekle yükümlü olmuştur. Amerikan ticaret gemileri bir süre sonra Osmanlı limanlarına ilgi duymaya başlamışlardır. Ancak 1783-1800 yılları arasında Türk-Amerikan ticarî faaliyetleri istenilen düzeyde gelişmemiştir. Amerika, 1811 yılına kadar Akdeniz’de İngiliz Levant Şirketi yaptırımı ile ticaret yapmıştır. Ancak bu durum kısa süre içinde değişmiştir. Amerikan ticaret gemileri İzmir Limanı’nda ticarî faaliyetler gerçekleştirmesiyle İngiliz himayesinden kurtularak doğrudan ticaret yapmaya başlamışlardır. Böylece ilk Amerika konsolosu da İzmir’e tayin edilmiştir. Bu durum Türk-Amerikan ilişkilerinin gelişmesinde büyük rol oynamıştır.

Türk-Amerikan ilişkileri, Osmanlı donanmasının 1827 yılında Navarin’de Rusya, İngiltere ve Fransa tarafından yakılmasından sonra gelişmeye başlamıştır. Osmanlı donanmasının yok olmasıyla birlikte yeni bir donanma inşası ve yapılandırılması için ABD’ye müracaat edilmiştir. Osmanlı ile Amerika Birleşik Devletleri arasında 7 Mayıs 1830 yılında dokuz maddeden oluşan Ticaret ve Dostluk Anlaşması imzalanmıştır. Amerika Birleşik Devletleri, bu ticaret anlaşması ile Osmanlı’nın İngiltere, Fransa gibi Avrupa ülkeleri için vermiş olduğu kapitülasyonlardan faydalanma hakkı talep etmiştir. Ayrıca bu anlaşma ile

⁷³ Fahri Türk, *Türkiye ile Almanya Arasındaki Silah Ticareti 1871-1914 (Krupp Firması, Mauser Tüfek Fabrikası, Alman Silah ve Cephane Fabrikaları)*, IQ Yayınları, İstanbul 2012, s. 191.

⁷⁴ Çağrı Erhan, *Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*, İmge Yayınları, Ankara 2001, s. 106.

⁷⁵ Cezayir, Trablusgarp ve Tunus eyaletleri için kullanılan isim.

Amerika, Osmanlı Devleti için gemi yapmayı kabul etmiştir.⁷⁶ Böylece iki ülke arasındaki ilk resmî ilişkiler bu tarihte başlamıştır. Ancak imzalanan bu anlaşmada silah ticareti ile ilgili bir madde yer almadığından dolayı Amerika Birleşik Devletleri'nden bu dönemde silah ve mühimmat temin edilmemiştir.⁷⁷ Zaten bu dönemde ABD henüz silah sanayisi oluşmadığından dışarıdan silah ithal eden ülkelerden birisidir.

Osmanlı ile Amerika Birleşik Devleti arasında 7 Mayıs 1830 yılında imzalanmış olan Ticaret ve Seyr-i Sefain Anlaşması ile resmen başlayan ticarî ilişkiler hızla gelişmiştir. Coğrafi uzaklık nedeniyle daha geç başlayan Osmanlı ile Amerika arasında resmî münasebetlerin kurulmasında özellikle Kaptan-ı Derya Mehmet Hüsrev Paşa'nın önemli bir etkisi olmuştur. Osmanlı Devleti, Navarin Olayı'ndan sonra siyasi yalnızlıktan kurtulmak ve yeni bir donanma oluşturmak için Amerika Birleşik Devletleri ile diplomatik ilişkiler kurmaya daha sıcak bakmaya başlamıştır. Osmanlı donanması için savaş gemisi siparişi gündeme gelince Amerika'daki gemiler hakkında incelemelerde bulunmak üzere Amerika'ya bir heyet gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Bu heyet Amerika'ya giderek ülkenin çeşitli yerlerindeki tersane ve askerî fabrikaları gezerek bilgi edinmiştir.⁷⁸

Navarin Olayı'ndan sonra Osmanlı Devleti'nin Avrupa ülkeleri ile aralarının bozulması Amerika'nın beklediği fırsatı yakalamasına imkân sağlamıştır. Böylece iki ülke arasında imzalanan antlaşma ile birlikte Amerikan tüccarlar Avrupalı tüccarlara sunulan ticarî ayrıcalıklardan yararlanabilme hakkı elde etmiştir. Amerika Birleşik Devletleri ile yakın ilişkilerin kurulması beraberinde ticarî ilişkilerin de ilerlemesine neden olmuştur. Osmanlı ordusunun eksikliklerini karşılamak için Amerikan tüccarlarının vasıtasıyla silah alımları gerçekleşmiştir. Nitekim Kırım Savaşı sırasında cephedeki askerlerin silah ihtiyaçlarının karşılanması için “*Amerikalı silah fabrikatörü Mr. Pock'tan çok miktarda kapsüllü kaval tüfeği temin edilmiştir.*” Ancak Osmanlı ile Amerika Birleşik Devletleri arasında asıl silah ticareti Amerika'nın İç Savaştan sonra silahlanma atılımı ile başlamıştır.⁷⁹

Osmanlı, ordusunda ihtiyaç duyduğu silah ve mühimmatın ithalatında tek bir ülkeye bağlı kalmadan XIX. yüzyılın yarısına kadar Avrupa'ya başvurmuştur. Ancak daha sonraki yıllarda Amerika'daki hafif silah teknolojisinde gerçekleştirilen ve tüm dünyada ilgiyle

⁷⁶ Akdes Nimet Kurat, *Türk-Amerikan Münasebetlerine Kısa Bir Bakış (1800-1959)*, Doğu Matbaa, Ankara 1959, s. 8-14.

⁷⁷ Serdal Soyluer, *Osmanlı Silah Sanayii*, s. 294.

⁷⁸ Öznur Feyizoğlu, *Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Sultan Abdülaziz Dönemi Osmanlı Amerika İlişkileri (1861-1876)*, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli 2009, s. 19.

⁷⁹ Serdal Soyluer, *Osmanlı Silah Sanayii*, s. 295.

karşılanan yeniliklere de kayıtsız kalınmamıştır.⁸⁰ Türk-Amerikan silah ticareti Sultan Abdülaziz döneminde başlamıştır. Bu dönemde iki ülke arasında imzalanan 1862 Ticaret Antlaşması, 1830 yılında imzalanan antlaşmanın daha ayrıntılı düzenlenmiş halidir. Antlaşmanın on beşinci maddesine göre Amerika'dan silah ve barut ithalatını yasaklayan maddenin kaldırılmasıyla silah ticareti büyük bir ivme kazanmıştır.⁸¹ Böylece Amerikan silahlarının Osmanlı pazarına giriş kapısı da açılmıştır.

Sultan Abdülaziz dönemine kadar İngiltere, Fransa ve Belçika gibi devletlerden silah satın alan Osmanlı, bu dönemde Amerikan silahlarıyla tanışmıştır.⁸² ABD'den ilk büyük ölçekli silah alımı için ciddi girişimler ise İç Savaştan sonra yapılmaya başlanmıştır. İç Savaşın 1864 yılında sona ermesiyle devletin ve silah yapımcılarının elinde çok sayıda silah kalmıştır. Amerika Birleşik Devletleri, savaştan kalan bu silahları elden çıkarmak için Kırım Savaşı'ndan sonra yoğun bir silahlanma faaliyetine girişen Osmanlı Devleti'ne uygun fiyatlarla silah ve mühimmat ihraç etmeye başlamıştır.⁸³

Osmanlı Devleti, İç Savaştan kalan silahları satın alan ilk ülkelerden birisi olmuştur. Özellikle Sultan Abdülaziz döneminde Türk-Amerikan ticarî ilişkileri farklı bir boyuta taşınmıştır. Amerika Birleşik Devletleri ile yapılan ticaret antlaşmalarıyla Osmanlı Devleti'nin Amerikan silahlarına ilgisi artmıştır. Amerika'nın dünyada askerlikte önde gelen ülkelerden birisi haline gelmesiyle birlikte iki ülke arasındaki silah ticareti hız kazanmıştır.⁸⁴ Osmanlı ordusunun ihtiyaçlarını temin etmek ve orduda gerekli düzenlemeleri yapmakla görevli Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî⁸⁵ Harbiye, Levazım, Nizam Sıhhiye Topçu ve Muhakemat dairelerine ayrılmıştır. Bunlardan Topçu Dairesi, silah siparişleri ile ilgili işleri yürütme görevi ile kurulmuştur.⁸⁶

Osmanlı Devleti, yeni silah ve makine alımı için Avrupa'ya bir heyet göndermiştir. Bu heyetin üyelerinden biri olan Miralay Rüstem Bey, 1869 yılında Amerika'ya geçerek, burada bulunan fabrikalarda incelemeler yapmıştır. Böylece Amerikan silahlarıyla ilgili daha çok

⁸⁰ T. Nejat Eralp, *Tarih Boyunca Türk Toplumunda Silah Kavramı ve Osmanlı İmparatorluğunda Kullanılan Silahlar*, TTK Basımevi, Ankara 1993, s. 132.

⁸¹ Orhan Köprülü, "Tarihte Türk-Amerikan Münasebetleri", *Belleten*, C. LI, S. 200 (Ağustos 1987'den ayırılım), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987, s. 935.

⁸² Ali İhsan Gencer, *Türk-Amerikan Silah Ticareti*, s. 48.

⁸³ Hasan Tahsin Fendoğlu, *Modernleşme Bağlamında Osmanlı-Amerika İlişkileri (1786-1929)*, Beyan Yayınları, İstanbul 2002, s. 193-204.

⁸⁴ Çağrı Erhan, *Türk-Amerikan İlişkileri*, s. 171.

⁸⁵ Seraskerliğe bağlı olarak 7 Şubat 1837 tarihinde kurulan Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî Meclisi askerlerin silah, yiyecek, kıyafet gibi her türlü ihtiyaçlarını temin etmiştir. Ayrıca bu meclis silah ve mühimmat gibi satın alınacak malzemelerin ihalelerini ve kalite kontrollerini de gerçekleştirmiştir.

⁸⁶ Ali İhsan Gencer, *Türk-Amerikan Silah Ticareti*, s. 43-45.

bilgi edinilerek siparişler verilmiştir. Amerikan silah şirketlerine sipariş verilirken Miralay Rüstem Bey, satın alınacak silahların ucuz ve kullanışlı olması hususuna dikkat etmişlerdir. Yapılan bu incelemeler sonrasında Osmanlı Devleti'nin Amerika Birleşik Devletleri'nden ilk büyük ölçekli silah ithalatı ise toplamda 337.240 adet Enfield ve Springfield tüfeği olmuştur.⁸⁷ Osmanlı Devleti'nin yurt dışına silah ve mühimmat siparişi verilmesi için Amerikan elçisi olan Mösyö Blacque Bey'e başvurulmuştur. Blacque Bey aracılığı ile her biri dört dolardan 50.000 adet tüfek siparişi verilmiştir.⁸⁸

İlerleyen dönemlerde Osmanlı Devleti, ordunun eksiklerini karşılamak üzere Amerikan silah fabrikalarına yüklü miktarlarda silah siparişlerine devam etmiştir. Bu amaçla ordunun modern silahlarla donatılması için Amerikan silah fabrikalarından 40.000 adet Enfield piyade tüfeği satın alınmıştır. Ayrıca buradaki fabrikalarında bu silahların imalinde kullanılan silah teknolojisi hususunda incelemeler yapılmıştır.⁸⁹ Osmanlı Devleti'nin 1869 yılının sonuna kadar satın alınan bu Enfield ve Springfield tüfeklerini daha sonra Martini-Henry, Winchester ve Schneider gibi çeşitli silahlar izlemiştir. Amerikan silah fabrikaları ile yapılan silah ticareti içteli ve seri ateşli bu tüfeklerin Osmanlı ordusunda kullanımının yaygınlaşmasını sağlamıştır.⁹⁰

Osmanlı, orduyu modernize ederken Amerika Birleşik Devletleri'nde yaşanan hafif silah teknolojisindeki gelişmeleri ilgiyle takip etmiştir.⁹¹ Böylece Osmanlı Devleti'nin elinde bulunan eski tüfeklerin daha modern silahlarla değiştirilmesi için Amerika'ya askerî bir heyet gönderilmiştir. Heyetin Amerikan silah fabrikalarında yaptığı incelemelerden sonra Martini-Henry, Winchester ve Schneider tipi tüfekler satın alınması kararlaştırılmıştır. Satın alınacak silahlar İstanbul'da Sultan Abdülaziz'in huzurunda denenmiştir. Sultan Abdülaziz, içteli tüfeklerin üstünlüğünü görerek bu silahlardan satın alınması için emir vermiştir.⁹² Osmanlı Devleti, silahların kontrol edilmesiyle görevli muayene memurlarının masrafları tarafına ait olmak üzere 15.000 adet tüfek ve 5.000 adet Winchester marka fişek ithali için Amerika Birleşik Devletleri'ne müracaat etmiştir. Amerika'nın Connecticut eyaletinin New Haven

⁸⁷ Metin Ünver, "Teknolojik Gelişmeler Işığında Osmanlı-Amerikan Silah Ticaretinin İlk Dönemi", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, S.32, Ankara 2013, s. 207.

⁸⁸ T. Nejat Eralp, *Osmanlı İmparatorluğunda Kullanılan Silahlar*, s. 132.

⁸⁹ Öznur Feyizoğlu, *Abdülaziz Dönemi Amerika*, s. 134.

⁹⁰ Ali Serdar Mete, *Ateşli Silah Teknolojisindeki Gelişmelerin Osmanlı Kara Ordusu'na Etkileri (1826-1914)*, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2019, s. 65.

⁹¹ Eray Serdar Yurdakul, *1877-1878 Osmanlı Rus Savaşında (93 Harbi) Askeri Sağlık Hizmetleri*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2019, s. 4.

⁹² Ayten Can Tunalı, *Tanzimat Döneminde Osmanlı Kara Ordusunda Yapılanma (1839 -1876)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2003, s. 166.

şehrinde bulunan Winchester Repeating Arms Fabrikası'nın Ermeni vekili Azaryan Efendi vasıtasıyla satın alınan bu tüfeklerin her birine 28 ve filintalara ise 25 dolardan ödeme yapılması kararlaştırılmıştır.⁹³

Osmanlı Devleti'nin, ilerleyen zamanlarda Winchester Repeating Arms Fabrikası'na silah ve mühimmat siparişi hız kesmeden devam etmiştir. Aynı fabrikaya 1871 yılında süvari askerler için 5.000 filinta ve 30.000 tüfek sipariş verilmiştir. Satın alınan bu silahlardan memnun kalınması üzerine yine aynı fabrikadan 50.000 adet tüfek siparişi ile en büyük çaplı silah transferini 1872 yılında gerçekleştirmiştir.⁹⁴ Ayrıca bu tüfeklerin yanında Amerikan fabrikalarına fişek siparişi de verilmiştir. Winchester tüfeklerine mahsus olan içi boş fişek kovanı ile Enfield ve Schnedier tüfeklerine uygun olan fişek yine Winchester Repeating Arms Fabrikası'ndan satın alınmıştır.⁹⁵ Bu siparişlerin temini hususunda Azaryan Efendi görevlendirilmiştir. Osmanlı Devleti, 1873 yılında yine aynı fabrikadan Martini-Henry tüfek ve Winchester karabina temin etmiştir. Satın alınan bu Martini-Henry tüfeklerinin yanında 8.750.000 adet fişek ve metalik kovan siparişi de eklenmiştir.⁹⁶

93 Harbi öncesinde Osmanlı ordusunun silah ve mühimmat ihtiyacı Winchester Firması'nın yanı sıra Providence Tool Şirketi'nden de karşılanmıştır. Osmanlı Devleti'nin Amerika'ya gönderdiği heyet, Winchester Repeating Arms Fabrikası ile 1 Ağustos 1872 tarihinde 200.000 adet Martini-Henry tüfeği alınması için 12 maddelik bir kontrat imzalamıştır.⁹⁷ Ancak yapılan bu kontrata rağmen Winchester Repeating Arms Fabrikası istenilen miktarda üretimi gerçekleştirecek kapasitede olmadığından dolayı sözleşmeyi 1 Ocak 1873'te Providence Tool Fabrikası'na devretmiştir.⁹⁸ Verilen siparişlerin Providence Tool Fabrikası'na devrolunmasıyla birlikte Osmanlı'nın bu fabrikaya silah siparişleri ilerleyen yıllarda artarak devam etmiştir.⁹⁹ Providence Tool Şirketi kısa süre içerisinde Osmanlı Devleti'nin en önemli silah tedarikçisi konumuna gelmiştir.

Osmanlı Devleti, ordudaki Martini-Henry tüfeklerin miktarının artırılması için Providence Tool Fabrikası'na yeni siparişler vermiştir. Bu fabrika ile 300.000 adet Martini-Henry tüfeğin satın alımı için 3 Mayıs 1873 tarihinde kontrat imzalanmıştır. Sultan Abdülaziz, bu silahların yapımını kontrol etmek üzere Mirliya Tevfik Bey başkanlığında üç

⁹³ BOA, *HR.İD*, No. 1150/17, 24 Teşrinisani 1286 (17 Kasım 1870), lef 11.

⁹⁴ Ali İhsan Gencer, *Türk-Amerikan Silah Ticareti*, s. 67.

⁹⁵ BOA, *HR.İD*, No. 1150/37, 6 Şaban 1290 (15 Ekim 1873), lef 2.

⁹⁶ BOA, *HR. İD*, No. 1150/41, 15 Rabiulahir 1291 (12 Haziran 1873), lef 3.

⁹⁷ Akdes Nimet Kurat, *Türk-Amerikan Münasebetleri*, s. 34.

⁹⁸ BOA, *HR.İD*, No. 1150/49, 23 Rabiulahir 1289 (30 Haziran 1872), lef 3.

⁹⁹ BOA, *İ.DH*, No. 759/61912, 13 Eylül 1293 (25 Eylül 1877), lef 1.

kişilik bir askerî heyeti Amerika Birleşik Devletleri'ne göndermiştir. Bu heyet silah fabrikalarında incelemeler yaparak Amerikan silahları konusunda Osmanlı Devleti'ni bilgilendirmiştir. Mirliya Tevfik Paşa'nın incelemeleri sonucu Osmanlı ordusunun ihtiyaçları doğrultusunda Winchester, Schneider ve Martini-Henry tüfeklerinden sipariş verilmiştir. Sultan Abdülaziz'in iradesiyle 300.000 tüfek kontratından kısa bir süre sonra 1873'te yine aynı fabrikadan her biri 60 şilinden 100.000 adet Martini-Henry tüfek daha satın alınması kararlaştırılmıştır. Böylece Osmanlı Devleti'nin 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'ne kadar Providence Tool Fabrikası'ndan ithal ettiği Martini-Henry tüfeklerin sayısı 600.000 adete ulaşmıştır.¹⁰⁰

Osmanlı ordusunda iğneli tüfeklerin miktarının artması ile bu tüfeklerin ağızdan dolar tüfeklere oranla dört kat daha fazla fişek sarf etmesi nedeniyle tophanede fişek sıkıntısı yaşanmıştır. Satın alınan silahların fişek ihtiyacının bir kısmının ülke içerisinde imal edilmesi için yurt dışından yeni makine getirtilerek tüfekhanenin üretim kapasitesi artırılmaya çalışılmıştır. Providence Tool Şirketi'nden alınan Martini-Henry tüfeğinin mühimmatının üretimi için çalışmalar yapılmıştır. Sanayi tesisleri modernize edilerek üretim kalitesi ve kapasitesi arttırılmaya çalışılmıştır. Ancak yapılan bu girişimlere rağmen istenilen kalitede ve düzeyde fişek tophanede üretilememiştir.¹⁰¹ Osmanlı Devleti, bu sorunu çözmek için yine Amerika Birleşik Devletleri'ne müracaat etmiştir. *“Providence Tool Firması'ndan iğneli tüfeklerin yanında 1.475.000 adet dolu, 2.200.000 adet de içi boş Boxer fişek kovani satın alınmıştır. Ancak daha sonra metalik fişeklerin dayanıklılık ve performans açısından Boxer fişeklerine göre daha sağlam ve üstün olduğunun görülmesiyle 1873-1876 yılları arasında yine aynı fabrikaya İstanbul'daki fişekhanelerde doldurulmak üzere metalik fişek kovani ve kurşun sipariş verilmiştir.”*¹⁰²

Sultan Abdülaziz döneminde satın alınmaya başlanan Martini-Henry tüfeklerin bir kısmı Sultan II. Abdülhamid döneminde ülkeye ulaşmıştır. Bu Martini-Henry tüfeklerle birlikte ısmarlanan fişeklerin çoğunun savaştan önce teslim olunması planlanmıştır. Ayrıca Martini-Henry tüfekleri için fişeğin tophanede imal edilebilmesi için gerekli parça ve makinenin Avrupa'dan getirtilmesi düşünülmüş ancak bunun uzun zaman alacağı endişesiyle

¹⁰⁰ Fatih Tetik, “Silah İthalatı”, s. 156.

¹⁰¹ Ersoy Zengin, “Sultan Abdülaziz Devri Harp Sanayi”, s. 142.

¹⁰² Serdal Soyluer, *Osmanlı Silah Sanayii*, s. 424.

Martini-Henry tüfeklere uygun 112.500.000 adet metalik fişegin yurt dışından ithal edilmesi kararlaştırılmıştır.¹⁰³

Özellikle 1864 yılından sonra hızlı bir silahlanma içerisine giren Amerika Birleşik Devletleri'nin ateşli silahlardaki itibarının artması ile Sultan Abdülaziz döneminde Amerikan fabrikalarından yüklü miktarlarda tüfek ve mühimmat ithal edilmiştir. Böylece ordudaki silah açığı Amerikan silahları ile kapatılmaya çalışılmıştır.¹⁰⁴ 93 Harbi ile Osmanlı Devleti'nin Amerika Birleşik Devletleri ile gerçekleştirdiği ithalatın neredeyse tamamını silah ve cephane oluşturmuştur.¹⁰⁵ Özellikle Osmanlı'nın silah siparişlerini doğrudan özel Amerikan silah fabrikalarına vermesi ile silah ithalatında büyük bir artış olmuştur. "*Osmanlı Devleti, orduda ihtiyaç duyduğu karabinaların temin edilmesi için doğrudan Winchester Repeating Arms Şirketi ile temasa geçmiş ve 20.000 adet karabina satın almıştır. Ardından bu karabinalarla uyumlu bakır kapsüllü fişek alınması için ek bir kontrat daha imzalanmıştır. Winchester Repeating Arms Firması'na verilen bu siparişler savaştan önce parça halinde İstanbul'a gönderilmeye başlanmıştır.*"¹⁰⁶

Osmanlı'nın içinde bulunduğu mali buhrana rağmen, ordunun ihtiyaçlarını karşılamak üzere Amerika Birleşik Devletleri'ne verdiği silah ve mühimmat siparişi hız kesmeden devam etmiştir. Silahlanmaya devam eden devlet Providence Tool Şirketi'ne 100.000 adet daha Martini-Henry tüfeği ısmarlamıştır. 93 Harbi'nde bu Martini-Henry tüfeklerinin Ruslara büyük zayıat verilmesinde önemli rol oynadığı görülmüştür.¹⁰⁷ Savaş sırasında Rusların elinde bulunan Berdan tüfeğine karşı Osmanlı piyadelerinin Martini-Henry tüfekleri ateş gücü üstünlüğü sağlarken, süvariler için ithal edilen Amerikan yapımı seri ateşli Winchester karabinalar ateş gücünü arttırmıştır. Özel bir silah şirketi olan Winchester, özellikle seri ateş edebilen silahlar üretmekteydi. Osmanlı Devleti, süvarileri için seri ateş imkânı sağlayan savaşa dek bu tüfeklerden 48.314 adet sipariş vermiştir.¹⁰⁸ Ancak daha sonra Mauser tüfeğinin Osmanlı ordusunda kullanılmaya başlanmasıyla önemini kaybeden Martini-Henry ve Winchester tüfekleri bir süre daha kullanılmaya devam etmiştir.¹⁰⁹ Martini-Henry tüfeklerinin dışında Winchester Fabrikası'na 40.000.000 Schneider fişek, Martini-Henry kovan ve kurşunları da sipariş verilmiştir. Amerikan silah fabrikalarında imalatın başlaması ile haftada

¹⁰³ BOA, İ.DH, No. 699/48928, 17 Mart 1291 (29 Mart 1875), lef 1.

¹⁰⁴ İhsan Satış, "19. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı-Amerika Silah Ticareti", *History Studies Dergisi (Journal of History Studies)*, ABD ve Büyük Ortadoğu İlişkileri Özel Sayısı, 2011, s. 305-306.

¹⁰⁵ Nurdan Şafak, *Osmanlı-Amerikan İlişkileri*, s. 104-137.

¹⁰⁶ Serdal Soyluer, *Osmanlı Silah Sanayii*, s. 300.

¹⁰⁷ Akdes Nimet Kurat, *Türk-Amerikan Münasebetleri*, s. 35.

¹⁰⁸ İhsan Satış, "*Osmanlı-Amerika Silah Ticareti*", s. 308.

¹⁰⁹ Fatih Tetik, "*Silah İthalatı*", s. 158.

5.000.000 fişek imalatı gerçekleştirilerek bunların Dersaadet'e mahsus vapurlarla İstanbul'a gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Tophane-i Amire'de fişek imalatı için gerekli makineler yine dışarıdan temin edilmiştir.¹¹⁰

Sultan II. Abdülhamid döneminin başlarında 300.000 adet Martini-Henry, 20.000 adet Winchester ve 5.000 adet Rotweil fişeği üretmek için ABD'den Zeytinburnu fabrikalarına malzeme siparişi verilmiştir.¹¹¹ Bu dönemde Zeytinburnu Fabrikası'nın üretim kapasitesini artırmak ve modernizasyonu için fabrika genişletilmeye çalışılmıştır. Bunun için ihtiyaç duyulan tezgâhlar Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere'den ithal edilmiştir. Osmanlı sanayi tesislerinde Providence Tool Şirketi'nden alınan Martini-Henry tüfeklerinin mühimmatının imali için çalışmalar yapılmıştır.

Winchester, Martini-Henry ve Schneider tüfeklerine mahsus metalik fişek kovanı ile kurşun imal etmek üzere gerekli olan tezgâh ve makinelerin temin edilmesi için 29 Mart 1876 tarihinde Amerikalı firma sahibi Winchester ile kontrat imzalanmıştır.¹¹² Savaş sırasında Winchester Repeating Arms Firması'na ısmarlanan fişeklerin üretimi için tezgâh ve makineler ise 1877 yılında Zeytinburnu Fişek Fabrikası'na teslim edilmiş ve kurulum işlemlerine başlanmıştır.¹¹³ Böylece savaştan hemen önce Schneider ve Martini-Henry usulündeki tüfekleri ağızdan doldurmak üzere mekanizma fişeğe mahsus iki adet çelik ve kovan Schneider ve Martini-Henry tüfekleri için mezkûr kovanların birçok çelik nüshası Tüfekhane-i Amire'de imal edilmiştir.¹¹⁴

Osmanlı ile Amerika Birleşik Devletleri arasındaki silah ticareti 93 Harbi'nin sonuna kadar yoğun şekilde devam etmiştir. Özellikle II. Abdülhamid'in saltanatının ilk zamanlarında iki ülke arasındaki ticarî ilişkiler zirveye ulaşmıştır.¹¹⁵ Türk-Amerikan silah ticareti bu dönemde %90'a kadar ulaşmıştır.¹¹⁶ Ancak XIX. yüzyılın üçüncü çeyreğinden sonra Almanya'nın Osmanlı silah piyasalarına girmesiyle Amerika ile silah ticaret hacmi giderek azalmış ve bir daha eski seviyesine ulaşamamış ve yerini Almanya'ya bırakmıştır. Amerika ile Osmanlı arasındaki ilişkilerin bozulmasının nedeni ise Kırım Savaşı ve Balkanlardaki mücadelelerden sonra Osmanlı maliyesinin zor duruma düşmesidir.

¹¹⁰ BOA., *İ. MMS*, No. 55/2464, 25 Eylül 1292 (7 Ekim 1876), lef 1.

¹¹¹ Hidayet Kara, *II. Abdülhamid Dönemi*, s.287.

¹¹² BOA, *İ.DH*, No. 739/60456, 16 Zilhicce 1293 (2 Ocak 1877), lef 1.

¹¹³ Ersoy Zengin, "*Sultan Abdülaziz Devri Harp Sanayi*", s. 141.

¹¹⁴ BOA, *Y.PRK. ASK*, No. 1/26, 9 Mayıs 1292 (21 Temmuz 1876), lef 1.

¹¹⁵ Nurdan Şafak, *Osmanlı- Amerikan İlişkileri*, s. 44

¹¹⁶ Rifat Önsoy, "*Alman Subayları ve Alman Silah Sanayi*", s. 1208.

XIX. yüzyılda meydana gelen savaş ve çatışmalardan sonra Osmanlı ekonomisi, Amerika'ya verdiği siparişlerin borçlarını ödeyemez hale gelmiştir. Bu durum Osmanlı Devleti ile Amerika arasında büyük sorunlar yaratmıştır. İki ülke arasından yaşanan sorunlardan ilki Osmanlı'nın Winchester ve Union Metallic silah şirketlerine sipariş verdiği 30.000.000 fişğin parasının ödenmesi konusunda anlaşmazlığa düşmeleri olmuştur.¹¹⁷ Amerikan silah şirketleri ile yaşanan sorunlardan bir diğeri ise Providence Tool Fabrikası'na ısmarlanan siparişlerin ödemesinin yapılamaması nedeniyle üretimin durdurulmasıdır.¹¹⁸ Amerikan silah fabrikalarıyla yaşanan bu anlaşmazlıklar, savaş sırasında silahların temininde aksamalara neden olmuştur. Osmanlı'nın 93 Harbi sırasında silah ve mühimmat tedarikinde yaşadığı sorunlar nedeniyle Amerikan silahlarının yerini Alman silahları almıştır.¹¹⁹

Amerika ile Osmanlı Devleti'nin ticarî ilişkilerinin bozulmasındaki nedenler şu şekilde sıralanabilir: Amerikan silahlarıyla teçhiz edilen Osmanlı ordusunun Rusya'ya mağlup olması, Alman silahlarının savaşlarda üstünlük göstermesi ile itibarının artması ve Amerika ile yaşanan sorunlardan sonra Almanya ile daha yakın ilişkiler kurulmasıdır. Ayrıca Almanya'dan silah satın alınması için bankaların uygun krediler vererek ödemede yardımcı olmaları da Amerikan silahları yerine Alman silahlarının tercih edilmesinde önemli bir etken olmuştur. XIX. ve XX. yüzyılda Osmanlı ordusunda kullanılan yabancı tüfeklerin çoğunluğunu Amerikan ve Alman marka tüfekler oluşturmuştur.

4. Osmanlı Devleti ile Prusya Arasındaki Silah Ticareti

XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Prusya, rakipleri olan Avusturya ve Rusya'ya karşı müttefik arayışına girmiştir. Bu sebeple Prusya, Osmanlı Devleti ile dostane ilişkiler kurmaya çalışmıştır. Osmanlı Devleti ise ordunun modernizasyonu için sık sık Prusya'nın yardımına başvurmuştur. Bu sebeple Sultan III. Mustafa orduyu yeniden yapılandırmak ve daha modern hale getirmek için Prusya Kralı Friedrich'e başvurarak bir heyet göndermesini istemiştir. II. Friedrich döneminde (1740-1786) Prusya, Avusturya'ya karşı sınırlarının korunması için Osmanlı Devleti ile ilişkilerini geliştirmeye özen göstermiştir.¹²⁰

¹¹⁷ Oral Sander, *ABD Dışişleri Belgeleriyle Türk-ABD Silah Ticareti*, s. 34.

¹¹⁸ Ali İhsan Gencer, *Türk-Amerikan Silah Ticareti*, s. 134.

¹¹⁹ Mehmet Beşirli, "II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Ordusunda Alman Silahları", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.16, 2004, s. 124.

¹²⁰ Fahri Türk, *Türkiye ile Almanya Arasındaki Silah Ticareti 1871-1914 (Krupp Firması, Mauser Tüfek Fabrikası, Alman Silah ve Cephane Fabrikaları)*, IQ Yayınları, İstanbul 2012, s. 33-40.

Osmanlı ile Prusya arasında askeri alandaki işbirlikleri ticarî alanda da etkisini göstermiş ve 20 Ekim 1761 tarihinde bir ticaret anlaşması imzalanmıştır. Böylece iki ülke arasındaki ilişkiler resmi bir boyut kazanmıştır. Daha sonra bu 1761 Dostluk ve Ticaret Antlaşması Sultan Abdülmecit döneminde 22 Ekim 1840 tarihinde tekrar düzenlenmiştir. Osmanlı-Prusya ticarî münasebetleri 20 Mart 1862 ve 27 Eylül 1862 tarihli Ticaret Antlaşmaları ile gelişerek devam etmiştir. Tüm bu antlaşmalardan daha kapsamlı olarak 27 Eylül 1890 tarihinde imzalanan Ticaret Antlaşması¹²¹ Osmanlı Devleti'nde Alman ticarî etkinliğini mutlak hale getirmiştir. Osmanlı Devleti ile Prusya arasında yapılan bu ticaret anlaşmaları ile birlikte kapitülasyon ayrıcalıkları Prusyalı tüccarlara da tanınmıştır. Böylece Alman silahlarının Osmanlı pazarına girmesi de çok daha kolay ve hızlı şekilde gerçekleşmiştir. Osmanlı ordusunun modernizasyonunda Alman silahlarının yanında subaylarından da istifade edilmiştir.¹²²

Sultan III. Selim döneminde Osmanlı ordusunda Alman subaylar istihdam edilmeye başlanmıştır. Bu subaylardan biri olan Prusyalı Albay von Goetze Türk kara kuvvetlerini denetleme görevine getirilmiştir. Yine II. Mahmut döneminde özellikle Yunan İsyanı (1821), Yeniçeri Ocağı'nın Kaldırılması (1826) ve Navarin Baskını (1827) gibi art arda meydana gelen olaylardan sonra Osmanlı'nın İngiltere ve Fransa devletleriyle ilişkilerinde sorunlar yaşamasından dolayı ordunun ıslahı için Prusyalı subayların yardımına başvurulmuştur. Bu subayların Osmanlı ordusunda istihdamı, iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişimi ile beraber askerî ittifaka giden yolu da açmıştır.¹²³

II. Mahmut, Yeniçeri Ocağı'nın ilga edilmesinden sonra kurulan yeni ordunun Alman subaylarından faydalanılarak Prusya sistemine göre yapılandırmayı hedeflemiştir. Bu amaçla Prusya'ya müracaat edilmiştir. Prusya kralı II. William'ın gönderdiği subaylar Osmanlı ordusunda görev almışlardır. Türk ordusunda 1835 yılında görev alan Moltke önderliğindeki Alman heyeti, kullanılan tüfeklerin durumunun iyi olmadığından ve isabet oranının az olduğundan bahsetmiştir. Bu heyete göre Osmanlı ordusunda bulunan Belçika tüfekleri, çağın gerisinde kalmış ve istenilen başarıya ulaşamamıştır. Prusyalı subaylar, ordunun ıslahında pek

¹²¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Kemal Beydilli; *1790 Osmanlı-Prusya İttifakı: Meydana Gelişi-Tahlili-Tatbiki*, İstanbul 1981.

¹²² Mehmet İhsan Cantemir, *Osmanlı-Prusya Münasebetleri (1808-1871) (A.DVN.DVE. d. 073/2 Numaralı Prusya Ahkâm Defteri Işığında)*, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Balıkesir 2019, s. 18.

¹²³ Kemal Turan, *Türk Alman Eğitim İlişkilerinin Tarihi Gelişimi*, Ayışığı Kitabevi İstanbul 2004. s. 16-38.

başarılı olamamakla beraber Alman silahlarının Türk pazarına girmesinde önemli rol oynamışlardır.¹²⁴

Olası bir savaş tehdidine karşı hazırlıklı olmak için kısa süre içerisinde silahlanmanın en kolay yolu yurt dışından silah ithalatı olmuştur. Osmanlı Devleti'nin Avrupa Devletleri ile diplomatik ilişkilerin gelişimi beraberinde ticarî ilişkilerini de etkilemiştir. Prusya ile kurulan ticarî ilişkiler, Alman silahlarının Osmanlı pazarına girişinin de yolunu açmıştır. Özellikle XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti, dönemin en modern ve kaliteli toplarından biri olan Krupp toplarından ithal etmeye başlamıştır. Sultan Abdülaziz döneminde başlayan top alımlarıyla birlikte Krupp Fabrikası, Osmanlı'nın en önemli ağır silah tedarikçilerinden biri olmuştur.¹²⁵

Osmanlı Devleti, top ihtiyacını Tophane-i Amire'de kuyruktan dolar çelik şeşhaneli top imal ederek karşılarken XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ateşli silahlarda yaşanan gelişmeler top teknolojisinde de etkisini göstermiştir. Top teknolojisinde ortaya çıkan yeni teknikler sayesinde daha etkili, isabetli ve seri bir ateş gücü mümkün olmuştur. Böylece tophanede imal faaliyetlerinin ordunun ihtiyaçlarını karşılamada yetersiz kalması, topların dönemin gerisinde kalması nedeniyle ordunun daha modern toplarla donatılması için Prusya'ya müracaat edilmiştir.¹²⁶

Osmanlı Devleti, ilk defa 1860 yılında Prusya top sistemini incelemesiyle birlikte Alman silahlarına ilgi duymaya başlamıştır. Alman silahlarının incelenmesi sonucu Krupp Firması'ndan alınan kuyruktan dolar şeşhaneli çelik topun sağlamlık, kalite, menzil, isabet, darbe gücü ve kullanım bakımından diğer toplardan çok daha üstün olduğunu gözlemlemiştir. Daha sonra Krupp toplarının kalitesini gören Osmanlı Devleti, orduyu modern silahlarla teçhiz etmek için Prusya'ya bu toplardan sipariş vermiştir. Böylece dönemin en modern toplarını Alman Krupp Fabrikası'ndan satın alarak birinci sınıf bir top gücüne sahip olmuştur. Krupp Fabrikası, Rusya başta olmak üzere birçok Avrupa Devleti'ne top ihraç etmiştir. İlerleyen zamanlarda Osmanlı ile Almanya arasındaki ticarî ilişkiler gelişerek I. Dünya Savaşı'na kadar devam etmiştir.¹²⁷

Osmanlı Devleti, Prusya'ya ilk büyük ölçekli top ihalesini 1861 yılında 48 adet top siparişi ile gerçekleştirmiştir. Bu siparişi 1863 ve 1864 yıllarında 64 adet daha Krupp top

¹²⁴ Jehuda L. Wallach, *Bir Askeri Yardımın Anatomisi Türkiye'de Prusya-Alman Askeri Heyetleri 1835-1919*, çev. Fahri Çeliker, Gnkur. Basımevi, Ankara 1985, s. 22.

¹²⁵ Ali Serdar Mete, *Ateşli Silah Teknolojisindeki Gelişmeleri*, s. 44-88.

¹²⁶ BOA, *HR.İD*, No. 1159/37, 10 Muharrem 1280 (27 Haziran 1863), lef 1.

¹²⁷ Serdal Soyluer, *Osmanlı Silah Sanayii*, s. 139.

siparişi izlemiştir. Daha sonra Krupp Firması'nın temsilciliğinin İstanbul'da açılmasıyla birlikte Krupp toplarının Osmanlı pazarına girişi hız kazanmıştır. 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi öncesinde Osmanlı Devleti, orduyu farklı çaplarda Krupp toplarıyla teçhiz etmiştir. Özellikle Rus tehlikesinin gittikçe artması üzerine hızlı bir şekilde silahlanma gayretinde olan Osmanlı, ordusundaki hafif silahları Amerika Birleşik Devletleri'nden ağır silah ihtiyacını ise Almanya'dan ithal ederek karşılamıştır.¹²⁸

Prusya ile Osmanlı arasında 1861-1864 yılları arasında art arda gerçekleşen top ithalatından sonra ticarî ilişkiler hızla gelişmeye devam etmiştir. Osmanlı ordusunun top ihtiyacını karşılamak için Krupp toplarından 48 adet daha satın alınmasına karar verilmiştir. Ancak Krupp fabrikası ile anlaşmazlık çıkmasından dolayı Prusya Ticaret Müsteşarı Wöhlert ile 21 Ağustos 1867 tarihinde çelik 48 parça topun imal edilmesi için Berlin'de sekiz maddelik bir antlaşma imzalanmıştır.¹²⁹ Krupp toplarının kalitesinden memnun kalan Osmanlı Prusya'ya tekrar bu toplardan sipariş vermiştir.¹³⁰

Almanya, Fransa ile yaptığı savaştan sonra siyasi birliğinin kurulmasıyla 1871 yılından itibaren kendi silah ihtiyacını karşılar duruma gelmiştir.¹³¹ Almanya, silahlarının Fransa'ya karşı başarı kazanmasından sonra Birinci Dünya Savaşı'na kadar dünyanın en büyük silah ve mühimmat üreticisi konumuna yükselmiştir.¹³² Bu sebeple Osmanlı ordusunun modernleştirilmesi ve yeni silahlarla donatılması için Almanya'nın tercih edilmesine zemin hazırlamıştır. XIX. yüzyılın ikinci yarısında Alman askerî heyetlerinin Osmanlı ordusunda görev almaları ile birlikte Alman silahlarının alımları da yükselmiştir.¹³³ Osmanlı ordusunda görev alan Prusyalı uzmanların teşvikleriyle XIX. yüzyılın sonlarından itibaren, Alman silahları boğazlar ve kalelerin tahkim edilmesinde kullanılmıştır. Böylelikle Osmanlı Devleti, dış tehditlere karşı Prusya'nın askerî desteğini sağlayarak ilişkilerini ilerletmeye oldukça önem vermiştir.¹³⁴

Alman silahlarının Osmanlı pazarına girmesindeki en önemli etkenlerden birisi 1871 yılında Fransa ile yapmış olduğu savaştan kalan silahlarının ihraç edilmesi için bir pazar arayışında olmasıdır. Özellikle bu savaşta Avrupa'da yükselen bir güç haline gelen Almanya,

¹²⁸ Fahri Türk, *Almanya ile Silah Ticareti*, s. 149-152.

¹²⁹ Serdal Soyluer, *Osmanlı Silah Sanayii*, s.146.

¹³⁰ Uğur Ünal, *Sultan Abdülaziz Kara Ordusu*, s. 111.

¹³¹ Rifat Önsoy, *Türk-Alman İktisadi Münasebetleri (1871-1914)*, Ünal Matbaa, İstanbul 1982, s. 18.

¹³² Cenk Reyhan, *"Türk-Alman İlişkilerinin Tarihsel Arka Planı (1878-1914)"*, Belleten, C. LXIX, S. 254, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2005, s. 22-23.

¹³³ İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, İletişim Yayınları, İstanbul 1983, s. 119.

¹³⁴ Mehmet İhsan Cantemir, *Osmanlı-Prusya Münasebetleri*, s. 200.

kendi silah fabrikalarını kurarak demir ve çelik üretiminde ilk üçe girmiştir. Bu sırada Osmanlı Devleti, ordusundaki silahların yenileriyle değiştirilmesi için silah arayışındayken dönemin en önemli ağır silah imalat fabrikası olan Krupp Fabrikası ile temasa geçerek 272 parçalık top siparişi vermiştir. Daha sonra Almanya'ya verilen bu siparişe 22 top daha ilave olunmasıyla Krupp Firmasından satın alınan top sayısı 294'e çıkmıştır. İlerleyen dönemlerde Osmanlı Devleti'nin; ordu, donanma ve boğazların tahkimi için Krupp Fabrikası'ndan satın aldığı topların sayısı 500 adete ulaşmıştır.¹³⁵

Almanya'da silah endüstrisinin gelişmesiyle birlikte Osmanlı, Almanya'nın silahlarını pazarlayabileceği cazip bir piyasa haline gelmiştir.¹³⁶ Prusyalı subayların Osmanlı ordusunda istihdam edilmesiyle birlikte Osmanlı, zamanla Alman silah fabrikalarının en iyi müşterilerinden biri haline gelmiştir. Özellikle Alman subaylar ve askerî danışmanların teşvikleri ile Krupp Silah Fabrikası Osmanlı Devleti'nin ağır silah temin ettiği tek şirket haline gelmiştir. Bu durumda Alman askerî danışmanları, Alman silah firmalarıyla mükemmel bir uyum içerisinde çalışmışlardır. Alman subayların Osmanlı Devleti'ne yazdıkları raporlar ve askerî yetkililerle kurdukları şahsi dostluklar sayesinde kendi ülkelerinin silah sanayisi için devamlı olarak faaliyetlerde bulunmuşlardır. Böylece Osmanlı'nın Krupp Silah Fabrikası'na verdiği top ve mühimmat siparişleri artarak devam etmiştir.¹³⁷

Almanya'dan yapılan top alımlarında ilk zamanlarda Prusya'nın önde gelen dökümhanelerinden Mösyö Wöhlert'in Firması tercih edilirken, daha sonraları iki ülke arasındaki ağır silah ticareti tamamen Krupp Firması üzerinden gerçekleşmiştir. Nitekim Osmanlı ordusunun ağır silah ithalatında 1870'lerden itibaren Prusya ilk sırada yer almıştır. Osmanlı Devleti'nin Krupp Silah Fabrikası'na verilen rekor siparişi ise 1873 yılında 834 adet top siparişi olmuştur. Satın alınan Krupp toplarının her çapta ve barut, dane gibi mühimmatlarıyla birlikte numuneleri getirtilerek denendikten sonra sipariş verilmiştir.¹³⁸ Yapılan bu denemelerden memnun kalınması üzerine Osmanlı Devleti, Krupp Fabrikası'ndan 1861-1875 yılları arasında farklı boyutlarda 1.816 adet top satın almıştır.¹³⁹ Böylece 93 Harbi'ne kadar Osmanlı ordusu Krupp toplarıyla donatılmıştır. Ancak 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı başladığında Türk ordusunda Alman tüfekleri bulunmamaktaydı.

¹³⁵ Ersoy Zengin, "Sultan Abdülaziz Devri Harp Sanayi", s. 140.

¹³⁶ Sadiye Tutsak, *Türk İstiklâl Harbi'nde Alman Silahları ve Askerî Mühimmâtı*, OTAM, Ankara 2014, s. 231.

¹³⁷ Naci Yorulmaz, *Büyük Savaşın Kara Kutusu, II. Abdülhamid'den I. Dünya Savaşı'na Osmanlı Silah Pazarının Perde Arkası*, Kronik Yayınları, İstanbul 2018, s. 155.

¹³⁸ BOA, HR. İD, No.1147/8, 20 Muharrem 1293 (7 Ekim 1876), lef 9.

¹³⁹ Naci Yorulmaz, *Büyük Savaşın Kara Kutusu*, s. 156.

Osmanlı, kara ordusu ile birlikte donanmanın top ihtiyacını da Almanya'dan temin etmiştir. Daha öncede İngiltere ve İsveç'ten satın alınan eski topların yerine donanmanın daha modern toplarla donatılması için Krupp Fabrikası'na 100 adet top siparişi verilmiştir. Satın alınan bu toplar kundaklarıyla birlikte parçalar halinde üç senede üretimi tamamlanarak İstanbul'a gönderilmiştir. Ayrıca Osmanlı ordusundaki seyyar topçu alaylarının da kuyruktan dolar çelik toplarla donatılması için Almanya'dan 66 tane top daha ithal edilmiştir.¹⁴⁰ Rus tehdidine karşı güvenliği artırmak üzere 1876 yılında Krupp Firması'na sipariş verilen büyük çaplı toplar Akdeniz ve Karadeniz istihkâmlarına konulmuştur.¹⁴¹

Alman silahlarının Osmanlı pazarlarına girmesiyle birlikte, Amerikan ve Alman silah firmaları arasında büyük bir rekabet başlamıştır. Kısa sürede bu yarışta Alman silahları Osmanlı pazarlarına girerek üstün duruma gelmiştir. Osmanlı ile Almanya arasındaki siyasi ve askeri alanda işbirliğinin gelişmesiyle doğru orantılı olarak Osmanlı Devleti'nde Alman nüfuzu da giderek artırmıştır. Osmanlı ordusunda Alman nüfuzunun artması özellikle silah ticaretinde etkisini göstermiştir. Almanya'ya verilen siparişler sonucunda Osmanlı ordusunda kullanılan topların büyük bir kısmını kuyruktan dolar 8-9 cm çaplı çelik Krupp topları oluşturmuştur. Savaş sırasında Osmanlı ordusunun kullandığı Krupp toplarının Rus toplarına sağladığı üstünlük sonucunda Rusya da bu toplardan sipariş vermiştir. Böylece 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı Krupp toplarının birbirleriyle verdiği ilk büyük mücadele olmuştur.¹⁴²

B. 93 Harbi'nin Cereyanı

1. Rusya'nın Savaş Hazırlıkları ve Harbin İlanı

XVIII. yüzyılda Katerina dönemi ile başlayan Türk-Rus Savaşları, XIX. yüzyılda daha da yoğunlaşarak Osmanlı Devleti ile Rusya'nın en fazla çatışma içerisine girdiği dönem olmuştur.¹⁴³ Rusya'nın Osmanlı toprakları üzerinde yarattığı tehdit hali, XIX. yüzyılda Osmanlı ordusunun modernizasyonunda önemli bir etken olarak kendini gösterir. Bu durum iki taraf için de geçerli olduğunu söylemek mümkündür. Rusya'nın özellikle Kırım Savaşı'ndaki başarısızlığı, ülkede yeni bir dönem başlattı. Kırım Savaşı'nda uğranılan ağır mağlubiyetten sonra tahta geçen II. Alexander başta askerî olmak üzere birçok alanda

¹⁴⁰ Serdal Soyluer, *Osmanlı Silah Sanayii*, s. 152-153.

¹⁴¹ Uğur Ünal, *Sultan Abdülaziz Devri Ordusu*, s. 119.

¹⁴² Rifat Önsoy, "*Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Alman Subayları*", s. 1208.

¹⁴³ Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, s. 5.

reformlar gerçekleştirmiştir. Rusya, yaptığı bu ıslahatların karşılığını 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda almıştır. Rusya'nın gayesine ulaşmak için verdiği en önemli ve kapsamlı mücadele 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşıdır. Kırım Harbi sonrasındaki süreçte ateşli silahların gelişimi ile birlikte ağızdan dolar silahların harp sahasında yetersiz olması sebebiyle bu silahların bir takım değişikliklerle kuyruktan dolar hale getirilmesi için çalışmalar yapılmıştır. Bu amaçla eski model tüfekler, İsveçli mühendis Karle'nin geliştirdiği tekniğe göre 200.000 adet tüfek, kuyruktan dolar sisteme dönüştürülmüştür.¹⁴⁴ Özellikle Kafkasya taburları bu tüfeklerle teçhiz edilmiştir.

Rusya, ordunun daha modern bir hale gelmesi için Amerika Birleşik Devletleri'nden yeni silahlar ithal etmiştir. Rus ordusu için Amerika Birleşik Devletleri'ne 1868-1871 yılları arasında toplam 60.000 adet Berdan tüfeği ile 20.000 adet revolver model tabanca siparişi verilmiştir. Osmanlı ve Rusya'nın Amerika Birleşik Devletleri'nden silah ithalatı savaşın sonlarına kadar devam etmiştir.¹⁴⁵ Ordunun yeniden modernizasyonun bir sonucu olarak Rus toplarında da yeniliğe gidilmiştir. Tüm Avrupa ordularında olduğu gibi, 19. yüzyılın ikinci yarısında ağızdan dolan topların yerini kuyruktan dolar ve yiv-setli bronz toplara bırakmıştır. Böylece Rusya, savaş başlamadan önce Osmanlı ordusunun karşısında dönemin modern silahlarıyla donatılmış güçlü bir ordu oluşturmuştur.

Rusya, bir taraftan orduyu modernize ederken bir taraftan da Osmanlı Devleti'ne karşı planlı bir şekilde savaş hazırlıklarını gerçekleştirmiştir. Osmanlı topraklarına Balkanlar'dan geçişi kolaylaştırmak için bu bölgede yaşayan Slavları, devlet aleyhine kışkırtarak isyanların çıkmasına neden olmuştur. Böylece Balkanlar'da daha aktif rol oynayan Rusya, burada çıkan ayaklanmaları da desteklemekten geri durmamış ve isyancılara silah yardımı yapmıştır.¹⁴⁶ Bu isyanlarla birlikte Panslavizm ideolojisini meşrulaştırmak isteyen Rusya, Balkanlar'daki Slavların koruyuculuğunu üstlenmiştir. Özellikle Bosna Hersek isyanı 93 Harbi'nin başlamasında önemli bir rol oynamıştır.¹⁴⁷

Bosna'da ağır vergi tahsilatı nedeniyle çıkan çatışmaları Karadağ, Bulgaristan ve Sırbistan'daki ayaklanmalar takip etmiştir. Osmanlı, Rus ordusunun yanında Sırp, Romanya, Karadağ orduları, Bulgarlar, Kazak ve Kafkas kuvvetleri gibi çeşitli birliklerle de çarpışmak

¹⁴⁴ Ali İhsan Gencer, *Türk-Amerikan Silah Ticareti*, s. 252.

¹⁴⁵ Murat Nalçacı, "1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı Sürecinde Rusya Ordusu", *Tarih Dergisi*, S.54, İstanbul 2012, s. 158.

¹⁴⁶ Yunus Tuna, "Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi)", *Anadolu Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. I, S.2, 2019, s.2-3.

¹⁴⁷ Selahattin Tansel, *93 Seferi 1877 Harbinin Sebepleri*, Doğu Matbaası, Ankara 1943, s. 8-9.

zorunda kalmıştır. Bu durum asker ve teçhizat bakımından sayıca çok daha üstün olan Rusya'nın işini kolaylaştırmıştır. Böylece Osmanlı Devleti, Rusya'nın yanında kendi topraklarındaki milletlerle de savaşmak zorunda kalmıştır. Özellikle Rusya'nın desteğini alan Sırbistan Temmuz 1876, Karadağ 2 Temmuz 1876, Romanya ise 13 Mayıs 1877 tarihinde Osmanlı Devleti'ne harp ilan etmişlerdir.¹⁴⁸

Osmanlı Devleti'ne karşı Rusya ile birlikte çarpışan Sırp ordusu, 4.000 kişilik daimi ordu tugayından ve halk milislerinden oluşuyordu. Bu birlikler Martini-Henry ve Green tüfeklerini kullanmışlardır. Karadağ ordusunun ise 20 dağ topu ve 26.000 civarında asker mevcudu olup bu birlikler Balkanlar'da çıkan çatışmalarda Osmanlı ordusundan ele geçirilen silahlarla donatılmıştır. Rus ordusunun yanında çarpışan "*Romanya ordusu Dreyze, Kranka ve Martini-Henry tüfekleri ile teçhiz edilmiştir.*"¹⁴⁹ Rus ordusunun asker ve silah mevcudu Osmanlı ordusuna göre çok daha üstün durumdadır. Tuna Cephesinde bulunan Rus ordusunda 1.343 top ve 314.000 askeri mevcut idi. Kafkas Cephesi'nde ise ordu 160.000'e yakın asker ile 236 sahra toptan oluşmaktadır.¹⁵⁰ Daha sonra bu Rus ordusu, 82.000 kişilik Sırp kuvvetleri ile 49.000 askerden oluşan Rumen ordusu birleştirilmiştir. Böylece Rus ordusundaki toplam asker mevcudu 390.000'e yükselmiştir. Ayrıca Rus ordusunda Kürt, Ermeni ve Çerkez gönüllü birlikleri de bulunmaktadır.¹⁵¹

93 Harbi'nde Rus ordusunda kullanılan 3 cins hafif silah vardı; bunlardan Berdan tüfeği, orduda kullanılan en hızlı silah olup son derece tesirli bir tüfektir. Daha önce yapılan savaşlarda bu silah sadece Muhafız ve Kafkas birliklerinde mevcuttu. 93 Harbi öncesinde ise Rus ordusunun yarısı bu silahlarla donatılmıştı. Diğer bir silah arkadan dolma sisteme sahip (Krenk) Kranka tüfeği, Rus ordusunda 1856 yılından itibaren kullanılmaya başlanmıştı. Karle tüfeği ise kapsüllü bir tüfek idi. Rus ordusunda en çok kullanılan tüfek modelleri Kranka ve Berdan tüfekleri olmuştu.¹⁵² Karle ve Krenk tüfeklerinin ikisi de namludan dolmalı ve hedefi tutturma, atış menzili gibi konularda nerdeyse aynı özelliklere sahipti.¹⁵³

Rus süvarileri ağır zırhlı ve hafif süvariler olmak üzere ikiye ayrılmakta idi. Ağır zırhlı süvariler tüfek, tabanca, kılıç ve mızrak ile donatılmıştır. Hafif süvariler ise tabanca, kılıç,

¹⁴⁸ Alev Keskin, *1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Harp Tarihi Broşürü*, Genelkurmay Basım Evi, Ankara 2000, s.8-10.

¹⁴⁹ Nurgül Kutlu, *Rus Kaynaklarına Göre Osmanlı Rus Harbi*, s. 51-60.

¹⁵⁰ Hidayet Kara, *Sultan II. Abdülhamid Dönemi*, s. 30.

¹⁵¹ A.B. Şirokard, *Rusların Gözünden Osmanlı-Rus Savaşları*, s. 408-409

¹⁵² Hikmet Süer, *1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Rumeli Cephesi*, s. 48.

¹⁵³ Francis Vinton Greene, *93 Harbi Tüm Cepheleriyle 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı*, İz yayıncılık, İstanbul 2018, s. 103.

süngü, mızrak ve tüfek ile silahlandırılmışlardır.¹⁵⁴ Rus ordusunda savaşın başlangıcında 247.130 adet Berdan, 383.382 adet Krenk ve 113.317 adet Karle cinsi tüfekleri vardı. Ayrıca bu silahlardan başka depolarında 230.000 adet Berdan tüfeği mevcuttu. Anadolu Cephesi'nde savaşan Rus askerlerinin çoğunun elinde Berdan ve Krenk tüfeği bulunmaktaydı. Ayrıca savaşta bronz toplar kullanılmıştır. Daha sonra bronz toplar çeliğe çevrilmişti. Osmanlı ordusunda Almanya'dan temin edilen kuyruktan dolmalı Krupp top kullanırken Rus ordusu daha düşük modelini kullanmıştır. Savaşta Osmanlı ordusunun kullandığı Krupp topların üstünlüğünü gören Rusya, bu toplardan Almanya'ya sipariş vermişti.

Rusya ordusundaki hazırlıklarını tamamladıktan sonra Osmanlı Devleti'ne harp ilan etmiştir. Ancak Osmanlı Devleti, Balkanlar'da çıkan isyanlardan sonra oldukça güçlük çekmiştir. Balkanlar'daki çatışmalarda yıpranan Osmanlı ordusu, tekrar yeni bir savaşla mücadele edecek durumda değildir. Bu isyanlarda özellikle Osmanlı'nın Balkanlar'daki Hristiyan Slavları katlettiği haberleriyle Avrupa kamuoyunu yanına çeken Rusya, savaş durumunda Avrupa Devletlerinin tarafsız kalmalarını sağlamıştır. Rusların Karadeniz'de donanması bulunmadığından Tuna'yı geçmeden Türklere karşı zafer kazanması mümkün değildir. Bu sebeple Osmanlı, Rus ordusunun Tuna'ya girişini engellemek için müstahkem kaleleri onarıp güçlendirmiştir. Osmanlı Devleti'nin bu tarihlerde en güçlü kaleleri Vidin, Silistre, Rusçuk, Nikopol ve Turtukay idi.¹⁵⁵

Kalelere yapılan bu tahkimatlara rağmen Rus ordusu, Tuna'yı aşarak Osmanlı topraklarına geçmiştir. Böylece Ruslar, Tuna'ya girip silah ve mühimmatlarını taşımaya başlamışlardır. Rusya, Osmanlı Devleti'ne karşı savaş ilan etmesi ile birlikte iki cepheden taarruza geçmiştir. Harp ilanından sonra Tuna Cephesi'nde Romanya'ya, Kafkasya Cephesi'nde ise Doğubayazıt'a taarruz etmesi ile savaş başlamıştır.¹⁵⁶ Rus ordusunun Tuna ordusunun lojistik üssü olan Romanya idi. İlk karargâhı Kişnef olan Rus ordusunun komutanı Çar'ın kardeşi Grandük Nikola idi. Grandük Nikola komutasındaki birliklerin toplam mevcudu 132.696 piyade, 432 top ve 11.040 süvariden ibaretti. Daha sonra katılan birliklerle mevcudu 275.000 piyade, 20.000 süvari ve 758 topu bulmuştu. Rusların diğer karargâhı ise Odesa'da olup buradaki kuvvet iki kolordu hâlinde 63.028 piyade 5.520 süvari ve 216 toptan

¹⁵⁴ Halil Sedes, *1877-1878 Osmanlı Rus ve Romen Harbi*, C. I, İstanbul Askeri Matbaa, İstanbul 1935, s. 137-147.

¹⁵⁵ A.B. Şirokorad, *Rusların Gözünden Osmanlı-Rus Savaşları*, s. 416.

¹⁵⁶ Turhan Şahin, *Öncesiyle ve Sonrasıyla 93 Harbi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988, s. 120.

oluşmakta idi.¹⁵⁷ Rusya, ordusundaki hazırlıklar tamamlandıktan sonra harekete geçmesine karşın Osmanlı Devleti'nin bir planı olmadan savaşa hazırlıksız yakalanması nedeniyle ordudaki eksiklikler tam olarak tamamlanamamıştır.

93 Harbi başlamadan önce farklı ülkelerden gerçekleştirilen silah ve mühimmatların bir kısmı savaşta kullanılmaya devam etmiştir. Eski model tüfeklerin bazıları ise tophanede yeni sistem tüfeklere çevrilerek askerlere dağıtılmıştır. Ancak Balkanlar'da çıkan isyanlarda Osmanlı ordusundaki Martini-Henry ve Winchester gibi tüfeklerin bir kısmı zayı olmuştur. Ayrıca Osmanlı ordusunun elindeki silahların bir kısmı isyancıların eline geçmiştir. Bu sebeple Osmanlı, askerlerin ihtiyaçlarının acilen karşılanması için Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'ne yeni silah ve mühimmat siparişleri vermeye devam etmiştir. 93 Harbi sırasında Osmanlı ordusunun tüfek ihtiyacını karşılamak üzere çok sayıda Martini-Henry, Winchester ve Schnedier marka tüfek Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa'dan temin edilmiştir.¹⁵⁸ Osmanlı Devleti, teslim aldığı bu silahları savaştan hemen önce askerî birliklere dağıtmaya başlamıştır.

¹⁵⁷ Ali Serdar Mete, *Osmanlı İmparatorluğundan Türkiye Cumhuriyetine Türk Ordusunda Mavzer Tüfekleri*, Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul 2022, s. 38.

¹⁵⁸ Saim Besbelli, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi, Deniz Harekâtı*, Genelkurmay Yayınları, Ankara 1980, s. 17.

II. BÖLÜM

93 HARBİ'NDE OSMANLI DEVLETİ'NİN SİLAH VE MÜHİMMAT TEDARİKİ

93 Harbi esnasında Osmanlı ordusunun toplam askerî mevcudu ile ilgili kaynaklarda farklı bilgiler verilmiştir.¹⁵⁹ Mahmut Celaleddin Paşa'nın "*Mirat-ı Hakikat adlı eserinde Osmanlı ordusunun toplam mevcudunu 298.000 olarak belirtilmektedir. Mahmut Celaleddin Paşa, bu eserinde orduda 190 nizamiye taburu, 621 piyade tabur; 26 Süvari alayı; 14 dağ topçu alayı ve 15 istihkâm bölüğü bulunduğunu ifade etmektedir.*"¹⁶⁰ Mehmet Arif Bey, "*Osmanlı ordusunun mevcudunu; 65 tabur piyade birlikleri, 60 kıta donanımlı seyyar topu ve 3 alay nizamiye süvarisinin bulunduğunu bildirmektedir.*" Halil Sedes ise bu sayıyı "*181 tabur piyade, 150 bölük süvari, 108 batarya top, 120 batarya kale ve sahil, 6 bölük mitralyöz ve 14 bölük istihkâm ve ikişer taburlu 7 nakliye alayı*" olarak vermiştir.¹⁶¹ Osmanlı ordusunda kullanılan silahlar ise farklı ülkelerden gerçekleştirilen teknoloji transferi nedeniyle oldukça çeşitlilik göstermiştir.

Osmanlı ordusunda kullanılan silahlar genel olarak hafif ve ağır olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Hafif silahları, askerlerin kullandıkları tüfekler ve tabancalar vs. oluşturmuştur. Osmanlı Devleti bu silahların birçok farklı çeşidini kullanmıştır. Osmanlı'da kullanılan silahların çeşitliliği ise teknolojinin gelişmesine ve savaşlara göre artmıştır.¹⁶² 93 Harbi'nde ise Osmanlı ordusunda, Martini-Henry, Schneider, Winchester gibi içmeli tüfeklerin yanı sıra yivli-yivsiz kapsüllü tüfekler, mitralyöz ve revolver olmak üzere farklı modellerde silahlar kullanılmıştır. Savaştan önce sipariş verilen farklı markalardan silahların çoğu İstanbul'a ulaşmıştır. Osmanlı, bu silahları savaştan önce teslim aldıktan sonra orduya dağıtmaya başlamıştır.¹⁶³

Osmanlı ordusunun kullandığı tüfekler savaş sırasında cepheden cepheye, dönemden döneme değişiklik göstermiştir. 93 Harbi'nde Osmanlı ordusunda piyadeler Martini-Henry ve Schneider modeli, süvariler ise Winchester ve Martini-Peabody tüfekleri ile teçhiz edilmiştir. Bu tüfekler dışında orduda savaştan önce ithal edilen Springfield, Enfield tüfeği ve remington

¹⁵⁹ Nedim İpek, "1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı", *Türkler*, C.XIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 15-23.

¹⁶⁰ Yüksel Bayıl, *1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın İkmal ve İlaresi*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ 2012, s. 44.

¹⁶¹ Mehmet Arif, *Başımıza Gelenler*, s. 22.

¹⁶² Mesut Uyar, *Osmanlı Askeri Tarihi*, s. 18.

¹⁶³ Eray Serdar Yurdakul, *93 Harbi Askeri Sağlık Hizmetleri*, s. 24.

gibi silahlar da kullanılmıştır.¹⁶⁴ 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nde Osmanlı ordusunun sahip olduğu silahların mevcut miktarı hakkında farklı rakamlar verilse de savaş öncesinde askerî birliklere 315.000 Martini-Henry tüfeği, 325.000 adet Snider tüfeği, 39.000 adet Winchester tüfeği ve 21.000 tabanca dağıtılmıştır.¹⁶⁵ Savaş esnasında Osmanlı ordusunda farklı cinsten toplamda 935.000 tüfek ve 138 batarya top mevcuttur.¹⁶⁶ Osmanlı ordusunda mevcut bulunan bu silahların hepsi askerlere dağıtılmamış bir kısmı depolarda saklanmıştır. Mesela Martini-Henry tüfeğinin 315.000 kadarı askere dağıtılırken geri kalan 18.000 depolara konulmuştur. Schneider ve Winchester tüfeklerinin de çoğu askerî birliklere verilse de geri kalan silahlar depolarda muhafaza edilmiştir.¹⁶⁷

Savaş sebebiyle Osmanlı Devleti, askerlerin ihtiyaç duyduğu silah ve mühimmat için sadece Amerika'ya değil Avrupa devletlerine de müracaat etmiştir. İngiltere ve Almanya'dan güherçile ve barut gibi maddeler ithal edilmiştir.¹⁶⁸ Savaş sırasında Osmanlı ordusunun fişek ihtiyacının karşılanması için İngiltere'de bulunan Mr. Kynoch Şirketine fişek siparişi verilmiştir.¹⁶⁹ Martini-Henry tüfekler için 200.000 sandık fişek yine Mr. Kynoch Fabrikası'ndan satın alınmıştır.¹⁷⁰ Osmanlı ordusu için kurşun, kovan, kapsül ve fişek gibi mühimmatlar Mr. Kynoch şirketinden temin edilmiştir. Satın alınan bu mühimmatların üretim masrafı toplamda 195.000 sterlin olup bunların ödemesinin taksit taksit yapılması kararlaştırılmıştır.¹⁷¹

Osmanlı ordusunda en yaygın kullanılan Martini-Henry tüfeklerine mahsus fişeklerin temin edilmesi için İngiltere'ye müracaat edilmiştir.¹⁷² Kynoch Fabrikası'ndan satın alınan bu fişeklerin bir kısmı cephelere gönderildikten sonra tüfeklere uymadığından kullanılamamıştır. Bu sebeple Amerika'daki Winchester ve Union Metallic silah fabrikalarından 75.000 adet metalik Martini-Henry fişegi satın alınmıştır.¹⁷³ Ancak teknoloji transferinde tek bir ülkeye bağlı kalmak istemeyen Osmanlı Devleti'nin İngiltere'ye verdiği silah ve mühimmat siparişleri savaşın sonuna kadar devam etmiştir. İngiltere'den 50.000.000 kovan ve kurşun ile

¹⁶⁴ Nurgül Kutlu, *Rus Kaynaklarına Göre Osmanlı Rus Harbi*, s. 50.

¹⁶⁵ Ali İhsan Gencer, *Türk-Amerikan Silah Ticareti Tarihi*, s. 119.

¹⁶⁶ Halil Sedes, *Osmanlı Rus ve Romen Harbi*, s. 107-108.

¹⁶⁷ Mahmut Celaleddin Paşa, *Mirat-ı Hakikat, Tarihi Hakikatler Aynası*, haz. İsmet Miroğlu, Berekat Yayınevi, İstanbul 1983, s. 295.

¹⁶⁸ BOA, *HR.İD*, No. 1165/15, 25 Rabiulahir 1294 (9 Mayıs 1877), lef 3.

¹⁶⁹ BOA, *HR.İD*, No. 1165/32, 7 Rabiulahir 1295 (10 Nisan 1878), lef 2.

¹⁷⁰ BOA, *İMMS*, No. 58/2686, 19 Zilkade 1294 (25 Kasım 1877), lef 1.

¹⁷¹ BOA, *HR.İD*, No. 1165/23, 14 Cemazeyilevvel 1294 (14 Haziran 1877), lef 4.

¹⁷² BOA, *HR.İD*, No.1161/61, 6 Cemazeyilevvel 1294 (19 Mayıs 1877), lef 2.

¹⁷³ BOA, *A. MKT. MHM*, No. 482/51, 11 Nisan 1295 (23 Nisan 1879), lef 1.

40.000.000 daha kapsül ısmarlanmıştır.¹⁷⁴ Yurt dışına verilen siparişlerin çeşitlilik göstermesi nedeniyle bunların ödemeleri de farklı para birimleriyle gerçekleşmiştir.¹⁷⁵

93 Harbi'nde Osmanlı ordusunun silah ve mühimmat ihtiyacı büyük ölçüde Amerikan silah fabrikalarından karşılanmıştır. Savaş başlamadan hemen önce askerlere dağıtmak üzere stokta olmayan revolver tabanca için Amerika'ya sipariş vererek bu açığını kapatmıştır.¹⁷⁶ Orduyu daha modern silahlarla donatan Osmanlı Devleti, Rusya'nın harp ilan etmesi üzerine Amerika Birleşik Devletleri ile yoğun bir silah ticaret dönemine girmiştir. Ancak silah ve mühimmat tedariki için maddi imkânı oldukça zorlandığından Osmanlı ordusunun silah donanımı Rus ordusuna göre oldukça yetersiz kalmıştır.¹⁷⁷

Osmanlı ordusunda kullanılan ağır silahlar ise toplardır. Farklı büyüklükte olan toplar kalelere yerleştirilip muhasaralarda savunma amaçlı kullanılmaktaydı. Kalelerin yanında sahil bataryaları ağır toplarla silahlandırılmıştır. Ayrıca kalelerde ve depolarda birçok çeşit model ve çapta eski model toplar mevcuttur. Dağ topları yivli sistem olup bu topların namluları tophanede imal edilmiştir. I. Abdülmecit zamanında İsviçre ve İngiltere'den satın alınan toplar daha sonra yerini Krupp toplarına bırakmıştır.¹⁷⁸ Özellikle XIX. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Türk-Alman siyasi ve ekonomik ilişkilerinin gelişmesiyle Almanya'dan Krupp toplarının satın alımı da hızla ilerlemiştir. 93 Harbi'nde de Osmanlı Devleti'nin Krupp Fabrikası'na siparişleri devam etmiş ve 1877 yılında değişik çapta 100 adet top temin etmiştir.¹⁷⁹

Savaş zamanında Sultan II. Abdülhamid, Krupp Fabrikası ile çok sayıda kıyı ve sahra topu için kontrat imzalamıştır. Büyük miktarlarda ısmarlanan bu siparişler için Almanya'ya gümrük yönetimi hakkı güvence olarak verilmiştir. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın zor anlarında gümrük yönetiminin güvence olarak verilmesi Osmanlı'nın silahlanmaya ne kadar önem verdiğini göstermektedir. Ordunun ağır silah ihtiyacını karşılamak amacıyla Krupp

¹⁷⁴ BOA, HR.SFR.3, No. 257/36, 6 Teşrinisani 1294 (18 Kasım 1878) lef 1.

¹⁷⁵ BOA, HR.SFR.3, No. 257/14, 5 Şaban 1295 (4 Ağustos 1878), lef 2.

¹⁷⁶ Ali İhsan Gencer, *Türk-Amerikan Silah Ticareti*, s. 107-109.

¹⁷⁷ Ahmed Midhat Efendi, *Zübdetü'l Hakayık 93 Harbi'nin Arka Planı Harbin Zuhuru*, Safahatı ve Neticeleri Üzerine Diplomatik Yazışmalar, haz. Ömer Faruk Can, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2015, s. 74.

¹⁷⁸ Hakkı Yapıcı, *1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nde Kafkas Cephesi*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 2011, s. 43-44.

¹⁷⁹ Mehmet Beşirli, *"II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı"*, s. 123.

Fabrikası'na 487 top siparişi verilmiştir. Bunlardan 428'i sahra topu olup, geriye kalan 59 top ise kıyı olmak üzere Boğazların savunması için kullanılmıştır.¹⁸⁰

Hem Batı hem de Doğu Cephesi'nde Ruslarla çarpışan Osmanlı, ordunun silah ve mühimmat ihtiyaçlarının karşılanması için maddi durumu elverdiğince yeni siparişler verilmiştir. Özellikle bu siparişlerin verilmesinde Azaryan Efendi önemli rol oynamıştır. Azaryan Efendi vasıtası ile Martini-Henry tüfekleri için gerekli olan 50.000.000 kurşunlu fişek kovanının daha uygun fiyatlı olmasından dolayı Amerika'daki fabrikalardan temin edilmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca Azaryan Efendi, yurt dışından silah ve mühimmat transferinde rol üstlenmesi dışında savaş nedeniyle cephelerde ihtiyaç duyulan silah ve mühimmatın bir kısmını kendi hesabından temin ederek bunları daha sonra devlete satmıştır.¹⁸¹

Savaşın yönetilmesi ve gidişatı, ordunun her türlü ihtiyaçlarının teminine bağlı olduğundan bu eksiklerin giderilmesi ulaşım ile doğru orantılı olmuştur. Gerekli lojistik desteğin sağlanması açısından yük hayvanı ve araçları önemli bir rol oynamışlardır. Ancak ordunun ihtiyaçlarının sevk edilmesi için gerekli araçların sayısı çok yetersiz olduğundan askerlerin ihtiyacına cevap verilememiştir. Bu sebeple cephelere askerî malzemelerin temin edilmesinde sıkıntılar yaşanmış ve ordudaki eksikliklerin giderilmesi için ikmal ve iâşe için kullanılabilecek küçükbaş hayvan da dâhil olmak üzere tüm hayvanların ihracatı yasaklanmıştır.

93 Harbi'nde Babıali, ordunun ihtiyaçlarını karşılamak için önlemler alsa da asker ve silahları cephelere sevk etmekte oldukça güçlük çekmiştir. Ruslar, savaştan önce demiryolu ağını geliştirip özellikle Rumeli'de çok miktarda asker ve silah nakletmişlerdir.¹⁸² Osmanlı Devleti'nde ise demiryollarının gelişmemesi lojistik yardımın savaş yerlerine zamanında ulaştırılamamasına neden olmuştur. Osmanlı ordusunun teçhizat ve tüm askerî ihtiyaçlarının sevkinin kara yollarına bağlı kalması ve bunları taşımada kullanılan yük hayvanlarının yetersiz olması durumu daha da zorlaştırmıştır.¹⁸³

¹⁸⁰ Mikhail Bashanov, İlyas Kemaloğlu, *Rus Genelkurmay Belgelerinde II. Abdülhamid ve Osmanlı Ordusu*, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2018, s. 54.

¹⁸¹ Ali İhsan Gencer, *Türk-Amerikan Silah Ticareti*, s. 167.

¹⁸² Ebubekir Subaşı, *Rumeli Orduları Başkumandanı Süleyman Paşa'nın 93 Harbi Hatıraları*, Çelik Yayınevi, İstanbul 2021, s. 53.

¹⁸³ Yüksel Bayıl, "Osmanlı Ordusunun İkmal ve İâşesi", s. 19.

A. Tuna Cephesi'nde Osmanlı Ordusunun Silah ve Mühimmat Durumu

XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Rusya ile sürekli çatışma halinde olması ordunun savaşa hazır olacak şekilde tüm ihtiyaçlarının acil olarak karşılanmasını gerektirmiştir. Bu yüzden mümkün olan en kısa sürede ordunun teçhizatlarının tamamlanması için halktan toplanan paralar ve dışarıdan alınan borçlarla yurt dışından silah alımları gerçekleştirilmiştir. Yurt dışından satın alınan silah ve mühimmatların farklı cins ve çapta olması savaş esnasında bunların cephelere sevkinde karışıklık yaşanmasına neden olmuştur. Mesela ihtiyaç duyulan bir silahın cephanesi yerine, başka bir silahın mühimmatları gönderilmiştir. Osmanlı ordusunun silah envanterindeki bu çeşitlilik ise harp sanayinin dışa bağımlılığının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.¹⁸⁴ Yurt dışına verilen silah ve mühimmat siparişlerinin İstanbul'a nakledilmesinde ise daha güvenilir olması nedeniyle deniz yolu tercih edilmiş ve savaş esnasında donanmadan en çok bu alanda faydalanılmıştır. Savaş esnasında donanmadan neden yeteri kadar faydalanılamadığını anlamak için Osmanlı donanmasından da bahsetmek gerekmektedir.

Osmanlı donanması, Sultan Abdülaziz'in kendi bütçesiyle satın aldığı gemilerden oluşmakta olup İngiltere ve Fransa'dan sonra en büyük üçüncü donanması olma özelliğine sahiptir. Ancak Sultan Abdülaziz'den kalan bu donanmanın nitelik olarak yetersiz olduğu ortaya çıkmıştır. Bundan dolayı donanmanın tekrar modernize edilmesi için Islahat-ı Bahriye Komisyonu tekrar teşkil edilmiştir. Yapılan incelemelerden sonra gemilerin atış gücünü ve menzilini artırmak için Almanya'dan kuyruktan dolmalı Krupp toplarının mühimmatı ile birlikte tedarik edilmesi kararlaştırılmıştır.¹⁸⁵

Sultan Abdülaziz döneminde yurt dışından satın alınarak oluşturulan Osmanlı donanmasındaki zırhlı gemilerin bakımı çok masraflı olduğundan maliyenin çöküşünü hızlandırmıştır.¹⁸⁶ Bu durumun farkında olan Sultan II. Abdülhamid kara ordusuna daha çok önem verip donanmanın bakımını yaptırmamıştır. Dışardan borç alınarak meydana getirilmiş olan zırhlı ve makineli gemilerden oluşan Osmanlı donanması, parçaları ve bakım-onarımında

¹⁸⁴ Yüksel Bayıl, *Osmanlı-Rus Savaşı İkmal ve İlafe*, s. 166.

¹⁸⁵ Evren Mercan, *II. Abdülhamid Dönemi Deniz Stratejisi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2018, s. 76.

¹⁸⁶ Evren Mercan, *II. Abdülhamid Dönemi Deniz Stratejisi*, s. 69.

da dışa bağımlı olmuştur. Gerekli teknik eleman eksikliği, bakımının çok pahalı olması gibi nedenlerden dolayı donanma istenilen niteliğe ulaşamamış ve savaşta pek faal olamamıştır.¹⁸⁷

Kırım Savaşı'ndan sonra imzalanan Paris Antlaşması ile belirlenen hususlar gereğince Rusya'nın Karadeniz'de gemi bulundurma hakkı bulunmadığından burası Osmanlı donanması hâkimiyetindedir.¹⁸⁸ 93 Harbi başladığında Osmanlı donanması Karadeniz, Tuna ve Akdeniz filoları olmak üzere üçe ayrılmıştır. Karadeniz filosu Rus sahillerini ablukaya alarak dışarıya çıkmasını engelleme görevini üstlenmişti.¹⁸⁹ Tuna filosuna ise zırhlı gemilerle kıyı bataryalarını destekleyip düşman ordularının nehri geçmesine engel olmak ve askerî sevkiyatların korunması görevleri verilmişti. Bu filolar dışında Krupp toplarıyla donatılmış silahlı vapur ve eski gemilerden oluşan küçük ihtiyat filosu İstanbul'da bulunmaktaydı. Bu filonun en önemli vazifesi İstanbul Boğazı tarafında karakol görevi ve askerlerin iaşe sevki gibi görevleri icra etmektir. Ruslara karşı ezici üstünlüğe sahip Osmanlı donanması düşman saldırılarına karşı yeterince boy gösterememiştir.¹⁹⁰ Donanmanın görevi daha çok kara ordusunu desteklemek olmuştur.¹⁹¹

1877-1878 Osmanlı-Rus savaşında Türk donanması daha çok deniz kıyılarını muhafaza etmek ve Rusların yapabileceği çıkarma hareketlerini engellemek, ordunun ihtiyaçlarını sevk etmek, tarafsız devletlerle ticareti devam ettirmek ve Tuna'da düşman ordularının geçmesine engel olmakla görevlendirilmiştir.¹⁹² Ancak gemilerin çoğu bakımsızlıktan hareket edemez hale gelmiş ve 93 Harbi'nde bir varlık gösterememiştir. Osmanlı donanması, Rus ordusunun Tuna'yı geçmesini bile engelleyememiş ve düşman hızla Tuna'ya doğru ilerlemiştir.¹⁹³

XIX. yüzyılda meydana gelen Osmanlı-Rus Savaşları genellikle Balkanlar'da yoğunlaşmıştır. Bunun nedeni ise Tuna Cephesi'nin başkent ve boğazlara yakın olması nedeniyle stratejik öneme sahip olmasıdır. 93 Harbi esnasında Tuna Cephesi, hem Rusya hem de Osmanlı Devleti için ağırlık merkezi olup savaşın sonucunu tayin eden cephe olmuştur. Tuna Cephesi'nde savaş üç aşamada gerçekleşmiştir. İlki Rusların Tuna'yı geçmesine kadarki

¹⁸⁷ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C.VII, Islahat Fermanı Devri (1861-1876), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995, s. 190-191.

¹⁸⁸ Fevzi Kurtoglu, *1877-1878 Türk-Rus Harbinde Deniz Hareketleri*, Deniz Matbaası, İstanbul 1935, s.120.

¹⁸⁹ Saim Besbelli, *1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Deniz Harekâtı*, s. 12.

¹⁹⁰ Evren Mercan, *II. Abdülhamid Dönemi Deniz Stratejisi*, s. 70.

¹⁹¹ Daniel Panzac, *Osmanlı Donanması (1572-1923)*, çev. Ahmet Maden, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2018, s. 333.

¹⁹² Saim Besbelli, *1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Deniz Harekâtı*, s. 24.

¹⁹³ Ali Fuat Örenç, "Deniz Kuvvetleri ve Deniz Harp Sanayii", *Osmanlı Askeri Tarihi Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri (1792-1918)*, ed. Gültekin Yıldız, Timaş Yayınları, İstanbul 2017, s. 173-175.

Rusların ilerleyiş dönemini kapsamaktadır. Rus ordusunun Tuna'yı aşmasından sonra Osman Paşa tarafından durdurulmasından Plevne'nin ele geçirilmesine kadar geçen süre ise ikinci aşamayı oluşturmaktadır. Son aşama ise Plevne'nin düşmesinden sonraki ateşkes dönemidir.¹⁹⁴

Savaş ilan edilmeden önce orduda birtakım hazırlıkların yapılması gerekirdi. Bir savaş kararlaştırıldıktan sonra ilk olarak, savaşa katılacak ordunun silah ve mühimmat her türlü askerî malzeme, erzak gibi ihtiyaçları saptanırdı. Bu gereksinimlerin karşılanması için yeterli sermaye sağlandıktan sonra da, ordunun ihtiyaçları olan yiyecek maddeleri, giyecek, teçhizat, harp silah ve araçları ve gereçleri temin edilirdi.¹⁹⁵ Osmanlı Devleti, savaş hazırlığı bağlamında önceliği daha çok ordunun silah ve donanımına vermiş ve bunların çoğunu yurt dışından temin etmişti. Ancak herhangi bir savaş planı yapmamış olup savaş stratejisi ve düzenli ordusu olmadan modern ve kaliteli silahlarla teçhiz edilen Osmanlı ordusu nitelik bakımından istenilen düzeye ulaşamamıştı. Asker açığını Selanik, İstanbul, Edirne, İzmit ve Konya gibi vilayetlerden toplanan başıbozuk eğitimsiz askerlerle gidermeye çalışmıştı.¹⁹⁶

Osmanlı Devleti, savaş başlamadan önce bir harp planı olmadığından dolayı nasıl bir strateji izleneceğini savaş döneminde kurulan askerî meclislerde kararlaştırmıştır. Bu durum savaştan önce düşmanın olası bir manevrasına göre gerekli önlemlerin alınıp uygulanması ve harp planına göre hareket etmek yerine, birçok harekâtın geçici ve gelişigüzel bir biçimde uygulanmasına neden olmuştur. Savaşla ilgili önemli kararları almak için Sultan II. Abdülhamid tarafından 24 Mayıs 1877 tarihinde “Meclisi Umur-ı Harbiye” (Harp İşleri Meclisi) kurulmuştur.¹⁹⁷ Bu mecliste cephe komutanlarının kararları harbiye nazırı başkanlığındaki yüksek askerî mecliste incelenerek padişahın onayı ile uygulanmıştır.¹⁹⁸

Mecliste yapılan harp planına göre savaşın başlangıcında Tuna Cephesi'nin Başkumandanlığına Müşir Çırpanlı Abdülkerim Nadir Paşa atanmıştır. Müşir Abdülkerim Paşa komutasında bulunan kuvvetin mevcudu 230 top ve 100.000-186.000 arasında idi. Silistre, Rusçuk, Varna ve Şumnu kaleleri Tuna'nın kuzeyden ulaşımını sağlayan ve buradan Bulgaristan'a ve İstanbul' giden en kısa yollar idi. Bu sebeple Osmanlı kuvvetleri; Ahmet

¹⁹⁴ Keçecizade İzzet Fuat, *Kaçırılan Fırsatlar 1877 Osmanlı-Rus Savaşı Hakkında Eleştiriler ve Askerî Düşünceler*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1997, s. 25.

¹⁹⁵ Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri C.III, *Osmanlı İmparatorluğu Kara Kuvvetlerinin İdari Faaliyetleri ve Lojistik (1299-1913)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1978, s. 376.

¹⁹⁶ Hikmet Süer, *1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Rumeli Cephesi*, Türk Silahlı Kuvvetleri, Genelkurmay Basım Evi, Ankara 1993, s. 36.

¹⁹⁷ Ancak daha sonra bu meclis feshedilerek görevlerini 24 Kasım 1877 tarihinde Müşavere-i Harbiye Heyeti (Harp Danışma Heyeti) devralmıştır.

¹⁹⁸ Alev Keskin, *1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi*, s. 29.

Eyüp Paşa kumandanlığında Rusçuk-Silistre-Şumnu-Varna arasında Doğu Tuna ordusu oluşturulmuştu. Osman Nuri Paşa, Vidin’de 100 top ve 60.000 askerden oluşan Batı Tuna ordusu kumandanı olarak görev almıştı. Bunların arasındaki Balkan ordusu ise Süleyman Hüsnü Paşa kumandanlığındaki 30 top ve 25.000 askerî kuvvete sahipti.¹⁹⁹

Savaş döneminde artan askerî ihtiyaçların temin edilmesi Osmanlı maliyesi için gittikçe daha güç hale gelmiştir. Osmanlı Devleti’nin savaşı iyi bir şekilde yönetmesi ve ordunun eksiklerini tamamlaması için paraya ihtiyacı olmuştur. Bu sebeple Osmanlı, savaşın bu ağır maddi külfetinin altından kalkabilmek için dışardan borç alma ve kaime bastırmanın yanında halktan nakdi ve ayni yardım istemiştir. Rusya ile gerçekleşen savaşta Osmanlı tebaası nakit olarak yapamadığı yardımı erzak, hayvan ve giyecek gibi bağışlarda bulunarak yapmıştır.²⁰⁰ Ayrıca Hindistan’da bulunan Müslümanlar savaş için yardım amacıyla para toplamışlardır. Hindistan’da Müslüman ahali tarafından toplanan bu para Bank-ı Osmani aracılığıyla Harbiye komisyonuna havale edilmiştir.²⁰¹ Böylece Hindistan Müslümanlarının gönderdiği 11.000 kûşür İngiliz lira İane-i Harbiye komisyonuna verilerek askerî harcamalarda kullanılmıştır.²⁰²

93 Harbi’nde Osmanlı ordusunda en fazla kullanılan silah, dönemin en modern tüfeklerinden olan Martini-Henry tüfeği idi. Bu tüfekten sonra en çok kullanılan Schneider tüfeğinin mekanizması ise Martini-Henry tüfeğine göre daha ağır ve kullanışsız olup isabet oranı daha düşüktü. Bu sebeple genellikle redif taburları, müstahfız ve gönüllü birlikleri ve yardımcı kıtalar bu tüfeklerle donatılmıştı. Osmanlı Devleti’nin isteği doğrultusunda Schneider tüfeğinin bir kısmı süngülü ve bir kısmı da kasaturalı olarak imal edilmişti. Winchester tüfeği ise döneminin en hızlı ateşli tüfeklerinden biriydi. Ancak mekanizması ve kullanımı diğer tüfeklere göre zordu. Ayrıca mermisi ufak ve etkisi diğer tüfeklere göre daha azdı. Yivli ve yivsiz ağızdan doldurmalı kapsüllü tüfekler ise Kırım Muharebesi’nden kalma eski silahlar olup bunlar gönüllü kıtalar ve asayişten sorumlu muhafaza memur kuvvetleri tarafından kullanılmıştı.²⁰³ Mitralyoz tüfeği ise dağ topları gibi iki tekerlekli bir silah türüydü. Orduda topçu alaylarına bağlı olan mitralyoz bölükleri bu tüfeklerle silahlandırılmıştı. Osmanlı subayları ve süvarilerin bazıları revolver silahlarla donatılmıştı. Revolver tüfekler ise toplu ve altı fişekli bir silahtı.

¹⁹⁹ Erol Karcı, “93 Harbi’nde Osmanlı Ordusuna Yönelik Bazı Eleştiriler”, *II. Uluslararası Plevne Kahramanı Gazi Osman Paşa ve Dönemi Sempozyumu 5-7 Nisan Bildiriler*, Tokat 2017, s. 228-245.

²⁰⁰ Yüksel Bayıl, *Osmanlı-Rus Savaşı İkmal ve İaşe*, s. 160.

²⁰¹ BOA, *DH.MKT*, No. 1319/28, 9 Ramazan 1294 (17 Eylül 1877), lef 1.

²⁰² BOA, *HR.SYS*, No. 1234/59, 3 Kanunusani 1293 (15 Ocak 1878), lef 3.

²⁰³ Halil Sedes, *1877-1878 Osmanlı Rus ve Romen Harbi*, s. 107.

Osmanlı ordusunda kullanılan silahların kalitesi Rusların elindeki silahlara göre çok daha iyi durumdadır. Ancak sayıca fazla olan düşman karşısında Türk ordusu cephede lojistik destek açısından üst düzey gereksinim içerisinde olmuştur. Bu yüzden savaş süresince Osmanlı ordusunda ikmal ve iâşe konusunda sıkıntılar yaşanmıştır. Özellikle İstanbul dışındaki yerlerde lojistik destek yeterince gelişmediğinden dolayı diğer savaş yerlerine birçok askerî malzemenin tedariki İstanbul'dan yapılmıştır. Bu durum savaş sırasında cephelerde ihtiyaç duyulan silah ve cephane gibi ihtiyaçların temin edilmesini son derece zorlaştırmıştır.

Osmanlı piyadeleri Avrupa ve Amerika'dan temin edilen Peabody-Martini, Schneider ve Winchester marka silahlar kullanmışlardır. Özellikle Peabody-Martini tüfeği, Rus piyade tüfeklerine göre daha uzun menzilli ve atış gücü çok daha etkili bir silahtır. Türk kuvvetleri bu tüfekler sayesinde düşmanın taarruzlarını başarıyla geri püskürtebilmiştir.²⁰⁴ Osmanlı ordusu sadece süvari birlikleri silah kalitesi bakımından Ruslardan daha zayıf durumdaydı. Rus süvarilerin elinde kısa Berdanlarına karşı Türklerin Winchester tüfekleri vardı. Rus süvarilerin kullandığı bu Berdan tüfeği, Osmanlı süvarisinin kullandığı Winchester tüfeklere göre daha üstün özelliklere sahipti. Osmanlı süvarilerinin kullandığı bu tüfekler Rusların elindeki Berdan tüfeklerinden daha kısa menzilli olduğundan uzun mesafede pek tesir etmemişti. Bu nedenle piyadelerin kullandığı Martini-Henry tüfeğinden dağıtılmıştı. Ancak bu tüfekler de uzun oldukları için süvariler için at üstünde kullanılması zor olmuştu.²⁰⁵

Martini-Henry, Schnedier ve Winchester tüfekleri ile birlikte bunların cephaneleri savaş boyunca büyük çoğunlukla Amerika'dan temin edilmiştir. Ancak bu iğneli tüfeklerin çok fazla mermi harcaması, fişek açığının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ordunun fişek ihtiyacını karşılamak üzere 2.000.000 adet kurşunlu fişekle beraber 4.000 adet Winchester filintanın temin edilmesi için Azaryan Efendi tarafından Amerika'ya bildirilmiştir. Böylece bu filinta ve fişeklerin masrafları Hazine-i Celile'den karşılanmak üzere her bir adedi 40 şilinden kabıyla birlikte Amerika'dan satın alınması kararlaştırılmıştır.²⁰⁶

Osmanlı ordusunun eksikliklerinin karşılanması için Azaryan Efendi'nin temsilciliğini yapmakta olduğu Winchester Silah Fabrikası'ndan tüfek ve filinta satın almıştır. 93 Harbi'nin başlangıcında Osmanlı, Azaryan Efendi aracılığıyla Winchester ve Union Metallic Fabrikaları ile 4 Aralık 1877 tarihinde bir kontrat yapılmıştır. Bu kontratla birlikte Amerikan silah

²⁰⁴ Murat Nalçacı, "1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı", s. 167.

²⁰⁵ Francis Vinton Greene, *93 Harbi Tüm Cepheleriyle*, s. 128-130.

²⁰⁶ BOA, *İ.MMS*, No. 57/2613, 24 Mayıs 1293 (6 Haziran 1877), lef 2.

fabrikalarından 75.000 adet dolu metalik Martini-Henry fişegi satın alınmıştır. Osmanlı'nın satın aldığı Martini-Henry ve Winchester tüfekleri ve mühimmatları ile birlikte Amerika Birleşik Devletleri'nden yapılan ithalatın %97'sini oluşturmuştur.²⁰⁷

Osmanlı ordusunun fişek ihtiyacını karşılamak için yetkililer sadece ithalat yoluna başvurmamış, fişeklerin ülke içerisinde imal edilmesi için birtakım çalışmalar yapmıştır. Tophanede ağızdan dolar tüfekler için üretilmiş olan çelik ve bakır fişeklerin iğneli tüfeklerde kullanılması için denemeler yapılmış ancak bu fişekler tüfeklerin haznesine uymaması nedeniyle tüfekler zarar görmüştür. Böylece tophanede fişek üretimi için yapılan bu çalışmalar sonuçsuz kalmıştır. Bunun üzerine Osmanlı, Winchester ve Martini-Henry gibi tüfekler ile beraber mühimmatlarını da ithal etmek zorunda kalmıştır. Rusya ile yapılan 1877-1878 Savaşı ile birlikte askerlerin artan ihtiyacını karşılamak üzere yurt dışına verilen siparişlerin miktarı da doğru orantılı bir şekilde artmaya devam etmiştir.²⁰⁸

Osmanlı Devleti, orduda ihtiyaç duyulan silah ve mühimmatların ithalatına devam ederek ordunun eksikliklerini kapatmaya çalışmıştır. Savaş esnasında ordunun ihtiyaçlarına göre yurt dışına çeşitli siparişler verilmiştir. Osmanlı ordusunun ihtiyaç duyduğu Schneider tüfeklerine mahsus fişeklerin yurt dışından temin edilmesi için farklı ülkelerde incelemeler yapılmıştır. Amerika'da bulunan Mirliva Tevfik Paşa ile karşılıklı görüşmeler yapılarak 20.000.000 adet Schneider fişeginin dolu olarak ithal edilmesine karar verilmiştir.²⁰⁹ Amerikan silah fabrikalarından satın alınacak Schneider fişeginin her birine 85 şilinden ödeme yapılmıştır. Bu fişeklerin Amerika Birleşik Devletleri'nden gemi ile Osmanlı Devleti'ne teslim edilmesine ilişkin emir verilmiştir.²¹⁰ Ancak savaşın ağır külfetini kaldıramayan Osmanlı maliyesi satın alınan bu fişeklerinin ödemesini gerçekleştirememiştir. Bu sebeple fişeklerin Azaryan Efendi'ye teslim edilmesi ve bunların ödemesinin iki ay sonra yapılması kararlaştırılmıştır.²¹¹

Osmanlı Devleti'nin savaşı finanse edecek ekonomik durumda olmaması nedeniyle uygun ve kaliteli silah arayışında olmuştur. Amerikan silahlarının diğer ülkelere nazaran daha makul fiyatta olması silah tedarikinde tercih edilmesinde önemli bir rol oynamıştır.²¹² Savaş nedeniyle Osmanlı, ordunun ihtiyaçlarını acil olarak temin etmek zorunda kaldığından

²⁰⁷ Nedim İpek, "1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı", s. 15.

²⁰⁸ Ali İhsan Gencer, *Türk-Amerikan Silah Ticareti*, s. 121-122.

²⁰⁹ Nurgül Kutlu, *Rus Kaynaklarına Göre Osmanlı Rus Harbi*, s. 51.

²¹⁰ BOA, *İ.MMS*, No. 56/2585, 6 Cemazeyilevvel 1294 (19 Mayıs 1877), lef 1.

²¹¹ BOA, *İ.MMS*, No. 56/2534, 4 Safer 1294 (16 Ağustos 1878), lef 2.

²¹² Naci Yorulmaz, *Büyük Savaşın Kara Kutusu*, s. 266.

Amerika Birleşik Devletleri'ne savaştan hemen önce 15.000.000 adet Martini-Henry ve 5.000 Winchester karabinalar için mermi siparişi vermiştir.²¹³ Ancak siparişlerin gecikmesi nedeniyle ordunun mermi ve kurşun ihtiyacının karşılanması için cami, medrese ve diğer eski bina kubbelerinin kurşunları sökülerek kalıba dökülüp mermi yapılmıştır.²¹⁴

Savaşta kullanılan silah, top, tüfek ve tabancaların bir kısmı ile bunların cephaneleri yerli kaynaklarla karşılanmaya çalışılmıştır. XIX. yüzyılda Rusya ile yapılan savaşlarda, ordunun barut ihtiyacı İstanbul'da bulunan baruthanelerden sağlanmıştır. Ayrıca savaş nedeniyle barut ve güherçile gibi maddelerin dışarıya ihraç edilmesi yasaklanmıştır. Osmanlı ordusunun ihtiyaç duyduğu askerî ihtiyaçların bir kısmı İstanbul'dan karşılanmıştır. İstanbul Tophane Fabrikası'nda dağ ve tunç top, ağızdan dolmalı piyade tüfeği, kılıç ve süngü imal edilmiştir. Ancak Osmanlı sanayi farikalarında çalışan Avrupalı uzmanların katkısıyla bir miktar silah ve mühimmat imal edilmişse de askerlerin ihtiyaçları yeteri kadar karşılanamamıştır.

Osmanlı'ya atanan Amerikan elçisi General Alex Chambers, savaş sırasında Türk ordusunda piyadelerin kullandığı Martini-Henry ve süvarilerin elindeki Winchester tüfeklerin orduda yeterli miktarda bulunduğu belirtmiştir. Ancak Chambers, Osmanlı ordusunda cephane bakımından eksikler olduğunu Amerika Birleşik Devletleri'ne gönderdiği bir raporunda bildirmiştir.²¹⁵ Savaş ilan edildikten sonra İstanbul'da 15.919 sandık Schneider ve 5.325 sandık Winchester fişek mevcut olduğu ancak Martini-Henry tüfeklerine mahsus fişeklerin sayısının yetersiz olduğunun bildirilmesine karşın bunların bir an önce tedarik edilmesi için harekete geçilmiştir.²¹⁶

Osmanlı ordusunda özellikle süvari ve topçu kadrosunun Ruslara göre sayıları çok yetersizdi. Bu sebeple savaşlarda art arda atış yapan Rus topçuları Osmanlı ordusunun birçok zayıf noktasına neden olmuştu. Ancak sayıca üstünlüğe rağmen Osmanlı'daki Alman yapımı olan Krupp marka topların kalitesi Rus toplarından çok daha iyiydi. Özellikle atış menzili, hedef isabeti ve hafifliği yönlerinden Rusların bronz toplarına üstünlük sağlamıştı. Osmanlı ordusunda bulunan silah ve mühimmat durumunun çok da kötü durumda olmadığı ve bunların savaş için yeterli miktarda bulunduğu dönemin gazetelerinde de belirtilmiştir.²¹⁷

²¹³ BOA, *HR.İD.*, No. 1150/42, 12 Teşrinievvel 1292 (25 Ekim 1876), lef 6.

²¹⁴ Mahmut Celaleddin Paşa, *Mirat-ı Hakikat*, s. 307.

²¹⁵ Oral Sander, *Türk-ABD Silah Ticareti*, s. 78.

²¹⁶ Ahmed Midhat Efendi, *Zübdetül Hakayık*, s. 192.

²¹⁷ *İttihad*, Nr: 112, 13 Zilhicce 1293(30 Aralık 1876), s. 3.

93 Harbi sırasında Amerika'da bulunan Winchester Silah Fabrikası, Osmanlı ordusunun en önemli silah ve mühimmat tedarikçilerinden biri olmuştur. Osmanlı Devleti tarafından 5 Mayıs 1877 tarihinde Martini-Henry tüfeğinin kovanlarına uygun her biri 6 şilinden 40.000.000 adet kapsül Winchester Fabrikası'na sipariş verilmiştir.²¹⁸ Savaşın başlangıcında Amerika'ya sipariş verilen 50.000 adet Winchester tüfeği ile 7.000 adet revolver için 10.000 sandık kurşunlu Winchester fişegi siparişe dâhil edilmiştir. Daha sonra savaş nedeniyle cephede ihtiyaç duyulan yerlere sevk edilmek üzere 4.000.000 adet kurşunlu Winchester fişeginin Amerika'dan satın alınması kararlaştırılmıştır.²¹⁹ Sipariş verilen bu fişekten yetiştirilebilecek kadarının vapurlara konularak İstanbul'a bir an önce ulaştırılması Amerika'da bulunan Mirliya Tevfik Paşa tarafından bildirilmiştir.²²⁰

Osmanlı ordusundaki birliklerin büyük çoğunluğunda Amerikan silah firması olan Providence Tool Company yapımı Peabody Martini tüfekler bulunmaktaydı. Osmanlı, Amerika'dan İngiltere'ye göre daha uygun fiyata Martini-Henry ve Peabody-Martini tüfekleri satın almıştı. Savaş başlarında Osmanlı ordusundaki Martini-Henry tüfeklerinin miktarı yaklaşık olarak 400.000 civarında olup sonradan 200.000 kadar daha satın alınmıştır.²²¹ Martini-Henry tüfekleri için fişek ve şarjör alımında Amerika Birleşik Devletleri'nin yanında İngiltere'ye müracaat edilmiş ancak savaşta tarafsızlık ilan etmesi nedeniyle bunların İstanbul'a gönderilemeyeceği bildirilmiştir.²²² Bu sebeple Providence Tool Şirketi'nden satın alınan Peabody Martini tüfek ile birlikte metalik fişek ve fişek kovanı alımı için Amerikan silah fabrikalarıyla sözleşmeler yapılmıştır.²²³

Farklı ülkelere verilen silah ve mühimmat siparişleri ve bunların temini ile ilgili gelişmeler Sultan Abdülhamid tarafından yakından takip edilmiştir. Depolarda ne kadar miktarda hangi marka silah ve mühimmatın mevcut bulunduğu ile ilgili defterler incelenerek Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'nden satın alınan silahların cinsi, fiyatı ve nasıl muhafaza edildiğiyle ilgili askerî mecliste görüşmeler yapılmıştır.²²⁴ Burada yapılan görüşmeler sonrasında ihtiyaç duyulan teçhizatların temin edilmesi için hangi ülkelere ne kadar miktarda silah ve mühimmat sipariş verileceği hususunda kararlar alınmıştır. Böylece Osmanlı ordusunun harp zamanında askerlerin gerekli tüm ihtiyaçlarının karşılanması için

²¹⁸ BOA, Y.PRK.TKM, No. 1/37, 21 Rabiulahir 1294 (5 Mayıs 1877), lef 1.

²¹⁹ BOA, İ.MMS, No. 59/2560, 5 Safer 1294 (19 Şubat 1877), lef1.

²²⁰ BOA, İ.MMS, No. 56/2560, 6 Nisan 1293 (18 Nisan 1877), lef1.

²²¹ Francis Vinton Greene, *93 Harbi Tüm Cepheleriyle*, s. 213.

²²² BOA, HR.SFR.3, No. 245/11, 23 Nisan 1293 (5 Mayıs 1877), lef. 1.

²²³ Halil Sedes, *1875-1878 Osmanlı Ordusu Savaşları*, Askeri Matbaa, İstanbul 1935, s.108; Ali İhsan Gencer, *Türk-Amerikan Silah Ticareti*, s. 118-119.

²²⁴ BOA, YPRK, ASK, No. 3/27, 4 Recep 1293 (26 Temmuz 1876), lef 1.

başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere yurt dışına yeni siparişler verilmiştir. Osmanlı Devleti'nin 93 Harbi sırasında ABD'den yaptığı ithalatın neredeyse tamamını tüfek siparişleri oluşturmuştur.²²⁵ Rusya'nın savaş ilan etmesinden kısa bir süre sonra mühimmat sıkıntısı yaşanmaması için Amerikan silah fabrikalarından 20.000.000 fişek alınması kararlaştırılmıştır.²²⁶

Savaş sırasında cephelerde ihtiyaç duyulan Winchester tüfeği ve filintası İstanbul'dan talep edilmiştir. Ancak bunların depoda yeterli miktarda bulunmaması nedeniyle tüfek ve filintaların fişekleriyle beraber Amerika Birleşik Devletleri'nden satın alınması kararlaştırılmıştır. Osmanlı yetkililerin yaptıkları görüşmelerde Winchester ile Martini-Henry tüfeklerine mahsus 40.000.000 adet fişegin sipariş verilmesi ve bu fişeklerin nasıl temin edileceği üzerinde durulmuştur.²²⁷ Yapılan bu görüşmelerde alınan karara göre fişeklerin temin edilmesi için Providence Tool Şirketi'ne başvurulmuştur. Amerikan silah fabrikalarından satın alınacak Winchester tüfek ve filintaların muayene masrafı ile sigorta ücreti Osmanlı Devleti'ne ait olacaktır.²²⁸

93 Harbi'nde Osmanlı ordusunun büyük bir kısmı Amerikan silahları ile teçhiz edilmiştir. ABD'ye sipariş verilen her silah titizlikle incelenerek kalitesi test edildikten sonra satın alınmıştır. Osmanlı Devleti, bu silahları test etmek için ilk önce numunelerini talep etmiştir.²²⁹ Silahların kalitelerinden memnun kalınması üzerine savaştan hemen önce Amerikan silah fabrikalarından 334.000 Martini-Henry ve 33.000 Winchester tüfekleri temin edilmiştir. 93 Harbi'nde Osmanlı, Amerika Birleşik Devletleri'ne bu silahlardan sipariş vermeye devam etmiştir.²³⁰ Amerikan silah şirketi olan Providence Tool Fabrikasına sipariş verilen Martini-Henry tüfekleri süngülü sistem olup sonradan satın alınanlar Osmanlı Devleti'nin isteği üzerine kasaturalı olarak imal edilmiştir.²³¹

Savaş sırasında muharebe alanı içinde ordunun elinde bulunan veya düşmandan ele geçirilen silah ve cephane gibi her türlü ikmal maddelerinin istiflendiği menzil depolarından yararlanılmıştır. Bu amaçla savaştan önce yığınak ve harekât bölgelerinde kurulan ana ve

²²⁵ Oral Sander, *ABD Dışişleri Belgeleriyle Türk-ABD Silah Ticaretinin İlk Yüzyılı 1829-1929*, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1977, s. 216.

²²⁶ İhsan Satış, "Osmanlı-Amerika Silah Ticareti", s. 301.

²²⁷ BOA, *İMMS*, No. 55/2487, 2 Teşrinisani 1292 (18 Kasım 1876), lef 2.

²²⁸ BOA, *İMMS*, No. 57/2613, 24 Mayıs 1293 (6 Haziran 1877), lef 1.

²²⁹ Ebru Güher, *Başlangıcından Birinci Dünya Savaşı'na Kadar Türk-Amerikan İlişkileri*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ 2013, s. 141.

²³⁰ Metin Hülagu, *Gazi Osman Paşa*, s. 303.

²³¹ BOA, *İMMS*, No.55/2513, 3 Muharrem 1294 (18 Ocak 1877), lef 1.

tâli²³² depolara daha önce ordunun ihtiyacına yetecek kadar ikmal maddeleri depo edilmiştir. Rumeli’de başlıca depolar: İshakçı, Hırsova, Silistre, Zıştovi, Rusçuk, Babadağı ve Niğbolu; Anadolu’da ise, Trabzon, Kars, Van, Diyarbakır, Bağdat ve Musul’da kurulmuştu. Buradan başka, Belgrad, Kanije, Eğri ve Tuna boyundaki kaleler aynı amaçla kullanılmıştır.²³³

Cephanelerin saklanması için depoların bulunmadığı alanlarda binalar cephanelerin depolanması amacıyla kullanılmıştır. Savaş sırasında kullanılan silahlara cephe olarak batarya, top ve bunları taşımak için üçer cephe arabası ile birer yedek kundak arabası verilmiştir. Seferde cephaneler için bataryalara ihtiyaç duyulduğunda cephe arabası veya bunların yerine her cephe arabası için sekiz yük hayvanı daha eklenmiştir. Ayrıca ihtiyaç duyulduğunda bunlara mühimmat arabası ilave olunmuştur.²³⁴

Savaş sırasında askerlerin teçhizatları ve diğer malzemeleri cepheye sevk edilirken karayolu tercih edilmiştir. Silah ve mühimmatların karayoluyla taşınmasında mekkâre denilen deve, katır, at gibi yük hayvanlarından istifade edilmiştir. “*Sevkiyat sırasında kullanılan bu hayvanlar ikiye ayrılmıştır. İlki yük hayvanları taşıdıkları yükün ağırlığına göre ahaliden kiralanan katır, deve gibi hayvanlar iken diğeri ise devlet tarafından temin edilen bakımı devlete ait hayvanlardır. Nakliye vasıtası olarak at, öküz ve manda arabalarının yanında iki tekerlekli kağrı ve yaylı arabalar kullanılmıştır. Bu nakliyat vasıtalarından daha çok Kafkas Cephesi’nde faydalanılmıştır. Tuna Cephesi’nde ihtiyaç duyulan binek ve top koşum hayvanları, Romanya ve Macaristan’dan satın alınmıştır.*”²³⁵

Osmanlı Devleti, ordunun eksikliklerini kapatmaya çalışırken ordudaki tüm hazırlıklarını tamamlayan Rusya yaptığı harp planına göre Tuna’yı geçerek Zıştovi-Niğbolu arasından ilerleyerek Tırnova-Selvi hattını ele geçirmeyi hedeflemişti. Böylece düşman ordusu Edirne’yi zapt ederek İstanbul ve sıcak denizlere inmek için harekete geçmişti Rus ordusu topçularını Tuna boyunca yerleştirerek buradaki kalelere ve önemli stratejik mevkilere ateş açmıştı. Böylece savaş Rusların ilk olarak Tuna’yı 15 Haziran 1877 tarihinde aşmasıyla fiilen başlamıştı.²³⁶

²³² Merkezi depolara göre daha az seviyede stoklama yapılan depo.

²³³ TSK, *İdari Faaliyetleri ve Lojistik*, s. 104.

²³⁴ TSK, *İdari Faaliyetleri ve Lojistik*, s. 230.

²³⁵ Mehmed Arif Bey, *Başımıza Gelenler*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 142.

²³⁶ A.B. Şirokorad, *Rusların Gözünden Osmanlı-Rus Savaşları*, s. 417.

1. Zıştovi ve Tırnova Muharebeleri (27 Haziran-7 Temmuz 1877)

Ruslar, Tuna'dan geçtikten sonra Balkanlara geçiş noktalarını ele geçirmek amacıyla General Gurko komutasındaki öncü birlikler Osmanlı kuvvetleri ile ilgili bilgi sağlayabilmek amacıyla Bulgaristan'ın eski başkenti Tırnova tarafında keşifte bulunmaya karar verdi. Tırnova'ya ilerlerken Rus öncü birlikleri burada bulunan Türk birlikleri ile yoğun bir çatışmaya girmiştir. Rus ordusunun takviyeler almasına rağmen buradaki birlikler kendilerinden çok daha üstün olan düşmanın karşısında durabilmiş ancak çatışmada Türk ordusunun cephanesi tükenmiştir. Bu sırada Osmanlı destek kuvvetlerinin yetişememesi üzerine Zıştovi Rusların eline geçmiştir. Daha sonra 7 Temmuz 1877 tarihine kadar geçen ilk evrede Rus kuvvetleri askeri birlikleri ve her türlü ihtiyacı olan silah ve cephane tüm araç-gereçlerini Tuna'dan geçirmeye başlamıştır. Daha sonra Rus kuvvetleri Türk köylerinde mevcut ne kadar silah varsa bunları toplamış ve bu silahları Bulgarlara dağıtmışlardır.²³⁷ Ordunun cephede tutunmasını zorlaştıracak bu tür faaliyetler ancak Osmanlı süvarisi tarafından önlenebilirdi. Ancak Osmanlı süvarileri ise henüz ordunun temel ihtiyaçlarını karşılayabilecek sayı ve kalitede olmadıklarından, bu tür yağma hareketlerinin önüne geçmekten aciz kalmışlardır. Zıştovi'de toplanan 210.000 asker, 6.000 yük hayvanı ve 318 toptan ibaret Rus ordusu üç kola ayrılarak ilerlemeye başlamıştır. Böylece Ruslar, Zıştovi'de ciddi bir direnişle karşılaşmadan büyük bir başarı kazanmıştır.²³⁸

Zıştovi'de kazanılan başarının ardından Rus ordusu ilerleyerek Tırnova'da bulunan Türk birlikleri ile çatışmaya girmiştir. Rusların şiddetli top ateşleri 14 Temmuz 1877 tarihine kadar devam etmiştir. Bu top atışları kalede ve şehirde pek çok hasara yol açmıştır. Rusların uzun süre devam eden top atışlarına karşılık vermede zayıf kalan Türk topçusu, cephanesinin büyük kısmını harcamıştır. Bu nedenle topların cephanesi de bitmek üzere olduğundan çatışma daha da kritik hale gelmiştir. Harcanan cephanenin temini için Rusçuk'tan çıkarılan bir ikmal kolu, geri dönmek zorunda kalmıştır. Osmanlı Devleti, buradaki Türk birliklerine silah ve cephane temin etmede geç kalmış ve düşman atışlarına karşı dağılarak geri çekilmek zorunda kalmıştır. Cephaneleri biten Osmanlı ordusunun dağılmasını fırsat bilen General

²³⁷ Hikmet Süer, *1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Rumeli Cephesi*, s. 106-107.

²³⁸ Süleyman Kocabaş, *Kuzey'den Gelen Tehdit Tarihte Türk-Rus Mücadelesi*, Vatan Yayınları, İstanbul 1989, s. 322.

Gurko komutasındaki Rus ordusu Albay Hamdi kumandasında Türk kuvvetlerinin bütün silah ve yedek cephanesi ile Tırnova'yı ele geçirmiştir.²³⁹

2. Niğbolu ve Şıpka Muharebeleri (15-17 Temmuz 1877)

Ziştovi ve Tırnova'ya kadar zorlanmadan ilerleyen Rus ordusu, 15 Temmuz 1877 tarihinde Niğbolu'ya asker çıkartmıştır. Osmanlı'nın, Niğbolu'yu savunacak kadar yeterli askerî gücü yoktur. Nitekim düşman asıl kuvvetleriyle çarpışmasına karşın, buradaki kuvvetlerin yetersiz olması sebebiyle Rusların asker çıkarma harekâtına karşılık verilememiştir. Burada bulunan Osmanlı kuvvetleri kaval tüfekleri ile silahlandırılmıştır. Bu kaval tüfeklerini Osmanlı, askerlerin silah ihtiyacını karşılayabilmek adına Belçika'dan temin etmiştir. Savaş ilanından sonra II. Abdülhamid, 75.000 adet tüfeğin ithali için Brüksel Sefareti ile temasa geçmiştir.²⁴⁰

Niğbolu Tümen Komutanı Ferik Hayri Paşa olup emrindeki bir piyade tugayının elinde bulunan silah ve asker kuvvetinin de düşmana nazaran daha zayıf olması ile Türk ordusu düşman saldırılarına karşı direniş gösterememiştir. Özellikle kaval tüfekleri ile teçhiz edilen Türk ordusunun düşmanın elindeki tüfeklere göre daha eski model ve sayısının çok yetersiz olmasıyla galibiyet kaçınılmaz olmuştur. Niğbolu'yu alan düşman ordusu Osmanlı kuvvetlerinden 10.000 adet kaval tüfek, 113 kale topu ve çok sayıda cephane ele geçirmiştir.²⁴¹ Niğbolu'nun düşmesiyle Rus ordusu, buradan Şıpka'ya doğru ilerlemiştir.²⁴² Niğbolu kalesinin 16 Temmuz 1877 tarihinde düşmesiyle Abdülkerim Nadir Paşa'nın, Rumeli Orduları Umum kumandanlığından alınarak yerine Mehmed Ali Paşa'nın atanmıştır.

Rus ordusunun Tuna'yı beklenmedik bir hızla geçmesiyle Balkan geçitlerinin tahkimine ve takviyesine ancak o zaman önem verilmişti. Özellikle stratejik mevkieilerden birisi olan Şıpka Geçidi'nde kısa sürede çeşitli yerlerden derlenen kuvvetlerle 11 piyade taburu, 1 sahra bataryası, 3 dağ topu ve 150 kadar milis süvari kuvveti toplanmıştır. “*Şıpka, Rus ordusu için İstanbul'a giden en kestirme ve ehemmiyetli ulaşım yolu olmuştur. Şıpka'dan Kazgan Geçidi'ne kadar olan geçitlerin kumandası Mehmet Hulusi Paşa'ya verilmiştir. Mehmet Hulusi Paşa kumandasında 8 tabur piyade, 1 batarya dağ topu 1 batarya 4 çelik*

²³⁹ Hikmet Süer, *1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Rumeli Cephesi*, s. 109.

²⁴⁰ BOA, *HR.İD*, No.1164/14, 8 Cemazeyilevvel 1294 (21 Mayıs 1877), lef 3.

²⁴¹ Hikmet Süer, *1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Rumeli Cephesi*, s. 132.

²⁴² Mahmut Talat Bey, *Plevne Müdafaası*, Babıali Kültür Yayınları, İstanbul 2018, s. 30.

Krupp bataryası ve 250 topçu mevcudu vardı. Buraya 8 tabur piyade takviye kuvvetlerinin ulaşması ile Şıpka'daki birliklerin sayısı artarak Rus saldırıları öncesi son halini almıştır."²⁴³

Şıpka'da bulunan Osmanlı birliklerinin cephanesi bitmek üzere olduğundan İstanbul'dan takviye kuvvet ile cephane gönderilmesi talep edilmiştir. Ancak Rusların taarruzuna karşı son aşamada organize edilmeye çalışılan bu takviye kuvvetlerinin hiçbirisi yetiştirilememiştir. Osmanlı ordusunun gerek düşman ordusuna karşı harekete geçmesi ve gerek lojistik destek sağlamada çok yavaş davranması Rusların ilerleyişini oldukça kolaylaştırmıştır. Ruslar, Yeni Zağra'daki demiryolunu tahrip ederek buradaki telgraf hattını da kesmişlerdir. Böylece Şıpka'daki Türk ordusunun dışarıdan yardım almasının önüne geçilmiştir. Şıpka'ya yetiştirilmeye çalışılan mühimmat ve ikmal konvoyuna Ruslar tarafından el konulmuştur.

Düşman kuvvetlerinin cephanesi biten Türk kuvvetlerini kuşatıp imhasına imkân vermeden Rasim ve Hulusi Paşa Şıpka'yı tahliye etmişlerdir. Böylece stratejik öneme sahip müdafa hattının en önemli yerini oluşturan Şıpka geçidi de düşmanın eline geçmiştir. Osmanlı Devleti'nin Rus saldırılarına karşı önceden gerekli tedbirleri almaması ve harekete geçmede çok geç kalması Rusların ilerleyişini kolaylaştırmıştır. Bu sebeple Osmanlı ordusu düşmanın taarruzlarına karşı çok zayıf bir direniş göstermiştir.²⁴⁴

Şıpka Geçidi'nin Rusların eline geçmesi üzerine Süleyman Paşa, burayı geri almak üzere taarruza geçmiştir. Osmanlı birlikleri, üç koldan düşman ordusunu kuşatmıştır. Türk ordusu 25.000 asker ve 34 topla üstün durumdayken daha sonra Rus birliklerinin takviye almasıyla güçler eşitlenmiş ve Osmanlı ordusu geri çekilmiştir. Rus birliklerinin önce Hain Boğazı'nı, ardından da çok önemli bir geçit olan Şıpka ve Elena geçitlerini ele geçirmeleri üzerine Süleyman Paşa, geri almak için saldırılarda bulunduysa da başarılı olamamıştır. Bu sırada Rusya, Plevne'ye yönelerek buraya gelen Osman Paşa'nın kuvvetlerine odaklanmıştır.²⁴⁵

²⁴³ Francis Vinton Greene, *93 Harbi Tüm Cepheleriyle*, s. 18.

²⁴⁴ Ahmet Taşdemir, "Osmanlı Ordusunda Stratejik Yönetim Zaafiyeti Örneği: 93 Harbi'nde Balkan Müdafaası'nın Çöküşü", *Harp Tarihi Dergisi*, S.1, İstanbul 2020, s. 22-24.

²⁴⁵ Alev Keskin, *1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi*, s. 31.

3. Plevne Müdafaası (20 Temmuz 1877-10 Aralık 1877)

93 Harbi'nde Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki en önemli karşılaşma Plevne'de gerçekleşmiştir. Plevne Müdafaası, silah ve teçhizat takviyesinin ehemmiyetinin ve ordunun iyi bir şekilde komuta edildiği takdirde kaliteli silah ve donanımın savaşta ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Bu bakımdan Osmanlı ordusundaki modern silahların etkili bir şekilde kullanılması, düşman ordusuna karşı üst üste zaferler kazanılması ile silah ve teçhizatın savaşa nasıl tesir ettiği açısından da bu çalışma için güzel bir örnek teşkil etmektedir.

Rusların Tuna'yı geçerek Bulgaristan içlerine doğru ilerlemeleri üzerine Müşir Osman Paşa, beklemenin bir fayda sağlamayacağını ve düşmana yapılacak bir taarruzla onları Tuna'dan atmanın gerekliliğini Şumnu karargâhında bulunan Serdar-ı Ekrem Abdi Paşa'ya telgrafla bildirmiştir.²⁴⁶ Rus birlikleri Tuna'yı geçmeden önce, Osman Paşa ordusu ile birlikte kuzeye geçip düşmana taarruzda bulunarak savaşı Romanya'da yapmak istese de bu teklif İstanbul Hükümeti tarafından kabul edilmemiştir. Bunun üzerine hızla ilerleyen Ruslar Tuna'yı geçtikten sonra Osmanlı kuvvetleri düşman ordusunu karşılamada çok geç kalmış ve düşmanın asker çıkarmasına karşı herhangi bir eyleme geçmemişlerdir.²⁴⁷ Osman Paşa'nın uyarılarına rağmen Rusların Rusçuk ve Niğbolu'yu topa tutmalarından, o cihetlerden de Tuna'yı geçme fikrinde oldukları anlaşıncı, Osman Paşa atağa geçme teklifini tekrarlamıştır. Bu sırada Niğbolu kalesini düşman taarruzlarından kurtarmakla görevlendirilen Osman Paşa buranın çoktan Ruslar tarafından ele geçirildiğini görmüş ve buradan Plevne'ye geçmiştir.²⁴⁸

Osman Paşa, Plevne'ye geldikten sonra ilk olarak düşman taarruzlarına karşı buradaki tahkimatları arttırmıştır. Plevne'nin üç tarafı tepelerle çevrili olmasıyla savunmaya oldukça elverişli konumdadır. Plevne Müdafaası, 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'nın Tuna Cephesi'nde gerçekleşen en şiddetli ve başarılı çarpışmasıdır. Plevne'de Osman Paşa komutasındaki askerlerin üstün gayretleri ile Ruslara karşı 145 gün boyunca direniş gösterilmiştir. Bu muharebe, Orta Bulgaristan ile Sofya arasında ve Dobruca ile Doğu Trakya kısımlarında gerçekleşmiştir.²⁴⁹

²⁴⁶ Metin Hülagü, *Yaralı Mareşal Gazi Osman Paşa*, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul 2006, s. 50.

²⁴⁷ Turhan Şahin, *Öncesiyle ve Sonrasıyla 93 Harbi*, s. 63.

²⁴⁸ William von Herbert, *Plevne Müdafaası*, çev. Ali Kurdoğlu, Gündoğan Yayınları, İstanbul 2013, s. 47-50.

²⁴⁹ Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, *Gazi Osman Paşa ve Plevne Savunması (Gazi Osman Paşa'nın Plevne Savunması ve Türk Askerinin Kahramanlık Destanı)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1982, s. 20.

Plevne Müdafaası, 93 Harbi'nin kaderini tayin eden önemli bir savaş olmuştur. 93 Harbi'nin başlamasıyla Tuna'yı rahatça aşarak Osmanlı topraklarına giren Rus ordusu Plevne'ye kadar ciddi bir direnişle karşılaşmamıştır. Tuna'da bulunan birlikler, Müşir Osman Nuri Paşa komutasında olan ordunun merkezi Vidin idi. Bu sırada Nadir Paşa emrinde bulunan Osman Paşa Vidin'de Rum ve Sırp saldırılarını engellemekle uğraşırken Rus ilerleyişine karşı set kurmak için görevlendirilmiştir. Bu sebeple Osman Paşa Niğbolu'ya gitmek üzere 13 Temmuz 1877 tarihinde yola çıkmıştır. Vidin'de bulunan Osman Paşa emrinde 25 piyade taburu, 12 süvari bölüğü, 48 sahra ve 6 dağ topundan oluşan bir kuvvet bulunmaktaydı. Niğbolu'nun düşmesiyle Plevne'ye gelen Atıf Paşa birlikleri ile Müşir Osman Paşa komutasındaki mevcut kuvvet 25 piyade tabur, 58 top ve 15.000'e yükselmiştir.²⁵⁰

Plevne'de bulunan Türk ordusunun elinde Martini-Peabody ve Winchester tüfekleri mevcuttur. Osman Paşa komutasındaki birliklerin kullandığı tüfeklerin birçoğu Amerika'dan temin edilmiştir. Bu silahlar, düşman ordusunun kullandığı tüfeklere göre daha uzun menzilli, atış menzili olarak daha üstün durumdadır. Ayrıca Plevne'deki süvari birlikleri hafif kılıç ve filinta ile teçhiz edilmiştir. Osman Paşa komutasındaki Türk ordusunda bulunan toplar ise Krupp marka toplardı. Savaş sırasında Osmanlı ordusunun kullandığı bu Krupp topları için dane, şarapnel ve barut gibi mühimmatlarının da Almanya'dan ithal edilmesi kararlaştırılmıştır. Bu amaçla Almanya'nın Bochum şehrinde bulunan fabrikatör Mösyö Grizon'a müracaat edilmiştir.²⁵¹ Böylece Osmanlı Devleti tarafından Krupp topları için Almanya'ya 30.000 mermi ile 20.000 adet şarapnel ve 35.000 kilogram barut sipariş verilmiştir.²⁵²

Osmanlı ordusunun 93 Harbi sırasında silah ve mühimmatların büyük bir kısmı yurt dışından temin edilmiştir. Ancak bunun dışında savaş esnasında yaşanan çarpışmalar sonucu düşman ordusu geri çekilirken bıraktığı birtakım silah ve cephane gibi malzemeler savaş ganimeti olarak ele geçirilmiştir. Dönemin en modern silahlarıyla donatılan Plevne'deki Türk ordusu, 20 Temmuz 1877 tarihinde taarruza geçen General Schulder komutasındaki Rus ordusunu büyük bir bozguna uğratarak geri çekilmesini sağlamıştır. Osman Paşa, gerçekleşen bu muharebede düşmandan üç adet top ele geçirildiğini İstanbul'a gönderdiği bir telgrafta bildirmiştir.²⁵³ Osman Paşa, kazandığı bu zafer sonrasında düşman ordusundan çok sayıda mühimmat kaldığını haber almasıyla buraya hemen asker göndermiştir. Düşman ordusundan

²⁵⁰ Hikmet Süer, *1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Rumeli Cephesi*, s. 167.

²⁵¹ BOA, *İ.MMS*, No. 57/2640, 6 Şaban 1294 (27 Ağustos 1877), lef 1.

²⁵² BOA, *İ.MMS*, No. 2640, 29 Recep 1294 (6 Ağustos 1877), lef 3.

²⁵³ Osman Paşa'nın gönderdiği bu telgraf Vakit gazetesinde de 24 Temmuz 1877 tarihinde yayınlanmıştır.

içleri dolu olarak on dört adet cephane arabası bulunduğu ve toplamda ele geçirilen mühimmat sandığının miktarının on yedi adete ulaşmıştır.²⁵⁴ Ayrıca bir adet hasar görmüş top, bir miktar tüfek, 300 çadır ve konaklayan askerlerin bırakıp kaçtığı tüm ağırlığı ganimet olarak Türklerin eline geçmiştir.²⁵⁵

Plevne’de düşman ordusu ile çarpışmalara devam eden Osman Paşa, bir taraftan da düşman elinde olan Kovanlık ve İsa Bey tabyalarının geri alınması için buraya asker sevk etmiştir. Bu kuvvetler iki koldan taarruza geçerek bu tabyaları geri almıştır. Osman Paşa’nın kazandığı bu zaferden sonra kendisine madalya verilmiştir.²⁵⁶ Yapılan bu çarpışmada Rus ordusundan üç kıta top ve birçok silah ele geçirilmiştir.²⁵⁷ Plevne Muharebesi’nden sonra savaş meydanlarındaki Ruslardan toplanmış ganimetler çarşıda satılmış ve böylece askerlerin ihtiyaçları olan silah ve askerî malzemeleri dükkânlardan satın alınmıştır. Plevne’de kazanılan bu zaferle birlikte geri çekilen Rus ordusu, Türk ordusunda yeterli süvari olmamasından dolayı takip edilememiştir. Bu durum savaşın bitirici son vuruşu olabilecek bir fırsatın kaçırılmasına neden olmuştur.²⁵⁸

Osman Paşa tarafından mağlup edilen Rus ordusu komutanı General Krüdner Plevne’ye taarruzu yenilemeye karar vermiştir. Çar, bu taarruz için yeni takviye kitaları ve kendi hassa alaylarını yardıma göndererek Rus askerî gücünü arttırmıştır. Aynı zamanda Rusya, Romanya ordusundan da destek istemiştir. Rus ordusunun yardımına gelen Prens Şarl, Tuna’yı geçerek 35.000 asker ve 108 topla Rus ordusuna katılmıştır. Romen kuvvetlerinin katılmasıyla Plevne’deki Rus ordusunun toplam mevcudu 100.000 asker ve 320 adet topa ulaşmıştır. General Krüdner komutasındaki Rus ordusu silah ve asker desteği alarak tekrar taarruza geçmiştir. Ancak Ruslar 30 Temmuz 1877 tarihinde ikinci kez Plevne’ye yaptıkları hücumla Osman Paşa’nın müdafa hattını geçememişlerdir. Böylece iki gün süren bu çarpışmada Türk ordusunun zaferiyle sonuçlanmıştır.²⁵⁹ Üst üste kazanılan bu iki zaferle birlikte düşman taarruzları şiddetini artırmaya başlamıştır. Plevne Müdafaası ile Rusların ilerleyişi yavaşlamış ve savaş Rusların beklediğinin aksine daha uzun sürmüştür. Rus ordusu, Plevne’de başarılı olamasa da diğer cephelerde hız kesmeden ilerlemeye devam etmiştir.

²⁵⁴ BOA, HR.SYS, No. 1233/52, 9 Temmuz 1293 (21 Temmuz 1877), lef 1.

²⁵⁵ Gnkur. Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, *Plevne Savunması*, s. 34.

²⁵⁶ BOA, İ.DUIT, No. 38/23, 24 Temmuz 1293 (4 Ağustos 1877), lef 1.

²⁵⁷ Seher Dilber, *1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’nın Türk Basınına Yansımaları*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2001, s. 166.

²⁵⁸ Erol Karcı, “93 Harbi Eleştiriler”, s. 242.

²⁵⁹ Mahmut Talat Bey, *Plevne Müdafaası*, s. 66.

Süleyman Paşa'nın emrinde olan Müşir Rauf Paşa, Rusların elinde bulunan Eski Zağra'yı geri almak üzere 30 Temmuz 1877 günü Yeni Zağra'dan hareket etmiştir. Müşir Rauf Paşa komutasındaki kuvvetlerin mevcudu 12 piyade taburu ile 200 süvari ve 3'ü sahra 2'si dağ bataryası olmak üzere 20 toptan ibaretti. Nitekim 30 Temmuz gününde Rauf Paşa kuvvetleri ile General Nikola'nın öncü kuvveti arasında şiddetli çarpışmalar meydana gelmiştir. Müşir Rauf Paşa ordusu düşman kuvvetlerini püskürtmeyi başarmıştır. Müşir Rauf Paşa komutasındaki Türk birlikleri 3 piyade taburundan meydana gelmiştir. Bu taburlardan biri ağızdan dolar eski sistem kapsüllü tüfeklerle, diğer iki tabur ise Schneider tüfekleriyle donatılmıştır. Ancak bu bölgede bulunan Müşir Rauf Paşa kumandasındaki Türk ordusunun silah ve mühimmat mevcudu oldukça yetersiz kalmıştır. Nitekim çatışmalar devam ederken cephaneye eksikliğinden dolayı Türk topçularının ateşi seyrekleşmiştir. Düşmanla yapılan çatışma sırasında cephanenin bitmesiyle birlikte ateş kesilmiştir. Böylece düşman taarruzlarına karşı koyamayan ve cephanesi biten Türk ordusu çok sayıda zayıat vererek geri çekilmek zorunda kalmıştır.²⁶⁰ Bu muharebede 500'den fazla ıgneli tüfek ile birçok cephaneye ve malzeme düşman eline geçmişti.

Rusya ile şiddetli çarpışmalar sonucu silah ve mühimmatların kullanılamaz hale gelmesi veya düşman eline geçmesi nedeniyle ordunun silah ihtiyacının bir an önce karşılanması için silah fabrikalarına yeni siparişler verilmiştir. Ancak Providence Tool şirketine sipariş verilen 600.000 adet Martini-Henry tüfeğinin savaşın maddi külfeti sebebiyle ücreti ödenemediğinden dolayı 1 Ağustos 1877 tarihinde Osmanlı Devleti için silah ve mühimmat üretimi durdurulmuş, hazır olanlar da gönderilmemiştir. Bu durum ise savaş esnasında gereken lojistik desteğin sağlanamamasına ve Osmanlı ordusunun düşman karşısında zor durumda kalmasına neden olmuştur. Siparişlerin temininde yaşanan bu sorunlar Osmanlı Devleti'nin 93 Harbi'ndeki en önemli silah ve mühimmat tedarikçisi olan Amerika Birleşik Devletleri ile ilişkilerin bozulmasında başlıca etkenlerden birisidir. Savaş sırasında siparişlerin ödemesinde yaşanan krizler nedeniyle ileriki zamanlarda Amerika ile ticarî ilişkiler yeniden gözden geçirilerek savaş sonrasında yerini başka silah üreticilerine bırakacaktır.²⁶¹

Osmanlı Devleti'nin silah ve mühimmatların sevkinde yaşadığı bu sıkıntıların aksine Plevne'de başarılı olamayan Rus ordusu, asker ve silah desteği alarak Lofça üzerine taarruza geçmiştir. Lofça, Rıfat Paşa komutasında 8 tabur, 6 top ve bir miktar askeri kuvvetle

²⁶⁰ Hikmet Süer, *Osmanlı-Rus Harbi Rumeli Cephesi*, s. 187-188.

²⁶¹ Ali İhsan Gencer, *Türk-Amerikan Silah Ticareti*, s. 134.

savunulmuştur. Müşir Osman Paşa, Rıfat Paşa'ya yardım için Emin Paşa kumandasında 5 tabur, 200 Çerkez ve 3 top göndermiştir. Ruslar, büyük kitleler halinde Lofça'ya gelerek buradaki istihkâmları topa tutmuştur. Rus topçuların atışlarına karşı koyamayan Türk ordusunun savunması düşmüştür.²⁶² Lofça'nın düşmesiyle askerî yönden stratejik bir konuma sahip olan bu önemli mevki, düşmanın eline geçmiştir. Böylece Lofça-Plevne yolu düşman tarafından tamamen işgal edilmiştir. Lofça'nın elden çıkması Plevne'nin düşmesini hızlandırmıştır.²⁶³ Lofça'yı alan Ruslar, Plevne'ye tekrar taarruza geçmiştir. Takviye kuvvet alan Rus ordusunun elinde pek çok zahire ve mühimmat olduğu Osman Paşa tarafından İstanbul'a bildirilmiştir.²⁶⁴ Rusların sürekli destek alarak Plevne'yi kuşatması ile birlikte üst üste çarpışmalardan sonra ordunun cephane ve mühimmat mevcudunun azalması nedeniyle Osman Paşa, başkentten yardım talebinde bulunmuştur.²⁶⁵

Cephedeki Türk ordusunun silah ve mühimmat durumu ile düşmanla çıkan çatışmalarda zayı olan silahlar hakkında edinilen bilgiler doğrultusunda lojistik desteğin sağlanması hususunda askerî mecliste görüşmeler yapılmıştır. Burada alınan kararlara göre cephelerdeki askerlerin ihtiyacı göz önüne alınarak yurt dışına yeni siparişler verilmiştir.²⁶⁶ Mecliste bahriye ve tophanede ihtiyaç duyulan silah ve mühimmatın belirlenerek sipariş verilmesiyle henüz gelmeyen siparişlerle ilgili müzakereler gerçekleştirilmiştir.²⁶⁷ Böylece savaşın gidişatına ve askerlerin durumuna göre silah ve mühimmat tedarik edilmiştir.

Osman Paşa'nın destek istemesi üzerine askerî mecliste yapılan görüşmelerde Plevne'ye yardım için silah ve mühimmat gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Takviye kuvvetlerin Plevne'ye sevk edilmesi için top mühimmatı taşıyan 50 araba, 500 yük beygiri ve cephane taşıyan 200 araba toplanmıştır. Bu destek kuvveti düşman saldırısına uğrasa da 24 Eylül 1877 tarihinde Plevne'ye ulaşabilmiştir.²⁶⁸ Orhaniye kumandanı Şevket Paşa kumandasındaki 16.000 askerden oluşan Türk ordusu Ruslarla çarpışmıştır.²⁶⁹ Ancak Şevket Paşa, komuta ettiği birliklerde süvari asker eksikliği nedeniyle yardım gönderilmesi talebinde bulunmuştur. Şıpka-Orhaniye'nin Plevne için ehemmiyetinden dolayı sekiz on tabur daha

²⁶² Mahmut Talat Bey, *Plevne Müdafası*, s. 86-92.

²⁶³ Hikmet Süer, *1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Rumeli Cephesi*, s. 352.

²⁶⁴ BOA, Y.PRK. HR, No. 2/1, 1 Cemazeyilahir 1294 (13 Haziran 1877), lef 1.

²⁶⁵ BOA, MB.İ, No. 39/163, 29 Şaban 1294 (8 Eylül 1877), lef 1.

²⁶⁶ Ali İhsan Gencer, *Türk-Amerikan Silah Ticareti*, s. 125-126.

²⁶⁷ Ahmed Midhat, *Zübdetü'l Hakayık*, s. 131-270.

²⁶⁸ BOA, HR.SYS, No. 1216/4, 21 Rabiulevvel 1295 (25Mart 1878), lef 18.

²⁶⁹ Adem Ölmez, "1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşında Plevne'ye Yardım Götürme Çabaları ve Mirliva Ethem Paşa", *II. Uluslararası Plevne Kahramanı Gazi Osman Paşa ve Dönemi Sempozyumu 5-7 Nisan Bildirileri*, Tokat 2017, s. 284-296.

asker gönderilmişse de Şevket Paşa'nın istediği süvarilerin orduda yeterli miktarda bulunmamasından dolayı buraya sevk edilememiştir.²⁷⁰

Osman Paşa'ya gerekli desteğin sağlanması için Ahmet Hıfzı Paşa ve Ethem Paşa komutasında yeni bir destek kuvveti hazırlanmıştır. Bu takviye kuvvetler silah ve mühimmatlarla birlikte Orhaniye'de toplanmıştır. Yeni oluşturulan kuvvetler Ethem Paşa komutasındaki 10 tabur, 6 süvari bölüğü ve 12 toptan oluşmaktaydı. Ahmet Hıfzı Paşa komutasında ise 8 tabur, 1 süvari bölüğü ve 6 top mevcuttu. Plevne tamamen kuşatılmadan önce bu takviye kuvvetleri düşman ordusuyla çatışmaya girmeleri nedeniyle bir günlük yolu yedi günde alabilmiştir.²⁷¹ Sayıca çok üstün olan düşman ordusuna karşılık Türk kuvvetlerinin mevcudu Orhaniye'den gelen bu yardımla 30.000 asker ve 72 topa yükselmiştir. Düşman ordusunun tekrar taarruza geçmesine karşı önlemler alınarak hasar görmüş olan siperler onarılmış ve askerlere cephaneye dağıtılmıştır.²⁷²

Rus ordusu yeni takviye birlikleriyle tekrar hücumla geçmiş ancak Türk ordusundan sayıca daha üstün olmasına rağmen yine başarılı olamamıştır.²⁷³ Türk ordusunun başarılı müdafaası ile büyük kayıplar veren düşman kuvvetleri geri çekilme kararı almıştır. Rus ordusu geri çekilirken tüm ağırlıklarını muharebe meydanında bırakmıştır.²⁷⁴ Osman Paşa tarafından üç kez mağlup olan Ruslar, Plevne'yi taarruzla alamayacaklarını anlayarak burayı muhasaraya almaya karar vermişlerdir.

Yukarı Dubnik ve Teliş, Orhaniye-Sofya yolunun en önemli mevzileriydi. Plevne'yi kuşatma altına almaya karar veren Ruslar, muhasara çemberini gittikçe daraltarak 28 Ekim 1877 tarihinde Plevne'nin ikmal kolu olan Orhaniye-Sofya yolunu kesmişlerdir. Böylece Plevne'nin ulaşım yolları kesilerek Türk ordusunun hiçbir yardım ve takviye alamaması sağlanmıştır. Böylece düşman ordusu hiçbir destek göremeyen Osman Paşa ve birliklerinin teslim olmasını sağlayarak Plevne'yi almayı hedeflemiştir.²⁷⁵ Plevne'nin dört bir taraftan kuşatılması ile dışarıdan yardım alamayan Türk ordusu bu şekilde ölmektense, muhasarayı aşmaya karar vermiştir. Osman Paşa komutasındaki ordu üç muhasara çemberinden ikisini yarmayı başarmıştır. Düşman ordusu panikle geri çekilirken bu sırada 11 top ele geçirilmiştir.

²⁷⁰ BOA, Y.A.HUS, No. 159/33, 21 Şevval 1294 (29 Ekim 1877), lef 10.

²⁷¹ Adem Ölmöz, 93 Harbinden Otuz Bir Mart Olayına Gazi Ethem Paşa ve Dönemi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003, s. 20.

²⁷² Nail Uçar, Gazi Osman Paşa ve Plevne, Orkun Yayınları, İstanbul 1978, s. 90.

²⁷³ Charles S. Ryan, Plevne'de Bir Avustralyalı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2005, s. 100.

²⁷⁴ Francis Vinton Greene, 93 Harbi Tüm Cepheleriyle, s. 333.

²⁷⁵ Mahmut Celaleddin Paşa, Mirat-ı Hakikat, s. 469.

Fakat Osman Paşa'nın yaralanması sonucu Türk kuvvetleri 10 Aralık 1877 tarihinde teslim olmak zorunda kalmıştır.²⁷⁶

Osman Paşa komutasındaki Türk kuvvetlerinin elinde bol miktarda silah bulunmaktadır. Bundan dolayı huruç hareketinde geride bırakılacak silah miktarını en aza indirmek için geri hizmette bulunan askerler de silahlandırılmıştır. Ordudaki süvarilere ve piyadelere olabildiğince silah dağıtılmıştır. Piyadenin sahip olduğu silahlar; Martini-Henry, Schneider, kasaturalı ve süngülü tüfeklerdir. Süvarilerin eline Martini-Henry tüfekleri subaylara Winchester karabinalar verilmiştir. Her tabur yedek olarak, 1.000 mermi, her taburda asker başına 450 mermi her top içinde 300 gülle ve her batarya için 2 veya 3 mühimmat arabası almıştır.²⁷⁷

Osmanlı kuvvetleri, Plevne'de üstün bir başarı göstermiştir. Bu başarının kazanılmasındaki en önemli etken Osmanlı askerlerinin sahip olduğu silahların kalitesi olmuştur. Osmanlı ordusu son derece modern ve kaliteli silahlarla teçhiz edilmişti. Dönemin en modern silahlarından biri olan Krupp topları Rusların kullandığı toplara göre daha üstün olmasına rağmen mevcudu bakımından Rus toplarının yarısı kadardır. Osmanlı Devleti, 1877-1878 Rus Savaşı'nın hemen öncesinde yukarıda bahsedildiği üzere Alman Krupp Silah Fabrikası'na top siparişleri vermiştir. Böylelikle Sultan II. Abdülhamid'in iktidara geçtiği yıllarda çok miktarda Krupp topu hazır hale gelebilmiştir.²⁷⁸ 93 Harbi'nde Osmanlı ordusunun kullandığı Krupp topları Rus ordusundaki bronz toplara karşı üstünlüğünü Plevne'de göstermiştir.²⁷⁹

Plevne'de Osmanlı ordusunun kullandığı Krupp topları çok daha uzun mesafeden yüksek isabet gücüne sahip olmasıyla Rus toplarına karşı üstünlük sağlamıştır. Plevne'deki çarpışmalarda Türk ordusu yurt dışından ithal edilen Peabody-Martini tüfekleri ve Krupp toplarını etkin bir şekilde kullanabilmişlerdir.²⁸⁰ Osman Paşa'nın emrindeki kuvvetler bu modern silahlar sayesinde üç defa düşman taarruzlarını püskürtebilmişlerdir. Plevne'deki Osmanlı ordusu düşman kuvvetlerine seri atışlı Winchester tüfekleri, uzun menzilli Martini-Henry tüfekleri ve bol miktarda cephane ile karşı koyarak önemli bir müdafaa örneği

²⁷⁶ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. VIII, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1983, s. 50-51.

²⁷⁷ William von Herbert, *Plevne*, s. 290.

²⁷⁸ Fatih Tetik, *II. Abdülhamid Dönemi*, s. 157.

²⁷⁹ Adnan Gürbüz, "Türk-Alman İlişkilerinin Gelişiminde Bir Silah Fabrikasının Rolü Alman Krupp Fabrikası", *I. Uluslararası Tarih ve Kültürel Yönleriyle Türk-Alman Sempozyumu 8-10 Ekim 2009*, Bahçivan Basımevi, Konya 2010, s. 250.

²⁸⁰ Mesut Uyar, *Osmanlı Askeri Tarihi*, s. 381.

sergilemiştir.²⁸¹ Plevne Müdafaası, Avrupa’da seri atar ıgneli t f klerin öneminin artmasını sağlamıştır.

Tuna’yı zorlanmadan geçen Rus ordusu ilk kez Plevne’de durdurulmuştur. Buna karşı Abdülkerim Nadir Paşa ve Mehmet Ali Paşa gerekli faaliyette bulunmamıştır. Plevne’ye yardım istenmesi  zerine Mehmet Ali Paşa taarruza geçmeye karar verdiği sırada Süleyman Paşa karşı çıkmıştır.²⁸² Rus ordusu organize bir şekilde sürekli takviye olarak Tuna’ya ilerlemeye devam ederken Osmanlı ordusundaki komutanlar arasında rekabet, farklı cephelerde görev alan komutanların birbirinden kopuk bir şekilde hareket etmeleri ve iletiőimin kurulamaması nedeniyle gereken desteğin sağlanamamasına neden olmuştur.

Abdülkerim Nadir Paşa’nın azledilip yerine daha genç olan Müşir Mehmet Ali Paşa’nın baőkumandan olarak atanması ordudaki kumandanlar arasındaki rekabeti artırmış ve savaşın kaybedilmesine neden olmuştur.²⁸³ şumnu Ordusu’ndaki subaylar Mehmet Ali Paşa’nın tarafında oldukları için Süleyman Paşa’yı desteklememiőlerdir. Osmanlı ordusundaki bu rekabet düşmana karşı birlikte hareket edilmesini engellemiő ve düşman ordusunun hızla ilerlemesine neden olmuştur. Özellikle Rus ordusunun Tuna’yı aşarak Plevne’ye doğru harekete geçtiği esnada Rauf Paşa kumandasındaki birliklere yardıma gitmemesi ve Plevne’ye gereken desteği vermemesi nedeniyle Süleyman Paşa suçlu bulunarak yargılanmıştır. II. Abdülhamid, Sultan Abdülaziz’in tahttan indirilmesinde rolü olan Süleyman Paşa’yı savaşın kaybedilmesine neden olmakla suçlamıştır.²⁸⁴

Plevne’de uğranılan yenilgiler  zerine Rusya’da savaşla ilgili alınan kararların tekrar gözden geçirilmesi için bir harp meclisi kurulmuştur. Plevne Müdafaası ile kazanılan zaferin etkisi yalnız askerî alanda değil siyas  sahada da kendisini göstermiştir. 93 Harbi’nde Rusların kolayca Osmanlı topraklarına girmesiyle büyük mağlubiyet yaşayan Osmanlı Devleti’nin, kaybettiği prestiji tekrar kazandıran önemli bir m dafa   rneği olmuştur. Rusya’nın üst üste aldığı yenilgilerden sonra Plevne Müdafaası ile Osmanlı Devleti’nin sanıldığının aksine kötü durumda olmadığı meydana çıkmıştır. Tuna Cephesi’nin en başarılı muharebelerini

²⁸¹ Ali İhsan Gencer, *Türk-Amerikan Silah Ticareti*, s. 148.

²⁸² Ebubekir Subaşı, *Rumeli Orduları Başkumandanı Süleyman Paşa*, s. 16.

²⁸³ Manastırlı Mehmet Rifat Bey, *93 Harbi Faciası*, haz. Tahsin Yıldırım, D n Bugün Yayınları, İstanbul 2010, s. 60.

²⁸⁴ Elife Yarım, *93 Harbi’nde Anadolu ve Rumeli Cephesi Kumandalarının Divan-ı Harp’te Yargılanmaları*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2021, s. 66-67.

gerçekleştiren Osman Paşa'ya bu başarısı sebebiyle II. Abdülhamid tarafından gazilik unvanı verilmiştir.²⁸⁵

Plevne Müdafaası ile Osmanlı ordusunun silah ve teçhizat donanımının başarılı bir şekilde kullanıldığı takdirde düşmanın elindeki silahlardan daha üstün olduğu ortaya çıkmıştır. Ancak iâşe ve cephane yardımı alamayan Plevne ordusunun teslim olması ile Rusların ilerleyişi hız kazanmış ve İstanbul'a ulaşmak için önlerindeki en önemli engel de ortadan kalkmıştır. Osmanlı birlikleri Plevne'nin düşmesiyle Edirne'ye çekilmişlerdir.²⁸⁶ Osman Paşa ordusunun teslim olması savaş için büyük önem taşımıştır. Plevne'nin düşmesi, Türk askerlerinin moral olarak yıkmış, maddi ve manevi olarak tükenme noktasına getirmişti. Plevne'nin düşman ordusuna teslim olması diğer cepheleri de etkilemiştir.

B. Kafkas Cephesi'nde Osmanlı Ordusunun Silah ve Mühimmat Durumu

Savaşın ikinci cephesi olan Kafkas Cephesi, Tuna Cephesi kadar öneme sahip olmasa da XIX. yüzyılın yarısında Osmanlı'nın doğu sınırlarındaki Rus tehlikesi giderek artmıştır. Bu sebeple buradaki hudutların tahkimatına önem verilmiş ve Ardahan, Kars ve Erzurum'da birçok istihkâm yapılmıştır. Ancak Türk ordusu 93 Harbi'ne girerken Kırım Savaşı'ndan zaferle çıkmasının rahatlığı içerisinde olup savaş için bir strateji hazırlamamıştır. Harp planı, savaştan hemen önce kararlaştırılmıştır. Ancak geç alınan bu planının uygulanması ve ordunun lojistik destek, ulaştırma hizmetleri gibi eksikliklerin giderilmesi için yeterli süre bulunmadığından özellikle Kafkas ordusunun eksiklikleri tam anlamıyla karşılanamamıştır.²⁸⁷

93 Harbi'nde yurt içinde bulunan tüm lojistik tesisler Harbiye Nezareti'nin emrinde olup bu tesislerin çoğu başkent İstanbul ve çevresinde bulunmakta idi. Askerlerin ihtiyacı olan top, tüfek ve cephane fabrikaları İstanbul'da Tophane-i Amire'nin emrindeydi. Yine İstanbul ve çevresinde toplanmış bulunan askerî kıyafet ve teçhizat imalathaneleri de Levazımat-ı Umumiye Dairesi'nin emrinde bulunuyordu. Bu dairelerin hepsinin ayrı ayrı imalât ve sevkiyat şubeleri vardı. Buradan sağlanamayan silah, cephane, araç ve gereçlerin tedariki ise Harbiye Nezareti tarafından yurt dışından yapılmaktaydı.²⁸⁸ Doğu Anadolu coğrafyası az sayıdaki birliklerin, kendilerinden sayıca üstün ordulara karşı savunma yapmasına olanak

²⁸⁵ Francis Vinton Greene, *93 Harbi Tüm Cepheleriyle*, s. 12.

²⁸⁶ Murat Çulcu, *Şu Bizim 93 Harbi Osmanlı'da Büyük Kırılma*, E Yayınları, İstanbul 2014, s. 300.

²⁸⁷ Hikmet Süer, *1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Rumeli Cephesi*, s. 51.

²⁸⁸ Hikmet Süer, *1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Rumeli Cephesi*, s. 511.

sağlamaktaydı. Ancak bu bölgenin İstanbul'a uzak olması nedeniyle Kafkas Cephesi'ne asker, silah ve mühimmat temini konusunda çok daha fazla zorluk yaşanmıştır.

Askerlerin ihtiyaçlarının bir an önce karşılanması için Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa'dan silah ve mühimmat ithalatı savaş sonuna kadar devam etmiştir. Özellikle İstanbul dışında bulunan taşra bölgelerinde sanayi tesislerinin çok az olmasından dolayı askerlerin ihtiyaçları başkentten gönderilecek silah ve cephanelere bağlı olmuştur. Bu sebeple yurt dışına verilen siparişler daha da önem arz etmiştir. Savaş esnasında ordunun silah ihtiyacının karşılanması için İngiltere'ye 70.000 Enfield tüfek sipariş verilmiştir. Ayrıca Martini-Henry tüfekleri için fişek İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'nden temin edilmiştir.²⁸⁹ Osmanlı ordusundaki süvarilerin silahlarının yetersiz olması nedeniyle başkentten silah gönderilmesi talep edilmiştir. Bunun üzerine Amerikan silah fabrikalarından satın alınan 1.500 kadar Winchester tüfeklerinin gelmek üzere olduğu ancak ihtiyaç duyulması halinde Tophane-i Amire ambarlarında 120.000 kadar Martini-Henry tüfek mevcut bulunduğu, eğer istenirse bu silahların filinta haline getirilebileceği cephelere bildirilmiştir.²⁹⁰

Osmanlı ordusu için Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve Almanya'ya verilen siparişler savaşın başından itibaren gelmeye başlamıştır. Savaş sırasında bu silah ve mühimmatlar yurt dışından tedarik edildikçe cephelere gönderilmiştir. Çok farklı türde tüfekler ve bunların cephaneleri parçalar halinde orduların ihtiyaçlarına göre sevk edilmiştir. Nitekim Avrupa ülkelerinden temin edilen 9.000 adet tüfeğin ilk kısmı 23 Nisan 1877 tarihinde Anadolu'ya gönderilmiştir. Satın alınan tüfeklerin diğer kısmı 6 Haziran 1877'de cephanesi ile birlikte teslim edilmiştir. Ancak cephelerde sürekli düşmanla çarpışan askerlerin isteklerine yetişmek güçleşmiştir.²⁹¹

Savaşın ikinci cephesi olan Kafkas Cephesi'ndeki en önemli sorun, yurt dışından ithal edilen silah ve mühimmatların Anadolu'ya sevki olmuştur. Bu sebeple Kafkas ordusunun her türlü askerî malzeme ve ihtiyaçları İstanbul'dan Anadolu'ya deniz, kara ve demiryolu ile sağlanmıştır. Kafkas Cephesi'nde deniz ve demiryolları çok gelişmediğinden daha çok karayolları kullanılmıştır. İstanbul'dan gönderilen iâşe, Şirket-i Hayriye vapurları ile Trabzon Limanına ulaştırılarak buradan Kafkas Cephesi'ne yine karayolları aracılığıyla sevk edilmiştir. Trabzon'dan Erzurum'a silah, top ve mühimmatlarının süratle tedarik edilmesi için

²⁸⁹ BOA, *HR.İD*, No.1161/61, 6 Cemazeyilevvel 1294 (20 Mayıs 1877), lef 3.

²⁹⁰ BOA, *Y.A.HUS*, No. 159/33, 4 Şaban 1294 (14 Ağustos 1877), lef 1.

²⁹¹ Şadi Sükan, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri, 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi, Kafkas Cephesi Harekâtı*, C. II, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1985, s. 215.

ahaliden iane toplanılmıştır.²⁹² Bununla birlikte cephelere askerî malzemelerin nakledilmesi sırasında ulaşım yollarının elverişsiz olması nedeniyle sevkiyatta aksamalar ve sorunlar yaşanmıştır. Özellikle olumsuz hava koşulları ve uzun süren çatışmalar dolayısıyla askerî sevkiyat çok güç hale gelmiştir. Güçlkle cephelere tedarik edilen erzak ve mühimmatların bir kısmı yollarda heba olmuştur.

Kafkas ordusunun silahları ve mühimmat ihtiyaçları Tuna Cephesi'nde olduğu gibi yurt dışından karşılanırken askerî araç-gereçlerin bir kısmı Erzurum ve Erzincan'daki imalathanelerde imal edilmiştir. Böylece askerlerin kazma, kürek, balta, balyoz, küskü ve benzeri istihkâm araç ve gereçleri ise yerli sanayi merkezlerinde üretilerek iç kaynaklardan sağlanmıştır.²⁹³ Kafkas ordusunun lojistik destek üssü olan Erzurum'dan Kafkas ordusunun ikmal maddeleri temin edilmiş ancak ordunun ihtiyaçlarını karşılamaya yeterli olmamıştır.²⁹⁴ Ayrıca bunların bir kısmı ya yolda heba olmuş ya da asilerin saldırısı ile el konulmuştur. Bazen cephelerde istenilen mühimmatın yerine kazara veya ordu içindeki çekişmelerden dolayı kasıtlı olarak farklı mühimmat gönderilmiştir. Bu yüzden savaş sırasında kritik durumda olan Osmanlı ordusunu daha da güç hale gelmiştir. Kafkas Cephesi'nde silah ve mühimmat sevkinde yaşanan bu sıkıntılar nedeniyle ordunun teçhizat imalatına yönelik sanayi tesislerinin Anadolu içlerine kaydırılması düşünülse de savaştan dolayı gerçekleştirilememiştir.²⁹⁵

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Kafkas Cephesi harekât bölgesi Kars, Ardahan, Erzurum, Erzincan ve Iğdır illeri ile Batum bölgesini kapsamıştır. Doğu Anadolu bölgesini kapsayan bu yerde merkezi otoritenin zayıf olmasından dolayı asker toplama konusunda sıkıntılar yaşanmıştır. Ayrıca bölgenin coğrafi koşullarından dolayı Osmanlı, buraya asker ve silah desteği vermekte zorlanmıştır. Kafkas Cephesi'nde orduya destek gönderilememesindeki bir diğer etken ise bölgede aşiret ağalarının söz sahibi olmasıdır. Bu sebeple bölge halkı yardım için daha çok önde gelen aşiret ağalarına müracaat etmişlerdir. Aşiretler, talim ve eğitmeden geçmeden gönüllü birlikler halinde Ruslarla çarpışmışlardır. Ancak bu başıbozuk aşiret gönüllülerini ordu bünyesinde tutmak mümkün olmamıştır. 93 Harbi'nde devletin

²⁹² BOA, *İ.DH*, No.759/61893, 23 Ramazan 1294 (1 Ekim 1877), lef 2.

²⁹³ Hikmet Süer, *1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Rumeli Cephesi*, s. 513-514.

²⁹⁴ Şadi Sükan, *Kafkas Cephesi Harekâtı*, s.45; Hakkı Yapıcı, *1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi*, s. 160.

²⁹⁵ Yüksel Bayıl, "*Osmanlı Ordusunun İkmal ve İaşesi*", s. 25.

istifade ettiği bir diğer birlik Zeybek gönüllü grupları olmuştur. Bu birliklere cephe gerisindeki asayişsizliği önlemek gibi görevler verilmiştir.²⁹⁶

Ruslar, Kafkas Cephesi'nde gerçekleştirdikleri askerî harekâtlarının ilk hedefi olarak seçtikleri Erzurum üzerine askerî birliklerini sevk ederek Gümrü-Kars güzergâhından ilerlemeyi planlamışlardır. Kafkasya'daki Rus birliklerinin komutanı olan Ermeni asıllı Melikof komutasında toplam 150.000 asker ve 336 top mevcuttur.²⁹⁷ Rus ordusunun, 24 Nisan 1877 gecesinde Kars'ın bir ilçesi olan Arpaçay tarafında hücumla geçmeleriyle Kafkas Cephesi'nde savaş başlamıştır.²⁹⁸ Rusların taarruzuna karşı bir planı bulunmayan Osmanlı ordusunun, Kafkas Cephesi'nde Abdülkerim Paşa ve Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın hazırladığı ortak bir müdafaa stratejisine göre hareket etmesi kararlaştırılmıştır.²⁹⁹

“Ahmet Muhtar Paşa'ya göre, Kafkas Cephesi'nde Ruslarla yapılan muharebeler üç safhada gerçekleşmiştir. Savaşın başlangıcından 25 Haziran 1877 Zivin Muharebesi'ne kadar olan ilk safha, Osmanlı ve Rus ordularının çarpışmalarının başladığı ve Osmanlı ordusunun eksikliklerini tamamlamaya çalıştığı dönemdir. Bu dönemde Ruslar taarruza geçerek hızla ilerlemiş ve Ardahan ile Doğubayazıt'ı işgal etmiştir. İkinci safha, Zivin Muharebesi'nden Alacadağ Muharebesi'ne kadar süren Osmanlı birliklerinin başarılı hücum ve savunması karşısında Rus ilerleyişinin durdurulduğu dönemi kapsamaktadır. Ahmet Muhtar Paşa'nın düşman ordusuna karşı Zivin, Gedikler ve Yahniler Muharebelerini kazanması ile Rus ilerleyişi durdurulmuştur. Son safha ise 15 Ekim 1877 tarihinde Alacadağ Muharebesi'nden ateşkes yapılincaya kadarki evreyi kapsamaktadır. Bu safhada sürekli asker ve mühimmat desteği alan Rus ordusuna karşı Türk ordusunun Erzurum'a çekilerek Karsı'ı korumasız bırakmasıyla üstünlüğünü kaybetmiştir. Bu evrede Osmanlı ordusunun genel çekilişi başlamış ve savaşın seyri olumsuz yönde değişmiştir.”³⁰⁰

Kafkas Cephesi'ndeki Osmanlı ordusundan sorumlu olan IV. Ordu; Kars, Erzurum, Doğubayazıt, Ardahan ve Batum Tümenleri ile bunlara bağlı topçu birliklerinden meydana gelmişti. “Burada bulunan kalelerde çoğu eski tip olmak üzere toplam 577 adet farklı çap ve

²⁹⁶ Recep Murat Gecikli, “93 Harbi'nde Osmanlı Ordusunda Zeybek ve Aşiret Gönüllüleri”, *II. Uluslararası Plevne Kahramanı Gazi Osman Paşa ve Dönemi Sempozyum Bildirileri*, Tokat 2017, s. 192-200.

²⁹⁷ Manastırlı Mehmet Rıfat Bey, *93 Harbi Faciası*, s. 85.

²⁹⁸ Yıldırım Okatan, *Rus Telgraf Belgelerine Göre 93 Harbi Kafkas Cephesi*, Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gümüşhane 2019, s. 21.

²⁹⁹ Sedat Bağır, *Osmanlı Basınında 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi (93 Harbi)*, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Manisa 2008, s. 68.

³⁰⁰ Gazi Ahmet Muhtar Paşa, *Anılar-2-Sergüzeşt-i Hayatım'ın Cild-i Sanisi*, sad. Nuri Akbayar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s. 177.

türde kale topları mevcuttu."³⁰¹ Kars Kolordusu; Ferik Hüseyin Hami Paşa kumandasında nizamiye ve redif askerlerinden oluşan taburlardan oluşmuştu. Kars kalesinde bulunan bu taburlarda farklı ebatta toplamda 300 kadar top mevcuttu. Erzurum Tümeninde İsmail Kurt Paşa kumandasında dört tugay, bir istihkâm bölüğü ve 59 adet farklı ebatta yivsiz ve şeşhaneli top vardı.³⁰² Ayrıca her tabur için 200-400 yüz kadar fişek mevcut olsa da bunların yetersiz olması nedeniyle silah ve cephe taleple edilmiştir. Ancak Erzurum'a gönderilmek üzere yola çıkarılan 24.000 sandık mühimmatın sevk edilmesi için aracın olmamasından dolayı bunların yolda kaldığı ve gönderilemediği Kafkas Cephesi komutanı Gazi Ahmet Muhtar Paşa'ya bildirilmiştir.³⁰³

93 Harbi esnasında sevk ve iâşe sorunlarının yanında askerlerin toplanması ve savaş sahasında kumandaların emri altında tutulmaları hususunda sorunlar yaşanmıştır. Batum komutanı, mevcut kuvvetinin büyük kısmını gönüllülerin oluşturduğunu İstanbul'a gönderdiği bir telgrafta belirtmiştir. Bu telgrafta ayrıca ordudaki gönüllü askerlerin kendilerine yeni silahlar verilmedikçe savaşmak istemediklerinden bahsetmiştir. Savaşmaya istekli olmayan gönüllü askerler savaş sırasında silahlarıyla birlikte firar etmişlerdir.³⁰⁴ Kafkas Cephesi'nde Osmanlı ordusunun potansiyel gücü bu gönüllü ve başıbozuk asilerin gösterdikleri uygunsuz davranışlar nedeniyle istenilen düzeye ulaşamamıştır. Ayrıca Batum komutanı gönderdiği bu telgrafta cephelerde Osmanlı kuvvetlerinin elinde bulunan iğneli tüfeklerin miktarı 10.000'den fazla olup, yeterli miktarda bulunduğu ancak savaş nedeniyle silah ve mühimmata ihtiyaç duyulabileceğinden söz etmiştir. İstanbul'dan cevaben gönderilen telgrafta ise Amerika'ya sipariş verilen fişek ve Martini-Henry tüfeklerinin gönderilmesinin beklenildiği ve o zamana kadar silahı olmayan gönüllülerin depoda bulunan ağızdan dolar tüfeklerle teçhiz edilmeleri bildirilmiştir.³⁰⁵

Kafkas Cephesi'nde Türk ordusunun piyade silahlarının çoğu Schneider marka tüfekler olup, nizamiye taburları ise Martin-Henry tüfeği ve süvari birlikleri Winchester filintaları ile silahlandırılmıştır. Ayrıca depolarda ağızdan dolar eski model şeşhaneli tüfek mevcuttur. IV. Ordu birliklerinin kullandıkları tüfeklerin sayısı başlangıçta yeterli olmuştur. Ancak savaş esnasında silahların zayıflığı ve cephanelerin bitmesinden dolayı İstanbul'dan silah ve mühimmat gönderilmesi taleple edilmiştir. Bu sırada Amerika'ya ısmarlanan 600.000

³⁰¹ Şadi Sükan, *Kafkas Cephesi Harekâtı*, s. 211.

³⁰² Hakkı Yapıcı, *1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi*, s. 47.

³⁰³ Ahmed Midhat Efendi, *Zübdetü'l Hakayık*, s. 154.

³⁰⁴ Mahmut Celaleddin Paşa, *Mirat-ı Hakikat*, s. 187.

³⁰⁵ TSK, *İdari Faaliyetleri ve Lojistik*, s. 98.

adet tüfekten 400.000 adedi teslim alınmıştır. Satın alınan Martini-Henry tüfeklerinin büyük bir kısmı Tuna Cephesi'ndeki birliklere dağıtılmış ve geriye kalan 200.000 tüfek parçalar halinde Kafkasya Cephesi'ne gönderilmiştir.³⁰⁶

Kafkas Türk ordusunun silah ve mühimmat eksiklerinin temin edilmesi için Harbiye Nezareti'nden 16 Ekim 1877 tarihinde Ahmet Muhtar Paşa'ya bir telgraf gönderilmiştir. Bu telgrafta IV. Ordu'ya 25.000 adet Martini-Henry tüfeğinin gönderilmesi ve ordunun diğer eksiklerinin karşılanması için Harbiye Nezareti'ne bir an önce bildirilmesi istenmiştir. Savaşta şiddetli çarpışmalar sonucu IV. Ordu'nun ihtiyaç duyduğu silah ve mühimmatın temini sevkியatta yaşanan sıkıntılardan dolayı planlandığından çok daha az seviyede gerçekleşmiştir. Kafkas Cephesi'ne sevk edilmesi planlanan 25.000 adet Martini-Henry tüfeklerden yalnız 5.000'i gönderilebilmiştir. Ayrıca tüfeğin yanında 140 adet şeshaneli tabanca, 42 sandık tabanca mermisi ve 130 kılıç, 12 Kasım 1877 tarihinde İstanbul'dan Trabzon'a sevk edilmiştir. Silahların çok farklı çap ve türde olması nedeniyle bunlara uygun mühimmatın gönderilmesinde güçlük çekilmiştir. Gönderilen silah ve cephanelerin bir kısmı da bozuk çıkmıştır.³⁰⁷

Kafkas Cephesi'nde harbin başlamasından hemen sonra Osmanlı topçuları için 25 adet çelik Krupp topu, 1.378 sandık dane ve 530 sandık prizmatik barut İstanbul'dan gönderilmiştir. Ancak daha sonra Tuna Cephesi'nin ihtiyaçları ön plana çıktığından IV. Ordu'ya cephane gönderilememiş ve bu eksik harbin sonuna kadar tamamlanamamıştır.³⁰⁸ Osmanlı-Rus savaşı başladığı zaman Kafkas Cephesi'nde Osmanlı ordusunun acil ihtiyaçların temininde yaşanan sıkıntılar savaş boyunca devam etmiştir. Kafkas Cephesi'ndeki silah ve mühimmat eksiklerinin giderilmesi ilgili birçok emir çıkmasına rağmen Osmanlı ordusunun ihtiyaçları savaş bitene kadar tam olarak karşılanamamıştır. IV. Ordu'nun süvari ihtiyacı çok kez dile getirilmiş, bunun yanında hayvan ihtiyacının karşılanması da merkeze defalarca kez bildirilmiştir.

Osmanlı kuvvetlerinin silah ve cephaneleri kiralık beygirlerle nakledilmiştir. Zahire ve cephane nakli için temin edilen hayvanların bir kısmı yollarda telef olmuştur. Bu durum zaten ordunun ikmal ve iaşesini cephelere ulaştıracak araç ve hayvan bulunmamasının yanında kış mevsiminin girmesiyle daha da sıkıntılı hale gelmiştir.³⁰⁹ Ayrıca Osmanlı Devleti, orduda

³⁰⁶ Şadi Sükan, *Kafkas Cephesi Harekâtı*, s. 215.

³⁰⁷ aynı yer.

³⁰⁸ Şadi Sükan, *Kafkas Cephesi Harekâtı*, s. 213-214.

³⁰⁹ Hakkı Yapıcı, *1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi*, s. 121.

bulunan süvari birliklerinin yetersiz olması sebebiyle istihbarat toplayamamıştır. Bu birlikler ilerleyen süreçte çeşitli bölgelerde takviye edilmeye çalışılmışsa da bu açığın kapatılması mümkün olmamıştır. Osmanlı ordusunda bu istihbarat eksikliği nedeniyle düşmanın hareketi önceden belirlenememiş ve bu durum düşman taarruzlarına karşılık vermede çok geç kalmasına neden olmuştur.

Rusya, savaş boyunca yaptıkları keşifler ve bölgeyi iyi tanıyan Ermenilerin yardımları ile Osmanlı ordusunun durumuna göre harekete geçmiştir. Kafkas Cephesi'nde Rus ordusu ile Türk ordusunun çarpıştıkları ilk yerlerden biri Doğubayazıt olmuştur.³¹⁰ Rus ordusu, Doğubayazıt çevresine bölge hakkında bilgi sahibi olmak için gönderdiği keşif kollarının yaptığı gözlemler sonucu bölgedeki Türk garnizonunun askerî açıdan zayıf olduğu ve burayı savunacak bir kuvvetin bulunmadığını tespit etmiştir. Böylece Ruslar, Doğubayazıt'ı ele geçirme kararı almıştır. Düşman kuvvetlerinin Doğubayazıt önünde görülmesiyle mevcut kuvvetlerin savunma için yetersiz olması üzerine Doğubayazıt Garnizonu Komutanı Albay Ahmet, şehri muharebe yapmaksızın terk etmiştir. Böylece 27 Nisan 1877 tarihinde Doğubayazıt düşman eline geçmiştir.³¹¹ Osmanlı kuvvetlerinin Erzurum'a çekilmesiyle birlikte Ruslar, geride kalan 92 parça top ve çok sayıda mühimmatı ele geçirmişlerdir.³¹²

Rus kuvvetleri Doğubayazıt'ı ele geçirdikten sonra Kars ve civarını kuşatmaya girişmişlerdir. Ancak burada mukavemetle karşılaşınca taarruzun ağırlık merkezini Ardahan üzerine kaydırmışlardır. Kafkas Cephesi'nde asıl savaş, Rusların Ardahan'a saldırması ile başlamıştı. Rus ordusunun bu taarruzuna karşı Ardahan'ı savunmakla görevli olan Ferik Hüseyin Sabri Paşa'nın komutasındaki kuvvetlerin mevcudu 2 nizamiye taburu, 8 redif taburu, 1 istihkâm bölüğü ve 1 sahra topçu bataryasından meydana gelmiştir. Ardahan'a taarruz eden Rus birlikleri, 56 sahra ve 20 kuşatma topu ile 15.000 süngü ve kılıçlarla teçhiz edilmişti. Ruslar kapsamlı bir keşif yaptıktan sonra buraya ilerlemiştir.³¹³ Bu esnada Kars civarında bulunan General Melikof Ardahan'a doğru yürüyerek burayı almıştır. Osmanlı ordusu bu çarpışmada birçok kayıp vererek geri çekilmek zorunda kalmıştır. Mevkilerini terk ederek kaçan Türk kuvvetlerinin bıraktığı yerleri Rus orduları ele geçirmiştir. Ahmet Muhtar Paşa, Ardahan'a yardım için Şevket Paşa kumandasında beş tabur göndermiştir. Ancak bu

³¹⁰ Mehmed Arif Bey, *Başımıza Gelenler*, s. 152.

³¹¹ Asya Setinay Karagül, *1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Rus Ordusu'nun Kars'ı Ele Geçirme Süreci*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2020, s. 31.

³¹² Mahmut Celaleddin Paşa, *Mirat-ı Hakikat*, s. 335.

³¹³ Merve Öter, *Ahmed Saib'in Son Osmanlı-Rus Muharebesi Adlı Eserinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Batman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Batman 2018, s. 50.

destek kuvvetleri çok geç kalmış ve şehrin düşman eline geçtiğini anlayıp geri dönmüşlerdir. Ardahan'da yapılan bu çatışmada çok sayıda silah ve mühimmat düşman ordusunun eline geçmiştir.³¹⁴ Rusların burayı almasından sonra Kars'a yöneldi ve Erzurum'u tehdit etmeye başladı.³¹⁵ IV. Ordu'nun merkezi olan Erzurum'da bulunan askerlerin ihtiyaçlarının büyük bir kısmı İstanbul'dan gönderilmiştir.³¹⁶

Rusların Kafkas Cephesi'ne taarruzlarının giderek yoğunlaşması ile İstanbul'dan Anadolu'ya düzensiz şekilde sevk olunan yardımcı birlikler için silah ve mühimmatları nakledecek araba ve hayvan olmadığından halktan yük hayvanları toplanmaya başlanmıştır. Konya, Malatya ve Harput gibi uzak yerlerden nakliye işleri için hayvan sevk edilmiş ancak Erzurum ve Kars'a gelene kadar yolda bir kısmı heba olmuştur. Erzurum'da mevcut bulunan kuvvetlerin yetersizliğinden dolayı İstanbul'dan takviye kuvvetleri ve eksik olan teçhizatları talep edilmiştir.³¹⁷ Büyük oranda kalelerde bulunan Osmanlı askerî gücünün buralarda varlığını sürdürebilmesi de yetiyecek erzak, mühimmat ve takviye birliklerinin yollarının açık olmasına bağlıydı. Ancak ordunun ikmal ve askerî maddelerinin tedariki için lojistik faaliyetlerin hayvan arabalarına bağlı olması ikmal ve iaşe hızını oldukça yavaşlatmıştır.³¹⁸ Bu durum savaş sırasında büyük zorluklar yaşanmasına ve cephaneleri biten, destek göremeyen Türk ordusunun geri çekilmesine neden olmuştur.

1. Halyaz ve Zivin Muharebeleri (21-30 Haziran 1877)

Düşman kuvvetlerinin Ardahan'ı ele geçirmesi, Kars ve Erzurum'a giden yolun kapılarını açmıştır. Daha sonra Rusya, Kafkas Cephesi'nde ana hedefi olan Kars ve Erzurum'u almak için harekete geçmiştir. Ardahan'ı zapt etmesinden sonra General Melikov, muhasara amacıyla Kars'a yönelmiştir.³¹⁹ Kars, Kafkas Cephesi'nde Türk ordusunun önemli bir mühimmat merkezidir. Kars istikametinde ilerleyen Rus ordusu Gedikler Muharebesi'nde Türk ordusu tarafından mağlup edilmiştir. Bu muharebede Türk ordusunda kullanılan Krupp topları sayesinde sayıca çok daha üstün olan düşman ordusu geri püskürtülmüş ve Kars'ın

³¹⁴ Nurgül Kutlu, *Rus Kaynaklarına Göre Osmanlı Rus Harbi*, s. 111.

³¹⁵ Aslı Yiğit Gülseven, "The Battle of Kars During the Russo-Turkish War (1877- 1878) in V. P. Meshchetskiy's 'Caucasian Travel Diary'", *Turkish Journal of History*, S. 73, 2021, s. 200.

³¹⁶ Mehmet Arif, *Başımıza Gelenler*, C. II, Tercüman Yayınları, İstanbul 1976, s. 486.

³¹⁷ Mahmut Celaleddin Paşa, *Mirat-ı Hakikat*, s. 296.

³¹⁸ Hakkı Yapıcı, *1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1985, s. 47.

³¹⁹ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, s. 57.

düşüşü engellenmiştir. Bunun üzerine Ruslar, Ardahan'ı zapt ederek Kars üzerindeki baskılarını arttırıp Erzurum'u tehdit etmeye başlamışlardır.

Cephesi'nde Rusların savaş stratejisinin temeli Erzurum ve Kars'ı ele geçirmek olduğundan Ruslar, Erzurum ve Kars üzerinde bulunan mevkilere doğru harekete geçmiştir.³²⁰ Rus süvarileri Halyaz ve Haydar Köyü çevresindeki Türk kuvvetleri ile çatışmaya girmişlerdir. Rus kuvvetlerinin Tahir Köyü civarında bulundukları haberi alınınca, Ahmet Muhtar Paşa, Halyaz Köyü ile Haydar Köyü arasındaki mevki güçlendirerek düşmana karşı ani bir hücum yapmıştır. Osmanlı kuvvetlerinin bu beklenmedik saldırısı karşısında bozguna uğrayan düşman ordusu bölgeden çekilmek zorunda kalmıştır.³²¹

Türk ordusunun başarılı savunmasının ardından Tahir Köyü civarında mevzilenen Rus kuvvetlerine top bombardımanı başlatılmıştır. Bunun için yardıma gelen 3 tabur imdat kuvvetin katılmasıyla Osmanlı ordusu Ruslara karşı yeni bir taarruz yapmıştır. Bunun neticesinde Türk kuvvetleri, düşmana karşı taarruza geçerek geri çekilmek zorunda bırakmıştır. Bununla beraber orduda cephane ve erzak darlığının yaşanması, ulaşım imkânlarının çok sınırlı olması yüzünden geri çekilmekte olan Rus kuvvetleri takip edilerek ağır bir darbe indirilememiştir.³²²

Taarruzlarına hız veren Rus ordusu, Halyaz Muharebesi'nde Osmanlı kuvvetlerine karşı istedikleri üstünlüğü sağlayamayarak geri çekilmiştir. Halyaz Muharebesi'nde yenilen Ruslar, hem Osmanlı ordusunun Zivin'deki merkezini alarak durumu tersine çevirmek hem de Kars'ı ele geçirmek için 25 Haziran 1877 tarihinde Zivin istikametine doğru hareket etmiştir. General Heimann kumandasında 19 taburdan oluşan Rus ordusu, Zivin Köyü'nün güney-doğu istikametindeki hat üzerinden harekete geçmiştir. Ancak burada Osmanlı kuvvetlerinin şiddetli top atışlarıyla karşılaşmışlardır. Böylelikle Ruslar, Osmanlı topçularının atışlarıyla bozguna uğratılarak geri püskürtülmüştür.³²³

Zivin Muharebesi'nde ağır kayıplara uğrayan General Melikof, birliklerinin büyük kısmını, Üç tepeler-Gedikler mevzilerine çekerek burada savunma için yeniden tertiplemiştir. Bu sırada Rus kuvvetlerinin mevcudu 18.000 piyade, 6.000 süvari ve 64 toptan meydana gelmiştir. Takviye kuvvetleriyle askerî gücünü artıran Rus kuvvetleri, tekrar Zivin üzerine doğru taarruza geçmişlerdir. Ancak Zivin'de bulunan Türk kuvvetlerinin güçlü savunmasına

³²⁰ Francis Vinton Greene, *93 Harbi Tüm Cepheleleriyle*, s. 540.

³²¹ Şadi Sükan, *Kafkas Cephesi Harekâtı*, s. 109.

³²² Mehmet Arif Bey, *Başımıza Gelenler*, s. 272.

³²³ Şadi Sükan, *Kafkas Cephesi Harekâtı*, s. 110.

karşı başarısız olan Rus ordusu burayı terk ederek Kars'a doğru çekilmiştir.³²⁴ Kars gerisinde yapılan Halyaz, Zivin, Gedikler ve Yahniler Muharebelerinde Osmanlı kuvvetlerinin zafer kazanmasıyla Kars'ın düşman eline geçmesi engellenmiştir. Üst üste kazanılan bu zaferler sonucu Ahmet Muhtar Paşa'ya, gazilik unvanı verilmiştir.³²⁵

93 Harbi'nde Kafkas Cephesi'nde gerçekleşen en önemli savaşlar Halyaz ve Zivin Muharebeleri olmuştur. Burada gerçekleşen çarpışmalarda coğrafi şartlar Rus piyadelerini yavaşlatmıştır. Bu sebeple Rus topçuları da piyadelere gerekli desteği alamadığından geri çekilmek zorunda kalmıştır. Halyaz ve Zivin Muharebeleri'nde Osmanlı kuvvetlerine karşı ağır kayıplar veren Ruslar, Kafkas Cephesi'ndeki üstünlüklerini kaybetmişlerdir. Böylece Kafkas Cephesi'nde Rus ordusunun genel çekilişi başlamıştır. Ancak bu durum fazla uzun sürmemiştir. Özellikle bölgedeki lojistik ve askerî faaliyetlerin yürütülmesi için gerekli olan güzergâh ve saha keşiflerinin yapılamaması ile silah ve mühimmat desteğinin yetersiz olması gibi nedenlerden dolayı Osmanlı ordusu kazandığı bu başarıları devam ettirememiştir. Böylece Rusların ilerleyişi bir nebze yavaşlatılsa da tamamen durdurulamamıştır.

2. Yahniler Muharebesi (18 Ağustos 1877)

Zivin ile Birinci Yahniler Muharebeleri arasında Osmanlı süvarisi birçok kez Rus süvarileriyle muharebeye girişmiş ve bunların birçoğunda gerçekleştirilen hücumlar geri püskürtülmüştür. Ruslar aldığı yenilginin intikamını almak üzere tekrar taarruza geçmişlerdir. Rus ordusunun harekât planına göre Yahniler mevzilerinin alınması ve ardından Osmanlı kuvvetlerinin oluşturduğu savunma hatlarının kuşatılması planlanmıştır. Bu plan doğrultusunda Ruslar, Alacadağ'ın doğusunda bulunan Yahniler tepelerindeki mevzilere taarruza geçmişlerdir. Rus kuvvetlerinin Yahniler mevkiine ilerlemesi üzerine Türk kuvvetleri burada bir savunma hattı oluşturmuştur. Yahniler Muharebesi'nde Rus ordusunda toplamda 70.000 kişilik ordu ve 150 adet topu mevcuttur. Osmanlı ordusunun mevcudu ise toplamda 45.950 asker, 11 batarya ve 6 toptan oluşmuştur. Yahniler muharebesinde Türk kuvvetleri, düşman karşında ciddi bir mukavemet göstererek üstünlük sağlamayı başarmıştır. Ruslarla yapılan Yahniler savaşında Osmanlı ordusunda gerek asker gerekse mühimmat ve erzak yönünden büyük eksiklikler vardır. Ancak buna rağmen Türk Ordusu, Rusları geri

³²⁴ Alev Keskin, *1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi*, s. 44.

³²⁵ Yüksel Bayıl, *Osmanlı-Rus Savaşı İkmal ve İlafe*, s. 134.

püskürtmeyi başarmıştır.³²⁶ Türk ordusunun başarılı savunması ve üstün top atışları karşısında Rus ordusu, ağır kayıplar vererek geri çekilmek zorunda kalmıştır. Yahniler Muharebesi'nde Türk ordusunun zafer kazanmasında Çerkez süvari birlikleri ile Osmanlı topçu birliklerinin kullandığı Krupp toplarının rolü oldukça büyük olmuştur.³²⁷

3. Gedikler (Kızıltepe) Muharebesi (25 Ağustos 1877)

Yahniler Muharebesi ile mağlubiyete uğradıktan sonra Gedikler mevziine ricat etmiş olan Rus ordusu, Kars istikametinde ilerleyebilmek için daha fazla destek kuvvet istemiştir. Türk-Rus ordularının 25 Ağustos 1877 tarihinde çarpışmasıyla cereyan eden Gedikler Muharebesi'nden sonra, Rus ordusunun takviye almasıyla askeri gücü oldukça artmıştır. General Melikof kuvvetlerine, Kazak alayı ve Dragon bölüğünün katılmasıyla birlikte General Melikof'un kuvvetlerinin toplamı 42.000 piyade, 12.000 süvari ve 240 topa ulaşmıştır. Bu sırada Ahmet Muhtar Paşa, 25 Ağustos 1877 tarihinde Gedikler mevkiinde bulunan Ruslara ani bir hücum gerçekleştirerek geri çekilmelerini sağlamıştır.³²⁸

Kars'ın doğusunda vuku bulan Gedikler Savaşı sırasında Rus ordusu; 50.000 civarında piyade askerî, 12 süvari alayı ve 150 toptan oluşmuştur. Osmanlı ordusunda ise 35.000 mevcutlu 62 tabur nizamiye, redif ve piyade birlikleri, 5.000 civarında nizamiye ve süvari, 66 adet Krupp topunun yanında sahra ve dağ topları mevcuttu. Bu muharebede Türk ordusu, Rus saldırılarını başarıyla püskürtmüş ve Ruslar geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Gedikler Muharebesi ile düşman ordusundan bir miktar silah ve cephane arabası ele geçirilmiştir.³²⁹

Osmanlı ordusu, Rus birliklerini bozguna uğratarak geri çekilmesini sağlamıştır. Ancak Türklerin Kafkas Cephesi'nde üst üste kazandıkları bu zaferler sonrası Rus ordusu geri çekilerek toparlanma fırsatı bulmuştur. Türkler, Rus ordusunu geri püskürtmeyi başarsa da düşman ordusunu takip edip tamamen dağıtacak yeterli süvari birlikleri bulunmamaktaydı. Bu sebeple Rus birlikleri asker ve mühimmat desteği sağlayarak tekrar saldırıya geçmiştir. Buna karşılık Osmanlı birlikleri Ruslarla yapılan çatışmalarda yıpranmış ve gereken lojistik desteği görememiştir. Bu durumu fırsat bilen General Melikof takviye kuvvetlerin gelmesiyle birlikte tekrar taarruza geçmiştir.

³²⁶ Şadi Sükan, *Kafkas Cephesi Harekâtı*, s. 144.

³²⁷ Mehmed Arif Bey, *Başımıza Gelenler*, s. 363.

³²⁸ Şadi Sükan, *Kafkas Cephesi*, s. 138.

³²⁹ Mehmet Arif Bey, *Başımıza Gelenler*, s. 252.

4. Alacadağ Muharebesi (15 Ekim 1877)

Alacadağ, her iki devletin bu sınır kaleleri arasında olup, Kars'a giden yol için önemli bir mevki idi. Gedikler ve Yahniler Muharebelerinde aldıkları mağlubiyetlerle sarsılan Rus ordusu, yapacakları askerî harekâta daha temkinli ve organize olarak Osmanlı mevzilerine taarruz yapmayı hedeflemişlerdi. Gedikler ve Yahniler Muharebelerinde kazanılan başarıyı korumak isteyen Ahmet Muhtar Paşa ise ordusundaki mevcudun taarruz için yetersiz olmasından dolayı 9 Ekim 1877 tarihinde Alacadağ'da bir savunma hattına çekilmeyi emretmiştir. Ruslar ise 15 Ekim 1877 tarihinde bu mevziye taarruza başlamışlar ve kuvvetlerini de Alacadağ'ı kuşatacak şekilde daha önce güneyden sevk etmişlerdi. Alacadağ'ın kuzey batısındaki tepeler Rusların eline geçmiştir. Rusların taarruzlarına karşın Osmanlı birlikleri geri çekilerek panik halinde dağılmışlardır. Böylece Alacadağ'daki kuvvetlerin tamamen kuşatılmasıyla Osmanlı ordusu mağlup olmuştur. Alacadağ Muharebesi, Rus birliklerinin üstün ateş güçlerini kullanmaları, savunma taktikleri ve abluka altına alma manevralarını usta bir şekilde kullandıkları bu savaş, Osmanlı ordularının yenilgisiyle sonuçlanmıştır. Alacadağ Muharebesi, Türk kuvvetlerinin Kafkas Cephesi'ndeki üstünlüğünün el değiştirmesine ve bölgede bulunan Rus kuvvetlerinin taarruzları ile yıpranan Türk ordusunun cephede genel olarak geri çekilme silsilesinin başlangıcı olmuştur.³³⁰

Osmanlı Devleti'nin bu savaşı kaybetmesindeki en önemli etken düşman ordusunun sürekli atışları ve taarruzları karşısında Türk ordusunun cephanelerinin hızla tükenmesi ve gerekli lojistik yardımı alamamasıdır. Rus ordusuna karşı Türk kuvvetlerinin mukavemet gösterememesi üzerine Ahmet Muhtar Paşa, Kars'a çekilme kararı vermiştir. Bunun üzerine IV. Ordu'nun erzak ve mühimmat gibi tüm ağırlıkları Kars'a gönderilmiştir. Türk kuvvetlerinin geri çekilişini gören Rus kuvvetleri, boş kalan mevzileri ele geçirmiştir. Osmanlı kuvvetleri bu muharebede ağır kayıplar vermiş ve geri çekilirken 22 adet topu da Ruslara bırakmıştır.³³¹ Alacadağ Muharebesi sonrasında mağlup olan Osmanlı kuvvetleri, Kars ve Erzurum mevkiine çekilerek merkezden acil olarak takviye kuvvet ve mühimmat yardımı yapılmasını istenmiştir. Ancak İstanbul'dan gerekli yardım sağlanamamış ve savaş, firarlar nedeniyle Kafkas ordusunun sayısı iyice azalmıştır. Muharebede galip gelen Ruslar ise Kars telgraf hatlarını bozup baskı yapmaya başlamıştır.

³³⁰ Asya Setinay Karagül, *Rus Ordusu'nun Kars'ı Ele Geçirme Süreci*, s. 78.

³³¹ Mehmed Arif Bey, *Başımıza Gelenler*, s. 543.

5. Kars ve Erzurum'un Düşüşü (18 Kasım 1877-8 Şubat 1878)

Kafkas Cephesi'nde Türk kuvvetleri, Ruslarla yapılan çatışmalarda büyük kayıplar vermişti. Özellikle Alacadağ'ın düşman eline geçmesi Kars'ın düşüşünü hızlandırmış ve Rus birlikleri taarruza geçmişlerdi. Erzurum ve Anadolu'nun kalkanı olarak kabul edilen Kars Kalesi, Kafkasya harekâtında önemli role sahipti. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı Kafkas Cephesi'ndeki en donanımlı kalelerden biri olan Kars Kalesinde Ferik Hüseyin Hami Paşa komutasında toplam 17.400 mevcutlu 10 nizamiye 19 redif olmak üzere 29 tabur bulunmaktaydı. Türk ordusuna karşı başarılar kazanarak ilerleyen Rus ordusu Kafkas Cephesi'nde ana hedefi olan Kars üzerine doğru ilerlemişti.³³²

Kars kalesindeki Türk kuvvetleri Martini-Henry ve Schneider, süvari askerler ise Winchester tüfekleriyle teçhiz edilmişti. Kars'ta bulunan süvari birliklerin elindeki Winchester tüfeklerinin Rus ordusundaki Berdan tüfeklerine göre daha kısa menzilli olmasından dolayı daha uzun menzilli piyade tüfeği olan Martini-Henry tüfeklerinin gönderilmesi talep edilmiştir. Bunun üzerine depodan Martini-Henry tüfekleri getirtilerek süvarilerden bazılarına dağıtılmıştır. Ayrıca Rus askerlerinin kullandığı Krenk tüfeğine karşı Osmanlı birlikleri İngiliz Schneider tüfekleri ile teçhiz edilmişti. Bu tüfeklerin yanında Kars'ta toplamda 170 adet eski tunç ve çelik Krupp topları mevcuttu.³³³ Savaş başlamadan önce Karadeniz sahilinin doğusuna sevk edilmek üzere gönüllü ve rediflerden oluşan askerlerin yanında 20.000 tüfek ve çok sayıda mühimmat hazırlanmıştı.

93 Harbi başlamadan önce Kars ve çevresinden gönüllü asker toplanarak kayıt ettirilmiştir. Ancak kayıtları yapılan subayların tayin edilmesi, askerlerin yedirilip içirilmesi ve ücretlerinin ödenmesi çok külfetli olduğundan gönüllü birlikler ihtiyaç duyulduğunda çağırılması kararlaştırılmıştır. Daha sonra savaşın başlamasıyla bu askerler toplanamamış kasabaların ve evlerin düşman saldırılarına uğramasıyla kendi ailelilerinin yardımına koşma telaşına kapılmışlardır. Rus askerleri Kars'ın etrafına geniş çaplı muhasara toplarıyla bombardımana başlamıştır. Muhasara boyunca Kars halkı ellerindeki silahlarla ordunun yanında düşmanla çarpışmıştır.³³⁴

³³² TSK, *İdari Faaliyetleri ve Lojistik*, s. 101.

³³³ Şadi Sükan, *Kafkas Cephesi Harekâtı*, s. 42.

³³⁴ Mehmet Arif Bey, *Başımıza Gelenler*, s. 153.

Ruslar, Kars'ı 28 Nisan 1877 tarihinde muhasaraya almışlardır. Ancak Kars, oldukça korunaklı ve müdafaa için yeterli donanımına sahip olduğundan kendi haline bırakılmış ve buraya yardım gönderilmemiştir. Bu yüzden Kars'ın Doğu sınırına yerleştirilen nizamiye kuvveti yeterli olmadığından İstanbul'dan buraya yardımcı kuvvetlerin gönderilmesi talep edilmiştir. Ayrıca orduya gerekli olan mühimmat ve erzakın tedarik edilmesinde yavaş davranıldığından kuşatma altında bulunan şehir halkı ve askerler büyük sıkıntılar yaşamaya başlamıştır. Düşmanın sürekli atışlarına karşı direniş gösteremeyen Osmanlı ordusu, silah ve cephanelerinin tükenmesiyle daha fazla dayanamayıp teslim olmak zorunda kalmıştır. Askerler teslim olurken düşman ordusu tarafından tüm teçhizat ve ağırlıklarına da el konulmuştur.

Kars'a bırakılan Rus birlikleri Lazarev'in genel komutası altında kaleyi her taraftan kuşattı. Kaleyi ablukaya almak ve açlıktan kırılmalarını veya teslim olmalarını beklemek zordu, kale her açıdan altı ay boyunca dayanabilecek durumdaydı. Tüm bunları dikkate alan Rus komutanlığı önce kale surlarını ve şehri top ateşiyle vurduktan sonra hızlı bir saldırı ile ele geçirmeye karar vermiştir. Kars Kalesi, Ruslar tarafından muhasara altında tutulduğu sırada Kars ile Erzurum arasındaki telgraf hatları düşman tarafından tahrip edilmiştir.³³⁵ Böylece Kars'ın dışarı ile bağlantısı kesilmiştir. Kafkasya coğrafyasında hâkimiyetin kilit noktalarından biri olan ve Rus kuvvetleri tarafından birçok kez kuşatılıp işgal edilen Kars Kalesi, 18 Kasım 1877 tarihinde tamamen ele geçirilmiştir.³³⁶ Kars'ın düşmesiyle birlikte Rus kuvvetleri, cephedeki nihai hedefleri olan Erzurum bölgesine doğru harekete geçmişlerdir.

Erzurum şehri, ana kalenin korunması amacıyla önemli noktalara inşa edilmiş tabyalar ile korunmaktaydı. Erzurum şehrinin korunması için savaş başlamadan önce mevcut istihkâmlara ek olarak Aziziye ve Ahali tabyalarına fazladan sahra topu ve piyade taburları eklenmesi kararlaştırıldı. Kafkas Cephesi'nde Rusların sınırı geçmesiyle başlayan muharebeler 1877 yılının ekim ayının ortalarına kadar şiddetli bir şekilde cereyan etti. Bu çatışmalar her iki tarafın askerî güçlerini ve mühimmatlarının oldukça azalmasına neden oldu. Bundan dolayı Osmanlı ordusu eksiklikleri tamamlamak için takviye kuvvetler istemişti. Erzurum'da bulunan Ahmet Muhtar Paşa'nın talebi doğrultusunda İstanbul ve Batum'dan yaklaşık 17.400 askerden oluşan redif ve müstahfiz birliklerinden meydana gelen 24.000 kişilik bir takviye kuvveti tertip olundu. Bu takviye kuvvetleri Amerika'dan temin edilen

³³⁵ Mehmed Arif Bey, *Başımıza Gelenler*, s. 707.

³³⁶ Asya Setinay Karagül, *Rus Ordusu'nun Kars'ı Ele Geçirme Süreci*, s. 92.

Martini-Henry tüfeği ile teçhiz edilerek 12.500 sandık fişekle beraber Erzurum'a sevk edilmişti.³³⁷

Erzurum'u kuşatmak üzere hazırlıklarını yürüten Rus ordusu, 10 Aralık 1877 tarihine gelindiğinde burada üç tümen yığınak yapmıştır. Kafkas Cephesi'nde gerçekleşen savaşın kilit noktası 1877 yılı sonlarında Erzurum'daki çarpışmalar olmuştur. Rus kuvvetlerinin 8 Ocak 1877 tarihinde Aşkale'yi almasıyla Erzurum'a giden tüm bağlantı yollarını kesilmiştir. Böylece muhasaraya alınan Erzurum'a dışarıdan yardım yapılması engellenmiş ve burası düşman eline geçmiştir. Osmanlı ordusunun ağır kayıplar vermesi ve mağlup olmasıyla ateşkes ilan edildi. Rus birlikleri Ganimet olarak 35 top, 8.000 tüfek ve birçok askeri teçhizat aldı. Ahmet Muhtar Paşa, askeri birliklerinin dörtte üçünü kaybederek mağlup olmuştur.³³⁸

93 Harbi'nde Tuna Cephesi'nde Plevne'nin Kafkas Cephesi'nde ise Erzurum ve Kars'ın düşmesiyle Osmanlı Devleti, her iki cephede de mağlup olmuştur. Bu yerlerin düşmesiyle Rusların önünde bir engel kalmayınca İstanbul'a doğru hızla ilerlemeye devam etmiştir. Rusya'nın Osmanlı ordusuna karşı kazandıkları başarıları fırsat bilen Sırp, Niş' i alırken Ruslar 20 Ocak 1878 tarihinde Edirne'yi zapt etmişlerdir. Böylece Rusların İstanbul'a kadar ilerlemesiyle Osmanlı Devleti ateşkes teklif etmiştir. Ateşkesin kabul edilmesiyle Osmanlı Devleti ile Rusya arasında 31 Ocak 1878'de Edirne Ateşkes Mütarekesi imzalanmıştır.³³⁹ Ancak ateşkes ilan edilmesine rağmen Rus ordusu ilerleyişine devam ederek Ayastefanos'a kadar ilerlemiştir. Rusların İstanbul'a doğru ilerlemesiyle 7 zırhlıdan oluşan İngiliz filosu Çanakkale Boğazı'nı geçerek Mudanya'ya ulaşmıştır. Böylece 93 Harbi, İngiltere'nin de müdahalesiyle 3 Mart 1878 tarihinde Ayastefanos Antlaşması'nın imzalanmasıyla son bulmuştur.³⁴⁰

Osmanlı Devleti'nin savaşı kaybetmesinde birçok sebep vardır. Bunlar; Rusya ile harbin artık kaçınılmaz hale gelmesine rağmen, Osmanlı ordusunda savaş hazırlıklarının çok yavaş yürütülmesidir. Harbin sevk ve idaresi için bir plan yapılmadığından dolayı Rusların muhtemel askerî harekâtına uygun ne Tuna ne de Kafkas Cephesi'nde bir hazırlık yapılmamıştır. İngiltere ve Fransa'dan sonra dünyada üçüncü sırada olan Osmanlı donanmasının gücünden yararlanılmamıştır. Osmanlı yöneticilerinin çoğunun liyakatsiz

³³⁷ Şadi Sükan, *Kafkas Cephesi*, s. 45.

³³⁸ Alev Keskin, *1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi*, s. 54-55.

³³⁹ Tuğba Karagözoğlu, *1877-1880 Yılları Arasında Osmanlı Devleti'nde Görev Yapan İngiliz Büyükelçi Sir Henry Austen Layard'ın Osmanlı Rus Savaşı'na Bakışı*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019, s. 16.

³⁴⁰ Hikmet Süer, *1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Rumeli Cephesi*, s. 507.

olması ve komutanlar arasındaki çekişmeler iletişim kopukluğuna neden olmuştur. Bu yüzden Türk ordusu, savaş boyunca bir komuta altında organize olamamıştır. Ayrıca Osmanlı ordusunda yer alan eğitimsiz ve başıbozuk gönüllü birlikler ciddi sıkıntılar yaratmıştır. Savaşmak istemeyen bu çeteler dağılarak geri çekilmiştir. Gerçekleşen muharebelerde Ruslara karşı başarılar kazanılsa da bu durum iyi değerlendirilememiş ve düşman ordusu geri çekilerek toparlanma fırsatı yakalamıştır.

93 Harbi'nde kumandanlar arasındaki iletişimsizlik, savaşın İstanbul'dan idare edilmesi, malzeme ve mühimmat noksanlığı, lojistik desteğin sağlanamaması gibi sebepler yüzünden savaş, Osmanlı Devleti'nin her iki cephede mağlup olmasıyla neticelenmiştir. Ayrıca savaş sırasında Osmanlı ordusunun hareket planını belirlemeyi sağlayacak haritalar mevcut değildir. Keşif kollarının yetersiz olması nedeniyle keşif yapılamadığı için düşman ordusu ve hareketi ile ilgili elde ettikleri bilgiler yetersiz kalmıştır.³⁴¹

Özellikle Kafkas Cephesi'ndeki Osmanlı ordusu Tuna Cephesi'ne göre çok daha zor koşullarda savaştı. Osmanlı ordusunun kullandığı modern silahlara rağmen orduda birçok eksikler mevcuttu. Savaş mühimmatlarını taşımak için kullanılan yük hayvanları bu eksiklerinin başındaydı. Osmanlı ordusunun Almanya'dan temin ettiği Krupp topları ve Amerika'dan ithal edilen Peabody-Martini tüfekleri Rus silahlarına karşı daha üstün olsa da aralıksız düşman ordusunun silah ateşlerine maruz kaldığından sayıları oldukça yetersiz kalmıştı.³⁴² Rus askerlerinin kullandığı silahlar Osmanlı ordusundaki silahlardan nitelik bakımından daha geride olsa da özellikle Kafkas Cephesi'nde Kars ve Erzurum'da hava koşulları çok sert olmasından dolayı ordu savaşmakta güçlük çekmişti. Bu soğuk hava koşullarında savaşa devam edilmesi ve sürekli olarak silah, cephane ve asker takviyesi alan düşman ordusuna karşı Osmanlı'nın gücü tükenmişti.

93 Harbi, silah teknolojilerindeki gelişmelerin uygulama alanı olduğundan diğer ülkelerde de ilgi uyandırmıştır. Bu savaşla birlikte uzun mesafeden seri atış yapabilen toplar önem kazanmıştır.³⁴³ 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, muharebelerin kapsadığı coğrafi alan, modern silah kullanımı ve lojistik faaliyetler bakımından XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti ile Rusya arasında gerçekleşen en büyük savaş olmuştur.³⁴⁴

³⁴¹ Yüksel Bayıl, "Osmanlı Ordusunun İkmal ve İfaesi", s. 24.

³⁴² Yücel Karadağ, *Osmanlı Ordusunda Modernizasyon ve Demodernizasyon*, 1826-1918, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir 2011, s. 209.

³⁴³ Turhan Şahin, *Öncesiyle ve Sonrasıyla 93 Harbi*, s. 46.

³⁴⁴ Mesut Uyar, *Osmanlı Askeri Tarihi*, s. 397.

93 Harbi, bu zamana kadar yapılan Osmanlı ordusunun modernizasyon çabalarının yetersiz olduğunu ve ordunun istenilen güce kavuşamadığını ortaya çıkarmıştır. Saltanatının ilk zamanlarından itibaren Rus tehdidi ile karşı karşıya Sultan II. Abdülhamid, çok güç koşullarda askerî reformlar gerçekleştirmiştir. Dış tehditlerin artması, Balkanlardaki çalkantılar ve maliyede yaşanan sorunlar, askerî kadroların eksikliği de ıslahat çalışmalarını olumsuz yönde etkilemiştir. Bu sebeple modernizasyon çalışmaları istenilen seviyede gerçekleşmemiş ve ordunun eksikleri giderilememiştir.³⁴⁵

93 Harbi'nin bir felaketle sonuçlanması, Osmanlı devlet adamları tarafından ordunun ıslahının yeniden gündeme getirilmesine neden olmuştur. Bu ağır yenilgiden sonra Sultan II. Abdülhamid silahlı kuvvetlerini modernleştirmek için büyük çaba harcamıştır. İlk başta bütün orduyu modernize etmeyi düşünen padişah, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu malî buhran sebebiyle tüm gücünü, kara ordusu üzerinde yoğunlaştırmıştır. Osmanlı, ordunun yeniden yapılandırılmasını sağlayacak yeterli derecede yetişmiş uzman subay olmaması nedeniyle Avrupalı uzmanların yardımına başvurmuştur.

Sultan II. Abdülhamid, Osmanlı ordusunun modernize edilmesinde özellikle Alman subaylardan faydalanma yoluna gitmiştir. Bunun en büyük sebeplerinden birisi de devletin toprak bütünlüğü için Almanya'yı diğer Batılı devletlere göre daha az tehlikeli bulması olmuştur.³⁴⁶ Osmanlı Devleti'nin Almanya'dan en fazla teknoloji transferi gerçekleştirdiği dönem II. Abdülhamid dönemi olmuştur. Özellikle XIX. yüzyılın üçüncü çeyreğinde Alman silah firmaları Osmanlı pazarlarını ele geçirmeye başlamıştır. Buna rağmen Amerikan silahları bir süre daha kullanılmaya devam etmiştir.³⁴⁷

1877-1878 Osmanlı-Rus harbi ile uğradığı yenilgiden ders çıkaran Osmanlı Devleti, askerî ıslahat çalışmalarına devam etmiştir. Bu modernizasyon çalışmalarında Prusya modeli benimsenmiştir. 93 Harbi'nde kullanılan silah ve mühimmatın sevkinde yaşanan sıkıntılardan sonra 1880'lerde Mauser (Mavzer) tüfeği Osmanlı ordusunda piyade tüfeği olarak kabul edilmiştir. Böylece Osmanlı ordusunda kullanılan çok farklı model ve çaptaki farklı silahların yarattığı sıkıntılar tek tip silah kullanımıyla çözülmeye çalışılmıştır. Bu durum Alman silah fabrikalarının en önemli tedarikçi konumuna yükselmesine neden olmuştur. Özellikle II. Abdülhamid döneminde sayıları artan Alman subayların yönlendirmesi ve etkisi ile Almanya'ya silah ve mühimmat olarak verilen sipariş miktarında artış olmuştur. Bu subaylar

³⁴⁵ Naci Yorulmaz, *Büyük Savaşın Kara Kutusu*, s. 16.

³⁴⁶ Hidayet Kara, *Sultan II. Abdülhamid Dönemi*, s. 38-40.

³⁴⁷ Ali İhsan Gencer, *Türk-Amerikan Silah Ticareti*, s. 4.

Alman silah firmalarıyla mükemmel bir uyum içerisinde çalışmış ve Osmanlı Devleti'ne yazdıkları raporlar ve askerî yetkililerle kurdukları yakın ilişkiler sayesinde kendi silah sanayisi için yeni bir pazar sahası kazandırmışlardır.³⁴⁸

93 Harbi sonrasında Almanya ile askerî ve teknolojik alanda işbirliğinin gelişmesi ticari alanda da etkisini göstermiştir. Böylece bir taraftan Almanya ile ilişkiler gelişirken diğer taraftan Osmanlı ordusunun her türlü askerî ihtiyaçları Krupp, Loewe ve Mauser gibi büyük Alman silah firmalarından karşılanmaya başlanmıştır.³⁴⁹ Silah transferinde Amerikan silah fabrikalarının yerini Alman firmaları almıştır. Özellikle Krupp Firması, zamanla Osmanlı'nın pazarında tekel durumuna gelerek ana top tedarikçisi olmuştur. Alman silah fabrikalarından silah ve mühimmat ithalatı yapılırken Amerikan silahları da kullanılmaya devam edilmiştir. Amerika Birleşik Devletleri'nden satın alınan Martini-Henry tüfeklerinin Osmanlı ordusunda kullanımı I. Dünya Savaşı'na kadar devam etmiştir.³⁵⁰

Modern silahlarla donatılan Osmanlı ordusunun 93 Harbi'nde silah ve mühimmat kaybı da büyük olmuştur. Nitekim 93 Harbi, savaş esnasında Osmanlı'nın çok fazla sayıda top kaybetmesiyle sonuçlanmıştır. Savaş sonrasında Tophane-i Amire ambarında incelemeler yapılarak 79.226 adet Martini-Henry tüfek, 10.500 Schneider tüfek, 9.370 Winchester tüfek ile filinta, 1.000 adet remington tüfek ve filinta mevcut olduğu belirlenmiştir. Ayrıca 2.548 Winchester tüfeklerine mahsus fişek, 7.292 adet Martini-Henry fişegi, 8.765 Schneider ve 629 adet remington marka fişek bulunduğu tespit edilmiştir.³⁵¹ Yapılan bu incelemelere göre savaş sırasında 156.277 adet Martini-Henry, 28.527 Winchester tüfeği ve 207.555 Schneider tüfeği ile birlikte 11.708 Winchester filintası, 87.137 ağızdan dolar tüfek, 24.409 adet çeşitli markalardan revolver tabancaların kaybedildiği anlaşılmıştır. Bu silahların bir kısmı kalelerde bırakılırken, bir kısmı da geri çekilirken açılmamış halde savaş yerlerinde terk edilmiştir.³⁵²

³⁴⁸ Fatih Tetik, *Sultanın Silahları*, s. 102-107.

³⁴⁹ Mehmet Beşirli, "*II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı*", s. 127.

³⁵⁰ Fatih Tetik, "*Silah İthalatı*", s. 157.

³⁵¹ BOA, Y.PRK.ASK, No.2/23, 21 Teşrinievvel 1294 (2 Kasım 1878), lef 2.

³⁵² Ali İhsan Gencer, *Türk-Amerikan Silah Ticareti*, s. 136.

SONUÇ

XVIII. yüzyıldan itibaren savaşlarda art arda uğradığı yenilgilerden sonra toprak yitirmeye başlayan Osmanlı Devleti, bu süreçte varlığını devam ettirmek ve toprak bütünlüğünü korumak için başta askerî alanda olmak üzere ıslahatlar gerçekleştirmiştir. Özellikle III. Selim döneminde başlayan bu ıslahat çalışmaları Sultan Abdülhamid döneminde de hız kesmeden devam etmiştir. Geleneksel Osmanlı silah üretim tesisleri yeni silahların istenilen seviyede üretiminde yetersiz kaldığından, bu alanda iyileştirmeler yapılmasını zorunlu kılmıştır. Ancak sürekli hissedilen savaş tehlikesi, silah ihtiyacının aciliyetini de artırmaktaydı. Bu ihtiyacın karşılanması için en hızlı yol olarak görüldüğünden farklı ülkelerden silahlar alınmaya başlanmıştır. Böylece 93 Harbi'nden önce başlayan yurt dışından silah transferi savaş sırasında da devam ederek ordunun daha modern bir görünüme kavuşması sağlanmıştır.

Osmanlı Devleti, ordunun silah ve mühimmat ihtiyaçlarını elindeki imkânlar dâhilinde karşılamaya çalışmıştır. Osmanlı ordusunun ihtiyaçlarının karşılanması ve modern silahlarla donatılması için harekete geçilmiştir. Bu amaçla Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'ndeki silahları incelemek üzere heyetler gönderilmiştir. Bu heyetlerin yaptıkları incelemeler sonucu en uygun ve kaliteli silahların satın alınması kararlaştırılmıştır. Sipariş verilen bu silahların yanında mühimmatları da dışarıdan ithal edilmiştir. Rusya ile savaş başlamadan önce yurt dışına verilen silah ve mühimmat siparişleri savaş sırasında da devam etmiştir. Böylece Osmanlı ordusu, 93 Harbi'nde dönemin en modern ve kaliteli silahlarıyla donatılmıştır. Ancak satın alınan bu modern silahları kullanacak talimli asker ve eğitimli subay kadrosunun olmamasından ordunun modernizasyon çalışmaları istenilen başarıya ulaşamamıştır. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, Osmanlı ordusunun yeniden yapılanma sürecinin henüz tamamlanamadığını gözler önüne sermiştir.

Kırım Savaşı'nda olduğu gibi İngiltere ve Fransa'dan beklediği yardımı göremeyen Osmanlı Devleti 93 Harbi'nde yalnız kalmıştır. Bu siyasi yalnızlığın yanında ordu komutanları arasındaki çekişmeler, başıbozuk eğitimsiz askerlerin firarları gibi sorunlar yaşanmıştır. Savaşa hazırlıksız giren Osmanlı, orduya gereken lojistik desteği sağlayamadığından iki cephede de mağlup olmuştur. Cephelerde kazanılan zaferler sonrasında Rus ordusunu takip edecek süvari birliği orduda bulunmadığından düşmana son darbe

indirilememiştir. Böylece sürekli asker ve silah takviyesi alan Rus birliklerine tekrar taarruza geçmesi için toparlanma fırsatı verilmiştir.

1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi sırasında Osmanlı ordusunda birçok farklı silah modeli kullanılmıştır. Orduda en fazla tercih edilen silah modelleri Martini-Henry, Winchester ve Schneider gibi tüfekler olmuştur. Bu silahların büyük çoğunluğunu İç Savaşta kalma tüfekler oluşturmuştur. Amerika Birleşik Devletleri, hafif silah teknolojisinde yaşadığı büyük gelişmelerle başta Osmanlı Devleti olmak üzere teknolojik yenilik arayışında olan devletler için silah tedarikçisi konumuna gelmiştir. 93 Harbi, Amerikan silah fabrikalarından temin edilen içmeli tüfeklerin dünyaca tanınmasında önemli bir rol oynamıştır. Osmanlı ordusunun top tedarikçisi ise Krupp Fabrikası olmuştur.

Osmanlı'nın askerî ihtiyaçlarını dışarıdan ithalat yoluyla temin etmesi kimi zaman sıkıntılara yol açmıştır. Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'ne verilen bu siparişlerin İstanbul'a ulaşmasında zaman zaman aksaklıklar yaşanmıştır. Osmanlı'nın dışarıdan ithal ettiği silah ve mühimmatları cephelere taşımak için gerekli araçlardan yoksunluğu bu sıkıntıların yaşanmasındaki ana nedenlerden biridir. Ayrıca silahların çok farklı çap ve modelde olması sebebiyle cephelere farklı silahların cephanelerinin gönderilmesi, tüfeklerin bazılarının bozuk çıkması ve ulaşım ağının kısıtlı olması gibi sorunlar yaşanmıştır. Savaşta Osmanlı ordusunun ihtiyaç duyduğu askeri malzemelerin cephelere sevinde yaşanan en önemli sorunlardan biri ise finansman ve kaynak yetersizliği olmuştur.

Osmanlı Devleti verdiği siparişlerin ödemelerinde yaşanacak gecikmelerin itibarını zedelememesi için titiz davranmaya çalışsa da sipariş verilen harp teçhizatlarının ücretlerinin ödemesinde oldukça zorlanmıştır. Bundan dolayı Amerikan silah şirketlerine verilen siparişlerin ödemelerini zamanında gerçekleştirilememesine neden olmuştur. Özellikle Amerikan silah şirketleri, Osmanlı'nın taksitleri ödemesinin gecikmesi ile silah ve mühimmat sevki için hazırlanan vapurların yola çıkmasını engellemiştir. Siparişlerdeki aksamalar askerî ikmal maddelerinin tedarikini de etkilemiştir. Yaşanan bu anlaşmazlıklar sebebiyle siparişlerin aksaması savaş sırasında düşmanla muharebe eden Osmanlı ordusunun durumunu daha da güçleştirmiştir. Amerikan silah şirketleri ile yaşanan bu sorunlar nedeniyle Türk-Amerikan ticarî ilişkilerinin en sıkıntılı dönemi olmuştur.

Tüm bu bilgiler ışığında, 93 Harbi'nde Osmanlı ordusu donanım ve teçhizat bakımından yeterli olsa da bunları savaşta nitelikli olarak kullanamamıştır. Sevk sırasında yaşanan kargaşalar, yanlış parçaların gönderimi ve mühimmatların düzgün şekilde

taşınmadığından kullanılamaz hale gelmesi gibi nedenler orduyu bu modern silahlardan mahrum bırakmıştır. Lojistik desteğin sağlanmasında yaşanan aksamalar, ordunun ihtiyacının yeterince karşılanamamasına neden olmuştur. Bu durum gerekli silah ve cephane yardımı alamayan askerlerin savaştan geri çekilmesinde ve savaşın kaybedilmesinde çok önemli bir rol oynamıştır.

Osmanlı ordusundaki ıslahat çalışmaları daha çok ordunun modern silahlarla donanımı şeklinde gerçekleşmiş, yurt dışından birçok farklı marka ve çapta silah ve mühimmat ithal edilmiştir. Osmanlı ordusunun modern silahlarla donatılmasına karşı orduda satın alınan bu modern silahları kullanacak talimli askerlerin sayısı çok yetersiz kalmıştır. Bu sebeple Osmanlı ordusu 93 Harbi'nde gerçek potansiyelini gösterememiştir. Ayrıca modern silahlarla donatılan Osmanlı, düşman ordusuna karşı bu silahlardan yeteri kadar istifade edememiştir. Yurt dışından ithal edilen modern silah ve mühimmatların tamamı orduya dağıtılmamış ve bir kısmı depolarda muhafaza edilmiş, bir kısmı ise Balkanlar'daki çatışmalarda kullanılamaz hale gelmiş veya 93 Harbi sırasında cephelerde terk edilmiştir. 1877-1878 Harbi, Osmanlı Devleti için Rusya ile meydana gelen en yıkıcı savaş olmuştur. Bu savaşta büyük kayıplar veren Osmanlı, savaştan sonra Rusya ile ağır koşullar içeren bir antlaşma imzalayarak topraklarının üçte biri olan Balkanları kaybetmiştir. 93 Harbi ile Osmanlı Devleti, ilk kez bu kadar büyük bir toprak kaybı yaşamıştır. Bu durum devletin yıkılmasını hızlandırarak dağılma dönemine girmesine neden olmuştur.

KAYNAKÇA

I. ARŞİV BELGELERİ

A. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA):

Sadaret Mektubi Mühimme Kalemi (A.MKT.MHM)

394/33, 482/51.

Sadaret Âmedî Kalemi (A.}AMD)

69/59.

Hatt-ı Hümayun (HAT)

1215/47597.

Hariciye Nezareti İdare (HR.İD)

1147/8, 1155/16, 1150/49, 1150/17, 1150/37, 1150/41, 1150/42, 1150/49, 1150/75, 1159/37, 1161/61, 1164/14, 1165/15, 1165/23, 1165/32.

Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi Evrakı (HR.MKT)

879/99.

Hariciye Nezareti Siyasi (HR.SYS)

1216/4, 1233/10, 1233/52, 1234/59.

Hariciye Nezareti Londra Sefareti (HR.SFR.3)

245/11, 257/14, 257/36.

Hariciye Nezareti Tahrirat (HR.TH)

23/43.

İrâde-i Dahiliye (İ.DH)

699/48928, 739/60456, 759/61893, 759/61912.

İrâde-i Mesâil-i Mühimme (İ.MMS)

2640, 55/2513, 55/2464, 55/2487, 56/2534, 56/2560, 56/2585, 57/2613, 57/2640, 58/2686, 59/2560.

Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH.MKT)

1319/28.

Dosya Usulü İrâdeler (İ.DUİT)

38/23.

Mabeyn-i Hümayun Evrâkı İrâdeleri (MB.İ)

39/163.

Yıldız Sadaret Hususî (Y.A.HUS)

159/33.

Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Askerî Maruzat (Y.PRK.ASK)

1/26, 2/23, 3/27.

Yıldız Perâkende Evrâkı Hâriciye Nezâreti Marûzâtı (Y.PRK.HR)

2/1.

Yıldız Tahrirat-ı Ecnebiyye ve Mabeyn Mütercimliği (Y.PRK.TKM)

1/37.

II. SÜRELİ YAYINLAR

A.Gazeteler

Basîret

İttihad

III. TETKİK ESERLER

Ahmed Midhat Efendi, *Zübdetü'l Hakayık 93 Harbi'nin Arka Planı Harbin Zuhuru, Safahatı ve Neticeleri Üzerine Diplomatik Yazışmalar*, haz. Ömer Faruk Can, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2015.

ARMAOĞLU, Fahir, *XIX. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789-1914*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997.

AYDIN, Mahir, “Doksanüç Harbi 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı”, *DİA*, C.IX, s.498-499.

AYDIN, Mithat, “İngiliz-Rus Rekabeti ve Osmanlı Devleti'nin Asya Toprakları Sorunu (1877-1878)”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, C. XV, s.253-288.

BAĞIRAN, Sedat, *Osmanlı Basınında 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi (93 Harbi)*, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Manisa 2008.

BAKTİR, Hasan, *İngiliz Osmanlı İlişkileri Ticaret-Siyaset-Keşifler (1582-1632)*, Kopernik Yayınları, İstanbul 2020.

BARLAS, Mehmet, *Türkiye Üzerine Pazarlıklar*, Birey Yayınları, İstanbul 2001.

BASHANOV, Mikhail, İlyas Kemaloğlu, *Rus Genelkurmay Belgelerinde II. Abdülhamid ve Osmanlı Ordusu*, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2018.

BAYIL, Yüksel, *1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın İkmal ve İaşesi*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ 2012.

BESBELLİ, Saim, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Deniz Harekâtı*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1980.

BEŞİRLİ, Mehmet, “II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Ordusunda Alman Silahları”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.16, 2004, s.121-139.

BİLGİLİ, Ali Sinan, *1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nde Kafkas Cephesi*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 2011.

BOLAT, Necip, *II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Askerî Sanayii*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun 2001.

CANTEMİR, Mehmet İhsan, *Osmanlı-Prusya Münasebetleri (1808-1871) (A.DVN.DVE. d. 073/2 Numaralı Prusya Ahkâm Defteri Işığında)*, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Balıkesir 2019.

CENK, Reyhan, “*Türk-Alman İlişkilerinin Tarihsel Arka Planı (1878-1914)*”, Belleten, C. LXIX, S.254, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2005, s.217-266.

CEZAR, Mustafa, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, C. III, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011.

CLARK, Edward C., “*Osmanlı Sanayi Devrimi*”, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, Osmanlılar ve Batı Teknolojisi Yeni Araştırmalar Yeni Görüşler, Edebiyat Fakültesi Yayinevi, İstanbul 1992, s.37-52.

ÇETİN, Mehmet, Recep Kök, “*Kırım Savaşı Sırasında Osmanlı Devleti ile Müttefik Devletler Arasındaki Silah Ticareti (1854-1856)*”, *History Studies*, C.VIII, S.4, Aralık 2016, s.33-56.

ÇULCU, Murat, *Şu Bizim 93 Harbi Osmanlı'da Büyük Kırılma*, E Yayınları, İstanbul 2014.

DÖNMEZ, Ahmet, *Osmanlı Modernleşmesinde İngiliz Etkisi Diplomasi ve Reform (1833-1841)*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2014.

ERALP, T. Nejat, *Tarih Boyunca Türk Toplumunda Silah Kavramı ve Osmanlı İmparatorluğunda Kullanılan Silahlar*, TTK Basımevi, Ankara 1993.

ERHAN, Çağrı, *Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*, İmge Yayınları, Ankara 2001.

ERİNÇ, Emine Tülin, *Osmanlı Müelliflerine Göre 93 Harbi'nin Kaybedilme Sebepleri*, Harp Akademileri Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2015.

FENDOĞLU, Hasan Tahsin, *Modernleşme Bağlamında Osmanlı-Amerika İlişkileri (1786-1929)*, Beyan Yayınları, İstanbul 2002.

FEYİZOĞLU, Öznur, *Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Sultan Abdülaziz Dönemi Osmanlı Amerika İlişkileri (1861-1876)*, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli 2009.

Gazi Ahmet Muhtar Paşa, *Anılar 2 Sergüzeşt-i Hayatım'ın Cild-i Sanisi*, sad. Nuri Akbayer, Birinci Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.

GECİKLİ, Recep Murat, “93 Harbi’nde Osmanlı Ordusunda Zeybek ve Aşiret Gönüllüleri”, *II. Uluslararası Plevne Kahramanı Gazi Osman Paşa ve Dönemi Sempozyum Bildirileri*, Tokat 2017, s.192-200.

GENCER, Ali İhsan, Ali Fuat Örenç, Metin Ünver, *Türk-Amerikan Silah Ticareti Tarihi*, Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul 2008.

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, *Gazi Osman Paşa ve Plevne Savunması (Gazi Osman Paşa'nın Plevne Savunması ve Türk Askerinin Kahramanlık Destanı)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1982.

GREENE, Francis Vinton, *93 Harbi Tüm Cepheleleriyle 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı*, İz yayıncılık, İstanbul 2018.

GÜHER, Ebru, *Başlangıcından Birinci Dünya Savaşı'na Kadar Türk-Amerikan İlişkileri*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ 2013.

GÜLSEVEN, Aslı Yiğit, “The Battle of Kars During the Russo-Turkish War (1877-1878) in V. P. Meshcherskiy's “Caucasian Travel Diary”, *Turkish Journal of History*, S. 73, 2021, s.195-213.

GÜRBÜZ, Adnan, “Türk-Alman İlişkilerinin Gelişiminde Bir Silah Fabrikasının Rolü Alman Krupp Fabrikası”, *I. Uluslararası Tarih ve Kültürel Yönleriyle Türk-Alman Sempozyumu 8-10 Ekim 2009*, Bahçivan Basımevi, Konya 2010, s.247-255.

HERBERT, William von, *Plevne Müdafası*, çev. Ali Kurdoğlu, Gündoğan Yayınları, İstanbul 2013.

HÜLAGÜ, Metin, *Yaralı Mareşal Gazi Osman Paşa*, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul 2006.

IMBERT, Paul, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yenileşme Hareketleri (Türkiye'nin Meseleleri)*, çev. Adnan Cemgil, Engin Yayınları, İstanbul 1994.

İHSANOĞLU, Ekmeleddin, “Osmanlı İmparatorluğunda Bilim ve Sanayide Modernleşme Gayretleri”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, S.2, İstanbul 1998, s.1-22.

İLGÜREL, Mücteba, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Ateşli Silahların Yayılışı”, *Tarih Dergisi*, S.32, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1979.

İPEK, Nedim, “1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı”, *Türkler*, C. XIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.15-23.

İRTEM, Süleyman Kani, *Ertuğrul Faciası Boğazlar Meselesi*, Temel Yayınları, İstanbul 2005.

KARA, Hidayet, *Sultan II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Kara Ordusu (1876-1908)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020.

KARADAŞ, Yücel, *Osmanlı Ordusunda Modernizasyon ve Demodernizasyon (1826-1918)*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir 2011.

KARAGÖZOĞLU, Tuğba, *1877-1880 Yılları Arasında Osmanlı Devleti'nde Görev Yapan İngiliz Büyükelçi Sir Henry Austen Layard'ın Osmanlı Rus Savaşı'na Bakışı*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019.

KARAGÜL, Asya Setinay, *1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Rus Ordusu'nun Kars'ı Ele Geçirme Süreci*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2020.

KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, C.VII, Islahat Fermanı Devri (1861-1876), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995.

KARCI, Erol, “93 Harbi'nde Osmanlı Ordusuna Yönelik Bazı Eleştiriler”, *II. Uluslararası Plevne Kahramanı Gazi Osman Paşa ve Dönemi Sempozyumu 5-7 Nisan Bildiriler*, Tokat 2017, s.228-245.

Keçecizade İzzet Fuat, *Kaçırılan Fırsatlar 1877 Osmanlı-Rus Savaşı Hakkında Eleştiriler ve Askerî Düşünceler*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1997.

KESKİN, Alev, *1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Harp Tarihi Broşürü*, Genelkurmay Basım Evi, Ankara 2000.

KOCABAŞ, Süleyman, *Kuzey'den Gelen Tehdit Tarihte Türk-Rus Mücadelesi*, Vatan Yayınları, İstanbul 1989.

KOCABAŞOĞLU, Uygur, *Majestelerinin Konsolosları İngiliz Belgeleriyle Osmanlı İmparatorluğu'ndaki İngiliz Konsoloslukları (1580-1900)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004.

KÖPRÜLÜ, Orhan, "Tarihte Türk-Amerikan Münasebetleri", *Belleten*, C.LI, S.200 (Ağustos 1987)'den ayırbasım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987, s.927-947.

KURAT, Akdes Nimet, *Türk-Amerikan Münasebetlerine Kısa Bir Bakış (1800-1959)*, Doğu Matbaa, Ankara 1959.

_____, *Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi(1553-1610)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1953.

_____, *Türkiye ve Rusya*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.

_____, *Türkiye ve Rusya XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1798-1919)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011.

KURÇEREN, Seher Dilber, *1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın Türk Basınına Yansımaları*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2001.

KURTOĞLU, Fevzi, *1877-1878 Türk-Rus Harbinde Deniz Hareketleri*, Deniz Matbaası, İstanbul 1935.

KUTLU, Nurgül, *Rus Kaynaklarına Göre 1877-1878 Osmanlı Rus Harbi*, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır 2019.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., *Balta Limanı'na Giden Yol Osmanlı-İngiliz Münasebetleri (1580-1850)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013.

_____, *Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri II (1838-1850)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1976.

Mahmut Celaleddin Paşa, *Mirat-ı Hakikat, Tarihi Hakikatler Aynası*, haz. İsmet Miroğlu, Berekat Yayınevi, İstanbul 1983.

Manastırlı Mehmet Rifat Bey, *93 Harbi Faciası*, haz. Tahsin Yıldırım, Dün Bugün Yayınları, İstanbul 2010.

Mehmed Arif Bey, *Başımıza Gelenler*, İz Yayıncılık, İstanbul 2006.

Mehmet Arif, *Başımıza Gelenler, C. II*, Tercüman Yayınları, İstanbul 1976.

MERAM, Ali Kemal, *Belgelerle Türk-İngiliz İlişkileri Tarihi*, Hüsnitabiat Matbaa, İstanbul 1969.

MERCAN, Evren, *II. Abdülhamid Dönemi Deniz Stratejisi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2018.

METE, Ali Serdar, *Ateşli Silah Teknolojisindeki Gelişmelerin Osmanlı Kara Ordusu'na Etkileri (1826-1914)*, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2019.

_____, *Osmanlı İmparatorluğundan Türkiye Cumhuriyetine Türk Ordusunda Mavzer Tüfekleri*, Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul 2022.

OKATAN, Yıldırım, *Rus Telgraf Belgelerine Göre 93 Harbi Kafkas Cephesi*, Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gümüşhane 2019.

ÖLMEZ, Adem, “1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşında Plevne'ye Yardım Götürme Çabaları ve Mirliva Ethem Paşa”, *II. Uluslararası Plevne Kahramanı Gazi Osman Paşa ve Dönemi Sempozyumu 5-7 Nisan Bildirileri*, Tokat 2017, s.284-296.

_____, *93 Harbinden Otuz Bir Mart Olayına Gazi Ethem Paşa ve Dönemi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003.

ÖNSOY, Rifat, “Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Alman Subayları ve Alman Silah Sanayiinin Çıkışı (1871-1914)”, *IX. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 21-25 Eylül 1981, Kongreye Sunulan Bildiriler II, s.1207-1213.

ÖRENÇ, Ali Fuat, “Deniz Kuvvetleri ve Deniz Harp Sanayii”, *Osmanlı Askerî Tarihi Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri (1792-1918)*, ed. Gültekin Yıldız, Timaş Yayınları, İstanbul 2017, s.173-227.

ÖTER, Merve, *Ahmed Saib’in Son Osmanlı-Rus Muharebesi Adlı Eserinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Batman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Batman 2018.

PANZAC, Daniel, *Osmanlı Donanması (1572-1923)*, çev. Ahmet Maden, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2018.

RYAN, Charles S., *Plevne’de Bir Avustralyalı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2005.

SANDER, Oral, *ABD Dışişleri Belgeleriyle Türk-ABD Silah Ticaretinin İlk Yüzyılı 1829-1929*, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1977.

SATIŞ, İhsan, “19. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı-Amerika Silah Ticareti”, *History Studies Dergisi (Journal of History Studies)*, ABD ve Büyük Ortadoğu İlişkileri Özel Sayısı, 2011, s.295-311.

SEDES, Halil, *1877-1878 Osmanlı Rus ve Romen Harbi*, C. I, İstanbul Askerî Matbaa, İstanbul 1935.

SOYLUER, Serdal, *Osmanlı Silah Sanayii’nde Modernleşme Çabaları (1839-1876)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2013.

_____, “Tüfekhane-i Amire’yi Mamur Kılmak: Osmanlı Tüfek İmalatında Avrupalı Uzmanların Rolü”, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, C. LII, 2018, s.267-309.

SUBAŞI, Turgut, “Abdülmecid Dönemi Osmanlı İngiliz İlişkileri”, *Osmanlı Diplomasi Tarihi Kurumları ve Tatbiki*, Ankara 2018.

SUBAŞI, Ebubekir, *Rumeli Orduları Başkumandanı Süleyman Paşa'nın 93 Harbi Hatıraları*, Çelik Yayınevi, İstanbul 2021.

SÜER, Hikmet, *1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Rumeli Cephesi*, Türk Silahlı Kuvvetleri, Genelkurmay Basım Evi, Ankara 1993.

ŞAFAK, Nurdan, *Osmanlı-Amerikan İlişkileri*, Osav Yayınları, İstanbul 2003.

ŞAHİN, Turhan, *Öncesiyle ve Sonrasıyla 93 Harbi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988.

ŞİROKARD, A.B., *Rusların Gözünden 240 Yıl Kıran Kırana Osmanlı-Rus Savaşları Kırım-Balkanlar-93Harbi ve Sarıkamış*, Selenge Yayınları, İstanbul 2013.

TAŞDEMİR, Ahmet, “Osmanlı Ordusunda Stratejik Yönetim Zaaflığı Örneği: 93 Harbi’nde Balkan Müdafaası’nın Çöküşü”, *Harp Tarihi Dergisi*, İstanbul 2020, s.1-40.

TANSEL, Selahattin, *93 Seferi 1877 Harbinin Sebepleri*, Doğu Matbaası, Ankara 1943.

TEMEL, Mehmet, “Osmanlı Devleti’nin Belçika’dan Hafif Silah İthalatı”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S.8, 2008, s.41-62.

_____, “XIX. Yüzyılda Osmanlı-Belçika Ticarî İlişkileri”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.XV, S. 27, 2012, s.247-263.

TETİK, Fatih, “Silah İthalatı ve Kara Harp Sanayii”, *Osmanlı Askerî Tarihi Kara Deniz ve Hava Kuvvetleri 1792-1918*, Timaş Yayınları, İstanbul 2017, s.141-171.

_____, *II. Abdülhamid Dönemi Kara Harp Sanayii (1876-1908)*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2017.

_____, *Osmanlı Askerî Tarihi Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri (1792-1918)*, Timaş Yayınları, İstanbul 2017.

_____, *Sultanın Silahları II. Abdülhamid Dönemi Savunma Sanayii ve Silah Teknolojisi (1876-1908)*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2018.

TUNA, Yunus, “Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi)”, *Anadolu Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. I, S.2, 2019, s.1-10.

TUNALI, Ayten Can, *Tanzimat Döneminde Osmanlı Kara Ordusunda Yapılanma (1839 -1876)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2003.

TURAN, Kemal, *Türk Alman Eğitim İlişkilerinin Tarihi Gelişimi*, Ayışığı Kitabevi İstanbul 2004.

TUTSAK, Sadiye, *Türk İstiklâl Harbi'nde Alman Silahları ve Askerî Mühimmâtı*, OTAM, Ankara 2014, s.229-260.

Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri C.III, *Osmanlı İmparatorluğu Kara Kuvvetlerinin İdari Faaliyetleri ve Lojistik (1299-1913)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1995.

TÜRK, Fahri, *Türkiye ile Almanya Arasındaki Silah Ticareti 1871-1914 (Krupp Firması, Mauser Tüfek Fabrikası, Alman Silah ve Cephane Fabrikaları)*, IQ Yayınları, İstanbul 2012.

UÇAR, Nail, *Gazi Osman Paşa ve Plevne*, Orkun Yayınları, İstanbul 1978.

UYAR, Mesut, Edward J. Erickson, *Osmanlı Askeri Tarihi*, çev. Mesut Uyar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2020.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, “On Dokuzuncu Asır Başlarına Kadar Türk İngiliz Münasebatına Dair Vesikalar”, *Belleten C. XIII*, S.51, Temmuz 1949, s.573-648.

ÜNAL, Uğur, *Sultan Abdülaziz Devri Osmanlı Kara Ordusu (1861-1876)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2008.

ÜNVER, Metin, “Teknolojik Gelişmeler Işığında Osmanlı-Amerikan Silah Ticaretinin İlk Dönemi”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, S.32, Ankara 2013, s.195-220.

WALLACH, Jehuda L., *Bir Askerî Yardımın Anatomisi Türkiye’de Prusya-Alman Askerî Heyetleri 1835-1919*, çev. Fahri Çeliker, Gnkur. Basımevi, Ankara 1985.

YARIM, Elife, *93 Harbi’nde Anadolu ve Rumeli Cephesi Kumandalarının Divan-ı Harp’te Yargılanmaları*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2021.

YAPICI, Hakkı, *1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1985.

_____, *1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nde Kafkas Cephesi*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Erzurum 2011.

YEŞİL, Fatih, *İhtilaller Çağında Osmanlı Ordusu (Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyoekonomik ve Sosyopolitik Değişim Üzerine Bir İnceleme 1793-1826)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2016.

YILDIZ, Gültekin, *Neferin Adı Yok, Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devleti'nde Siyaset, Ordu ve Toplum (1826-1839)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2009.

YORULMAZ, Naci, *Büyük Savaşın Kara Kutusu, II. Abdülhamid'den I. Dünya Savaşı'na Osmanlı Silah Pazarının Perde Arkası*, Kronik Yayınları, İstanbul 2018.

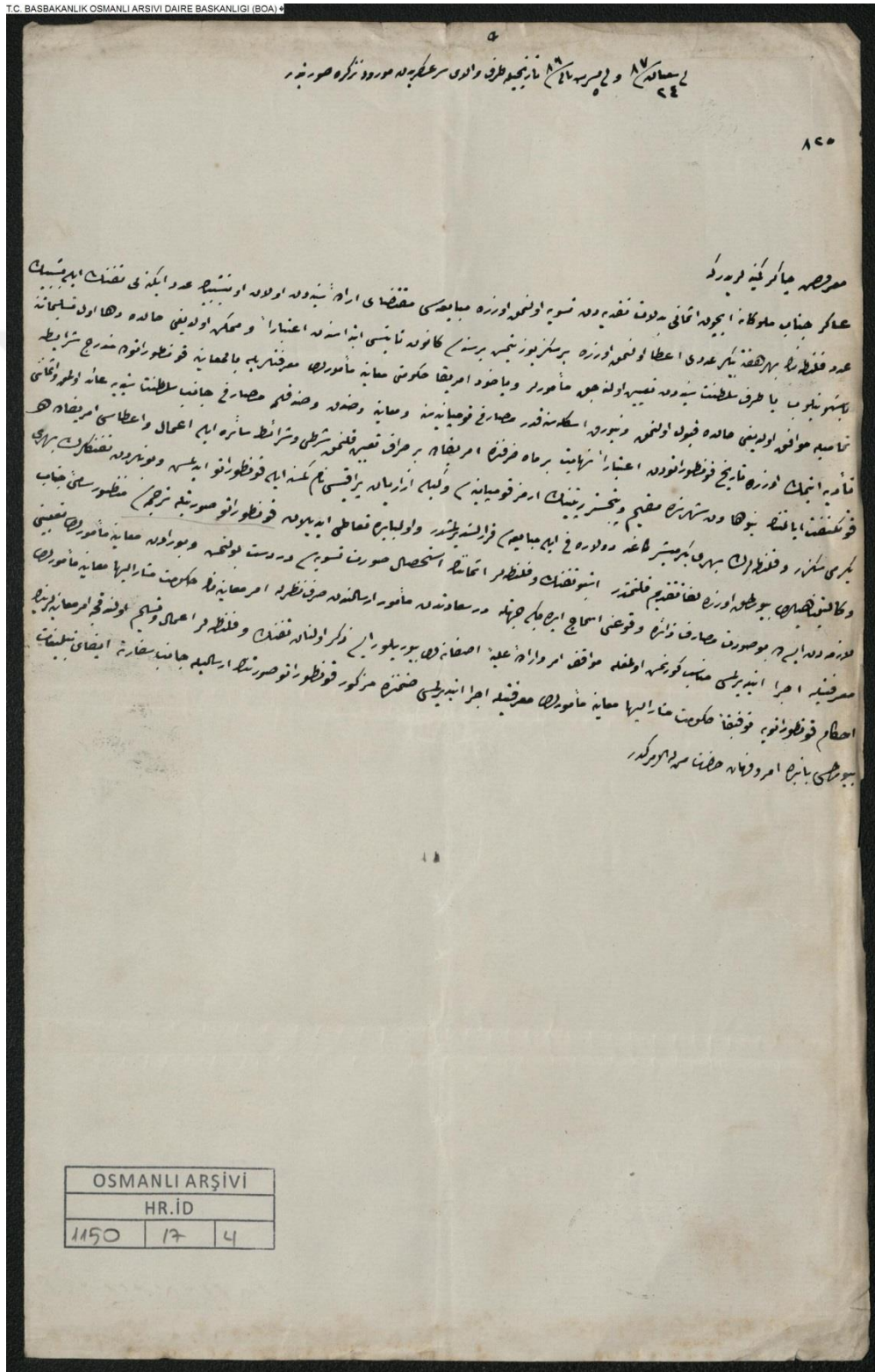
YURDAKUL, Eray Serdar, *1877-1878 Osmanlı Rus Savaşında (93 Harbi) Askerî Sağlık Hizmetleri*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2019.

ZENGİN, Ersoy, “Sultan Abdülaziz Devri Harp Sanayi (Tophane-i Amire Fabrikaları)”, *Sultan Abdülaziz ve Dönemi Sempozyumu Bildiriler (12-13 Aralık), C. III*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s.131-154.

_____, *Tophane-i Amire'den İmalat-ı Harbiye'ye Osmanlı Devleti'nde Harp Sanayii (1861- 1923)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2020.

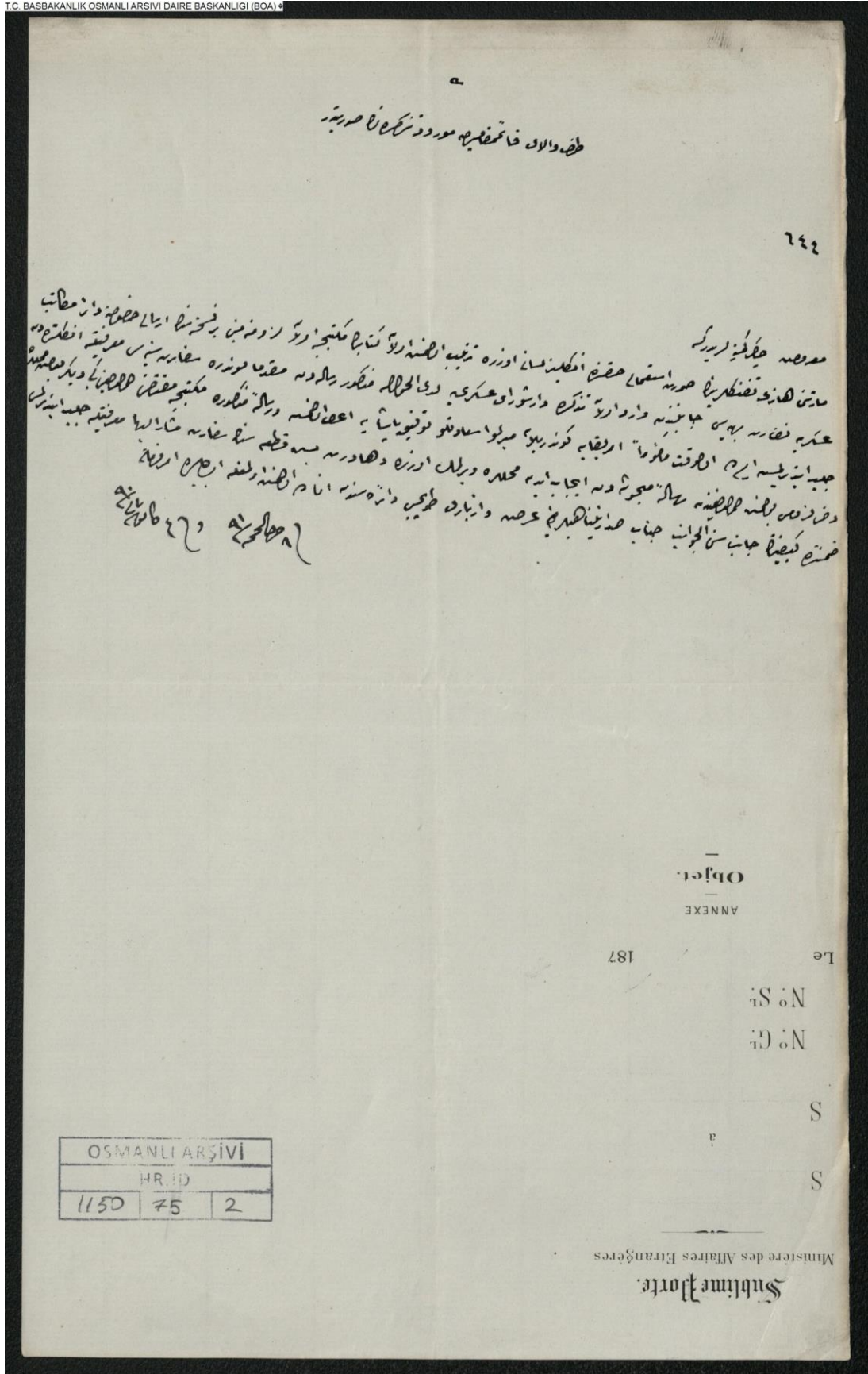
EKLER

EK-I: Amerika Birleşik Devletleri’ne 15.000 adet tüfek ve 5.000 adet Winchester marka fişek sipariş verilmesi.

EK-II: İngiltere'den Martini-Henry tüfek sipariş edilmesi.

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BASKANLIĞI (BOA)

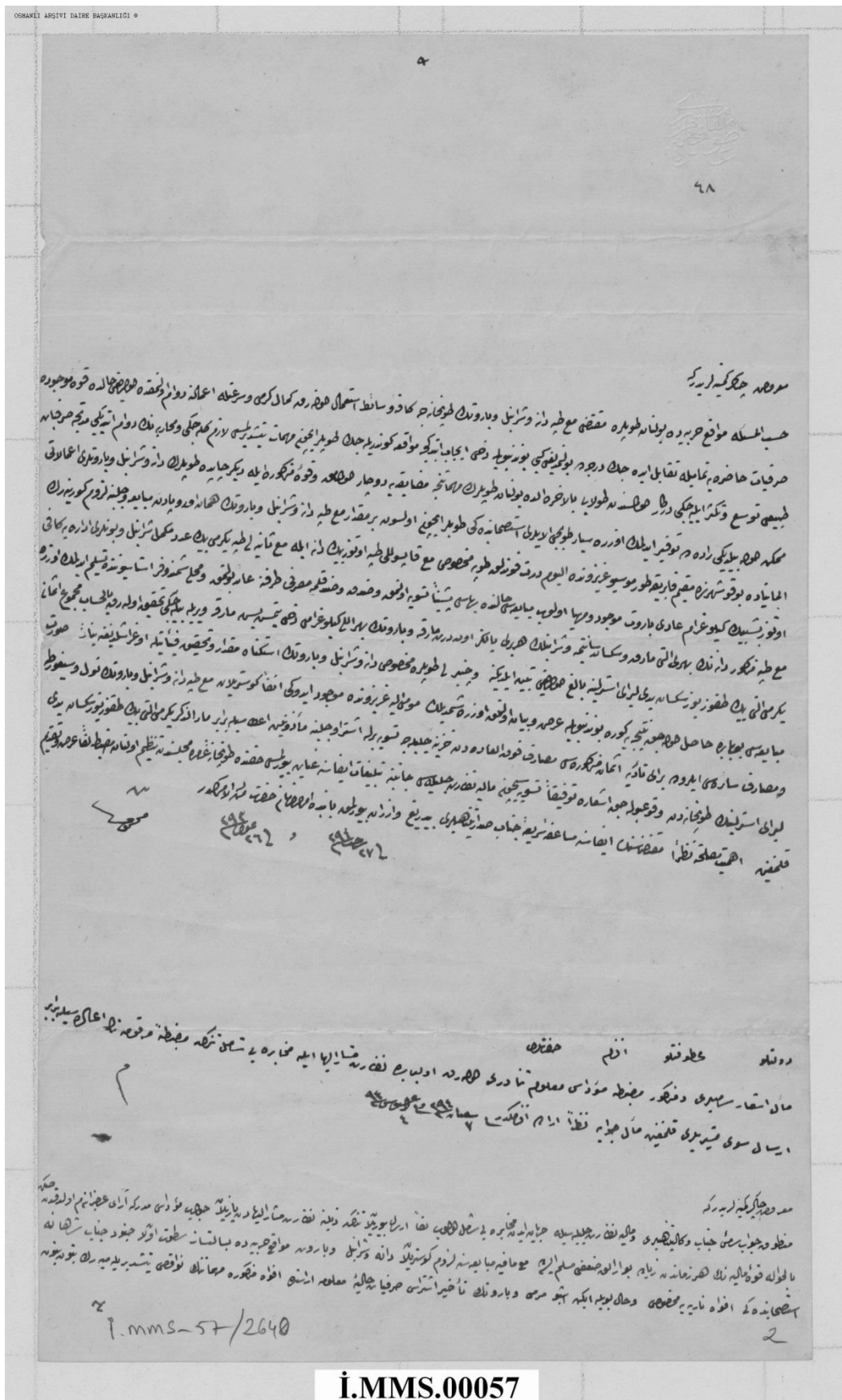
HR.İD.01150.00075.002

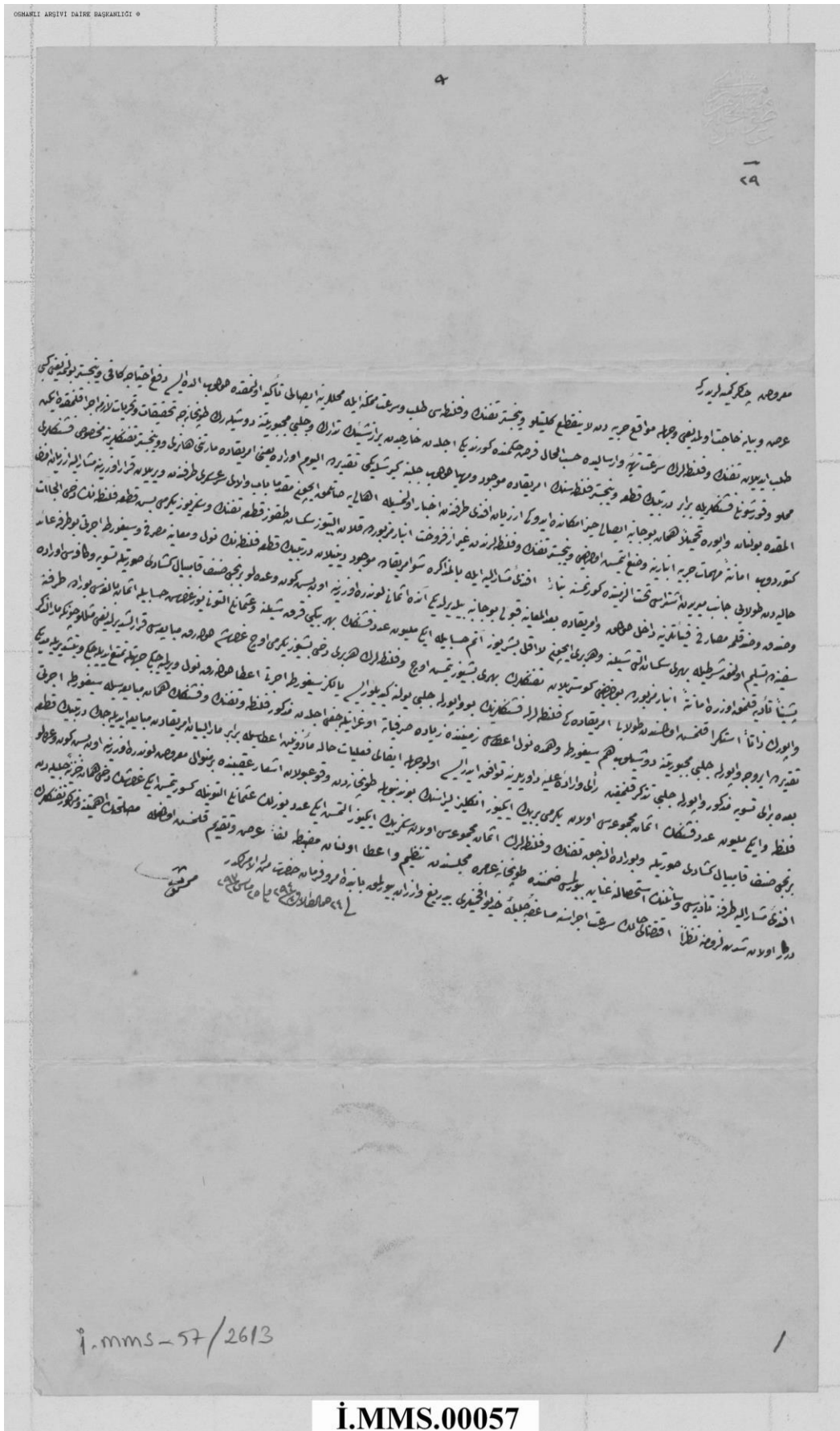
OSMANLI ARŞİVİ		
HR.ID		
1464	61	2

طوبخانه عمده مسجد جید سنه ۱۲۹۶ در ۲۱ مارس ۱۹۱۳ تاریخچه مایه بنو شرف در صوفیه

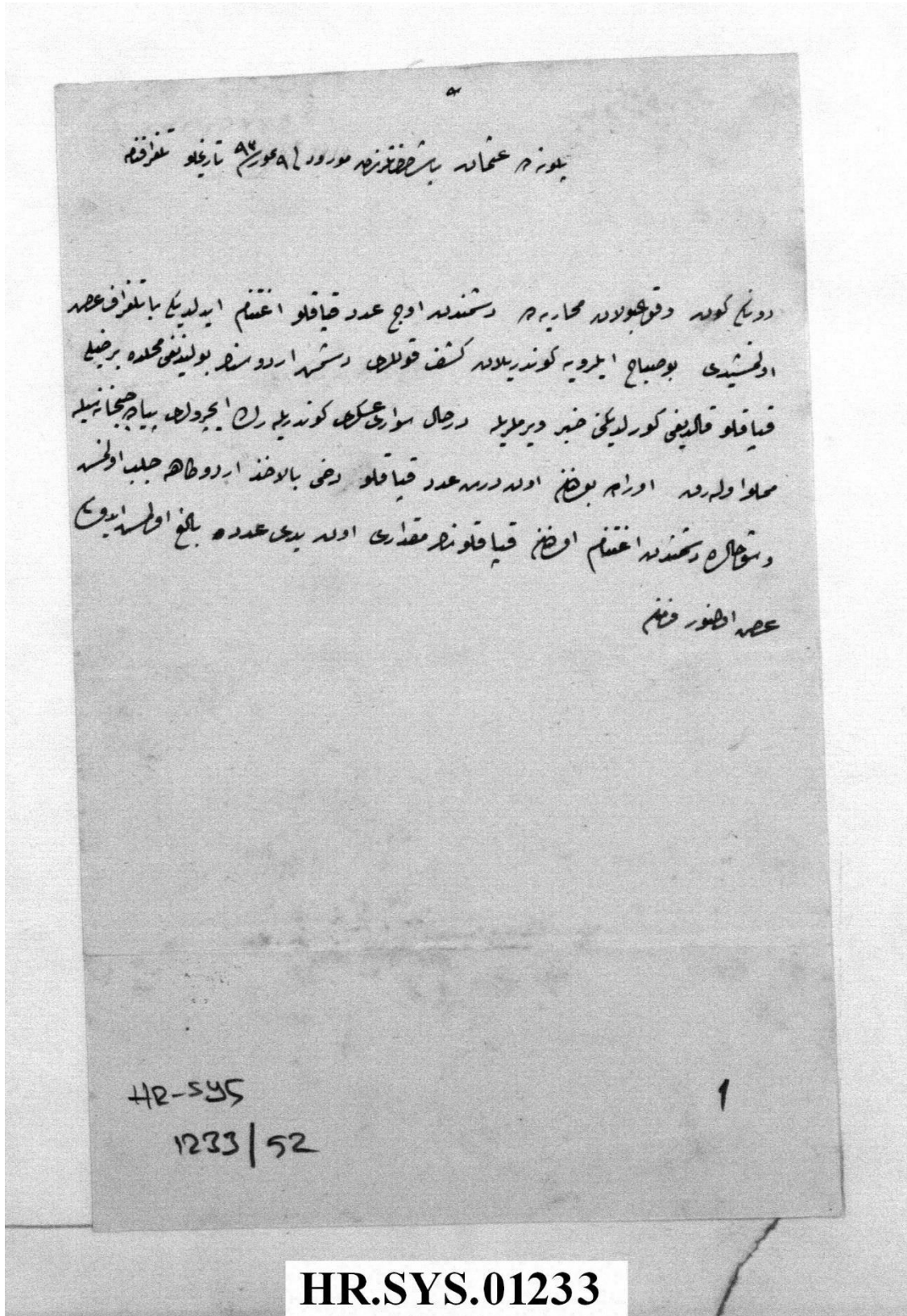
[illegible][illegible]

EK-IV: Osmanlı ordusunun ihtiyacı olan silah ve mühimmatın satın alınması.

EK-VI: Plevne Muharebesi'nde düşman ordusundan bazı savaş araç ve gereçlerinin ele geçirilmesi.

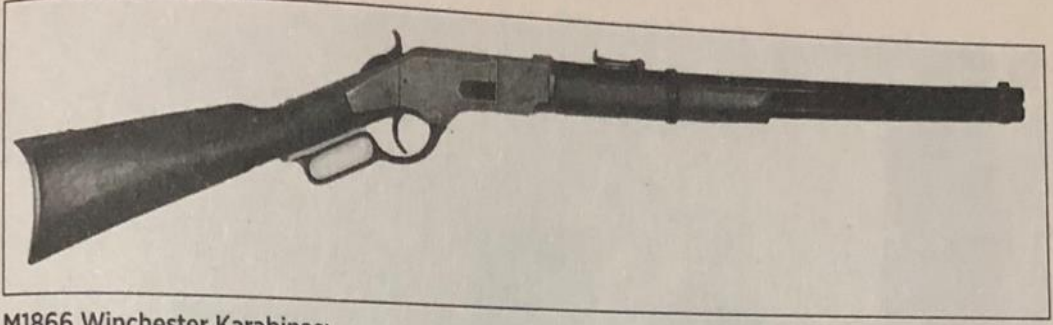
EK-VII: Tophane-i Amire ambarında mevcut bulunan silah ve mühimmatların cinsi ve miktarı.

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA)

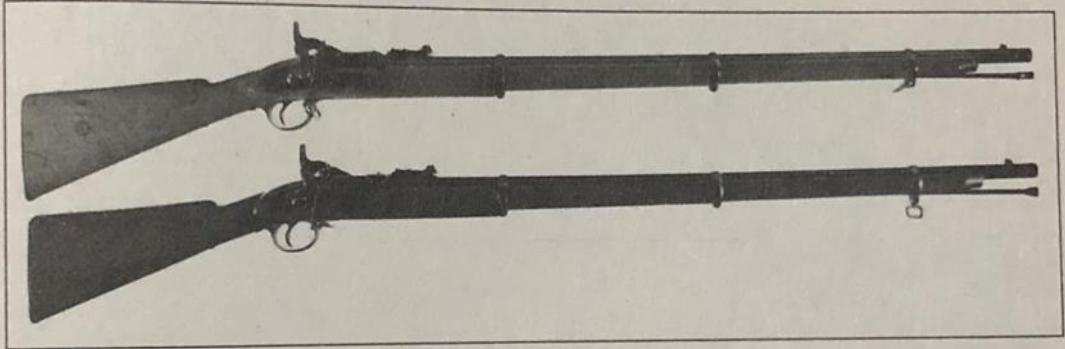
2	C
نقص اموال در دولت ۱۶۱ ۱۶۱ نقص اموال در دولت ۷۱۸۱۴ ۷۱۸۱۴ نقص اموال در دولت ۶۴۹ ۶۴۹	نقص اموال در دولت ۶۴۹ ۶۴۹ نقص اموال در دولت ۷۱۸۱۴ ۷۱۸۱۴ نقص اموال در دولت ۱۶۱ ۱۶۱
نقص اموال در دولت ۵۵۹۱۴ ۵۵۹۱۴ نقص اموال در دولت ۷۱۸۱۴ ۷۱۸۱۴	نقص اموال در دولت ۱۵۵۰۰ ۱۵۵۰۰ نقص اموال در دولت ۷۱۸۱۴ ۷۱۸۱۴ نقص اموال در دولت ۱۶۱ ۱۶۱
نقص اموال در دولت ۱۶۱ ۱۶۱ نقص اموال در دولت ۷۱۸۱۴ ۷۱۸۱۴ نقص اموال در دولت ۶۴۹ ۶۴۹	نقص اموال در دولت ۱۶۱ ۱۶۱ نقص اموال در دولت ۷۱۸۱۴ ۷۱۸۱۴ نقص اموال در دولت ۶۴۹ ۶۴۹
نقص اموال در دولت ۱۶۱ ۱۶۱ نقص اموال در دولت ۷۱۸۱۴ ۷۱۸۱۴ نقص اموال در دولت ۶۴۹ ۶۴۹	نقص اموال در دولت ۱۶۱ ۱۶۱ نقص اموال در دولت ۷۱۸۱۴ ۷۱۸۱۴ نقص اموال در دولت ۶۴۹ ۶۴۹
نقص اموال در دولت ۱۶۱ ۱۶۱ نقص اموال در دولت ۷۱۸۱۴ ۷۱۸۱۴ نقص اموال در دولت ۶۴۹ ۶۴۹	نقص اموال در دولت ۱۶۱ ۱۶۱ نقص اموال در دولت ۷۱۸۱۴ ۷۱۸۱۴ نقص اموال در دولت ۶۴۹ ۶۴۹

Y.PRK.ASK.00002.00023.001

EK-VIII: 93 Harbi'nde Osmanlı ordusunda kullanılan silahlar. (Fatih Tetik, *Sultanın Silahları II. Abdülhamid Dönemi Savunma Sanayii ve Silah Teknolojisi (1876-1908)*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2018.)

M1866 Winchester Karabinası

Snider Tüfeği

EK-IX: 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nde Osmanlı ordusunda kullanılan Martini-Henry tüfek. (Stephan Manning, *The Martini-Henry Rifle*, Osprey Publishing.)

